KARIZMA

VJEKO-BOŽO JARAK

RANO KRŠĆANSTVO

VJEKO-BOŽO JARAK

RANO KRŠĆANSTVO

KAZALO

PREDGOVOR

Za potpunije razumijevanje kršćanstva od posebna je značenja poznavanje njegove prvotne slike, koja se oblikovala u specifičnu kulturnom i religijskom okružju. Temeljni su sadržaji kršćanstva, naime, brojnim teološkim tumačenjima tijekom povijesti poprimali različite izražajne forme uvjetovane vremenom i mjestom nastanka, kulturom, mentalitetom. Takva su tumačenja produbljivala razumijevanje Kristove poruke, ali su na njoj ostavljala i slojeve shvaćanja i pogleda primjerenih jednom određenom vremenu, prostoru, kulturi... Stoga je posve opravdano ispod tih slojeva uvijek iznova tragati za onom izvornom slikom kršćanstva, koja bi bila pročišćena od povijesnih naslaga i time postala pristupačnijom razumijevanju suvremena čovjeka.

I rano se kršćanstvo, dakako, oblikovalo u određenom vremenu i kulturi, određenom religijskom ozračju, pa je i u njemu moguće razlučiti povijesno uvjetovane oblike od njegova temeljna sadržaja. To je, naime, doba kada u europsko-mediteranskom svijetu prevladavaju grčko-rimska kultura i civilizacija, pa su duhovni elementi toga svijeta – zajedno sa židovskim – u određenoj mjeri tvorili izražajnu formu i okvir evanđeoske poruke, što je u to doba moglo samo pogodovati njezinu boljem razumijevanju. Prvotno je naviještanje Radosne vijesti imalo, dakle, u vidu ljude, koji su ponikli u židovskoj odnosno grčko-rimskoj sredini, te se ono i ne može cjelovito sagledati odvojeno od nje. Ali se, pritom, ne smije prenaglasiti važnost te

ili sličnih povijesnih datosti, jer bi to vodilo neopravdanu nijekanju izvornog značenja kršćanstva. Bolje poznavanje svih onih povijesno uvjetovanih oblika omogućuje istančanije razlikovanje izvornog sadržaja Kristova navij eštanja.

S temeljnom nakanom da čitatelja približi izvornoj slici kršćanstva, autor je u ovoj knjizi, uz sažet prikaz kulturno-religijskog obzorja židovske i grčko-rimske sredine, orisao povijesni lik Isusa – o kome izvješćuju kršćanski i nekršćanski izvori –, njegovo navjestiteljsko djelovanje i njegovo značenje za čovjeka, ali i svu težinu i delikatnost odluke za njegov put. Uz prikaz života prvih kršćanskih zajednica u knjizi su predstavljeni i likovi apostolskih otaca, bez čega bi, zacijelo, slika ranog kršćanstva bila narušena. Potreba za ovakvom knjigom u našoj sredini je nedvoumna. Ona može biti od posebna značenja suvremenim kršćanima i drugim ljudima kao izvor i smjerokaz za stvaranje vjerodostojne slike kršćanstva, a time i polazište za oblikovanje vlastitih životnih stavova.

Marko Karamatić

Prvi dio

POVIJESNI I RELIGIJSKI OKVIR RANOG KRŠĆANSTVA

1. ŽIDOVSTVO U ISUSOVO DOBA

Židovska zajednica

Duhovno ozračje u kojemu se pojavio Isus Krist bilo je određeno povijesnim zbivanjima unutar židovske zajednice kroz posljednjih pet stoljeća prije njegova dolaska.

Brojna literatura, napisana u tom vremenskom razdoblju, svjedoči o unutarnjem sazrijevanju u kojem se obogatilo židovsko vjersko iskustvo, te povećala težnja za istinom i sigurnošću. Dovoljno je upoznati samo jedno djelo da se u to uvjerimo, npr. knjigu o Jobu. Neki pjesnik izuzetno jaka duha uhvatio se u koštac s vječnom temom: zašto strada pravednik? i rješavajući taj problem unio u svoje djelo svu ljepotu i tjeskobu vlastite duše, te tako stvorio remek djelo svjetskih razmjera. Njegov konačni odgovor na postavljeno pitanje izaziva udivljenje: rješenje je u nadi, u neograničenu pouzdanju u Gospodina. Božja svetost i ljubav pokazuju nam kako je pravedni Job za svoje pouzdanje i strpljivo podnošenje patnje već nagrađen.

Moguće je otkrivati i utjecaje koji su tokom toga razvoja dolazili izvana, iz grčko-rimske sredine i drugih susjednih kultura. Palestina je bila otvorena i vrlo prometna. Opseg i sadržaj tih utjecaja još su uvijek predmetom ispitivanja. Sa sigurnošću se može reći da su Židovi pomno bdjeli nad temeljnim zasadama svoje opredijeljenosti za savez s Gospodinom. To vrijedi za Židove u Palestini kao i za one u dijaspori. Čuvajući temeljne vrednote Saveza bili su više ili manje pristupačni i otvoreni stranim utjecajima, što se

jasno može vidjeti na primjeru knjige Mudrosti. Židovima su ti susreti s drugim civilizacijama dobro došli: kroz njih su se kulturno obogatili i pod njihovim utjecajem bolje su upoznali, određenije postavili i jasnije izrazili svoja shvaćanja i uvjerenja.

Židovsko društveno uređenje bilo je nešto jedinstveno u svijetu: ni crkva ni država u današnjem smislu, već neke vrste teokratsko-crkvena država. Cjelokupno ustrojstvo zajednice vrijedilo je kao ostvarenje Božjeg nacrta koji je imao svoj izričaj u Mojsijevu zakonu. Vjera, pravo, školstvo, politika, uprava, sve se to ispreplitalo i uzajamno bilo povezano, a u svojoj provedbi počivalo na crkvenoj hijerarhiji, s levitima i svećenicima, te vrhovnim upraviteljem – velikim svećenikom na čelu.

Broj svećenika i levita s vremenom se smanjio, ali je ipak bio značajan – bio je to mali svijet koji je živio u hramu i oko hrama: 20.000–25.000 ljudi. Uzme li se u obzir novac koji je kao moćno sredstvo bio u njihovim rukama, nije teško zaključiti kako su mogli vršiti veliki utjecaj na obični puk.

Nasuprot svećeničkoj, izrastala je tijekom toga razdoblja druga kasta: ona pismoznanaca, čuvara i tumača Mojsijeva zakona. Kako je zakon u državnom ustrojstvu sve više dobivao na snazi, tako je rastao i ugled pismoznanaca – rabina. Proučavanjem, poučavanjem i tumačenjem Zakona stvarali su oni svoje škole, razvijali još više utjecaj na narod, neovisno o kleru, pretvarajući mjesta svoga djelovanja, sinagoge, u žarišta raspravljanja o Zakonu i, u svezi s njime, o svim životnim problemima.

U vrijeme nastanka kršćanstva i svećenici i pismoznanci imali su svoje predstavnike u Sinedriju, Velikom vijeću. U svom početku bilo je to vijeće koje je pomagalo Mojsiju, a kasnije je postalo predstavništvom aristokracije: u njemu su bili predstavnici svećeničkih obitelji koji su, zbog njihova ugleda u narodu primili i istaknute predstavnike pismoznanaca. Stoga ih je bilo obično 71, a na čelu im je bio veliki svećenik. Tako sastavljeno Veliko vijeće predstavljalo je

vrhovni sud, teološki areopag, i upravno tijelo pa je vrlo dobro izražavalo ustrojbu židovske zajednice u kojoj su politika i religija bile tijesno povezane. Pod vrhovnom upravom Rimske vlasti, prava Sinedrija bila su donekle ograničena, npr. pri izricanju smrtne presude, ali je on u biti sačuvao svoju samostalnost i zadržao utjecaj na narod.

Vjersko-političke stranke

Saduceji

Kako samo ime kaže, Saduceji potječu od veliko-svećeničkog plemena, od svećenika Sadoka iz doba kraljeva Davida i Salamona. Prema Ez 40, 44; 44,15 samo su sinovi-potomci Sadokovi smjeli biti službenici u Svetištu. Oni su nakon progonstva 539. pr. K. u svojim redovima držali i velikosvećeničku čast koja nije bila samo najviša bogoštovna služba nego je predstavljala i veliku političku moć. Zbog političkih težnji Sadokovih potomaka, saduceji su nastojali biti otvoreni te sa susjednim narodima imati dobre odnose. Ta je otvorenost povlačila za sobom i drugu vrstu otvorenosti – otvorenost religijskom utjecaju poganske okoline. Tako se dogodilo da su najviši službenici židovskog bogoštovlja bili pristupačni sinkretističkim strujanjima. Protiv te pojave usmjerili su Ezdra i Nehemija svoju vjersku obnovu u drugoj polovici 5. st. pr. K. Gledom na svećeničke obitelji, ta obnova nije imala posebnog uspjeha. U 3. stoljeću, kad je Judeja bila pod egipatsko-ptolomejskom vlašću, živjeli su Sadokovi potomci u tijesnoj povezanosti s heleniziranim krugovima. Kad su oko 200. Palestinu osvojili sirijski Seleukidi, uspjela je struja otpora razotkriti ulogu helenizmu naklonjenih svećenika te je 152, nakon uspjeha Makabejskog ustanka 168–164, velikosvećenička služba predana svećeničkoj obitelji hasmonejaca koji nisu bili izravni Sadokovi potomci. Ali, kako su Sadokovi potomci bili

elastični, brzo su se povezali s hasmonejcima koji su sada napustili svoju konzervativnu liniju i priključili se njihovoj struji. Tako su Saduceji vodili svoju nacionalnu politiku otvorenosti i asimilacije. To se osobito potvrdilo kad su u stranačkim sukobima saduceji bili na strani Hirkana I. (134–104), Simonova sina, koji je obnovio židovsku državu i učinio je prostranijom nego što je bila u vrijeme kralja Davida. Jednako su podržavali Aleksandra Janeja (103–76) u sukobima s farizejima i u pobuni naroda koji je tražio da vladar vrati velikosvećeničku čast izravnim Sadokovim nasljednicima.

Tim se potvrđuje njihova širina. S jedne strane bili su spremni surađivati s tuđim osvajačima, jer su u njima gledali pouzdano jamstvo za održavanje reda i ekonomsko-kulturnog napretka; s druge strane bili su odani Mojsijevu zakonu i tradiciji, pa su svestrano podržavali hasmonejske velike svećenike od Johana Hirkana do Aristobula II. jer su oni vodili izrazito narodnu politiku. Nakon razorenja hrama, 70. godine, i propasti otpora Rimljanima saduceji su bili raspršeni i, kako u svojoj orijentaciji nisu imali nasljednika, naprosto se izgubili i nestali.

Saducejima se pripisuje sumnja u zagrobni život i uskrsnuće tijela, što nije posve jasno. Sigurno je da su Saduceji nijekali uskrsnuće onako kako su ga shvaćali židovski apokaliptički krugovi. Jednako su odbacivali i vjeru u dobre i zle duhove, a ujedno i s njom povezano dualističko poimanje svijeta, što je također bilo prošireno vjerovanje u apokaliptičkim krugovima. Veoma odlučno zabacivali su bilo kakvu predestinaciju i naglašavali slobodnu volju: čovjek djeluje slobodno te je za svoja djela osobno odgovoran.

Farizeji

Njihovo podrijetlo vezano je uz pokret otpora helenizaciji što su ga predvodili hasidejci (hasim = pobožni) koji su se u

vrijeme ustanka pridružili Makabejcima, kako to lijepo opisuje 1 Mak 2,42: »Pridružila im se zajednica hasidejaca po izbor junaka u Izraelu, sve ljudî odanih Zakonu«. Bili su apokaliptički usmjereni: očekivali su dolazak Božjeg kraljevstva pa se nisu mogli zadovoljiti samo političkom slobodom i obnovom bogoštovlja, ostvarenim pod vodstvom Makabejaca. Budući su bili i u sebi nejedinstveni u pogledu apokaliptičkih ideja koje su zastupali, raspali su se sredinom 2. stoljeća. Odatle je iz redova laika nastala stranka farizeja, a iz odvojenih svećeničkih krugova stranka esena.

Samo ime farizej vjerojatno dolazi od hebrejske riječi perušim što znači »odijeljeni«. Odijelili su se između 160–150. od drugih jer su željeli gajiti korjenitu vjernost Zakonu i predaji otaca, očekivati Božje kraljevstvo ovdje na zemlji ali bez želje za neizostavnim prijelazom ovoga svijeta u drugi, kako su to zamišljali hasidejci. U početku su i oni pomagali Makabejce, ali kad je dobivena politička sloboda i omogućeno neometano hramsko bogoštovlje, farizeji su tražili da vladari predaju svećeničku vlast izravnim nasljednicima Sadokove svećeničke loze. Odgovor hasidejaca bio je veoma žestok, što se vidi iz Qumranskih rukopisa. Budući je velikosvećenička služba imala i te kako veliko ne samo vjersko nego i političko značenje, vladar Aleksander Janej (103–76) nije htio na to pristati. Tako je došlo do krvavih sukoba u kojima je stradalo oko 50.000 ljudi. Od toga broja razapeto je na križ 800 ljudi u prisustvu vladara Aleksandra Janeja. Nastojanjem Aleksandrove žene Salome, koja je vladala nakon njegove smrti (76–67), došlo je do izmirenja, pa je utjecaj farizeja na Sinedrij znatno porastao.

Farizeji su znali mudro iskoristiti širinu rimske uprave koja je Židovima u Palestini ostavila dosta prostora za njihovu samostalnost, pa su još više pojačali svoj utjecaj i na Sinedrij i na narod uopće. To su isto učinili i u tragičnim zbivanjima oko razorenja hrama i osvajanja Jeruzalema 70. poslije Krista. Nisu se slijepo vezali ni uz hram ni uz političku moć Jeruzalema, nego su se prolazeći kroz te kušnje

duhovno obogatili i učinili da farizejstvo postane simbolom židovstva uopće i ujedno njegovom normom.

Za razumijevanje farizeja, njihove zauzetosti i uloge u narodu potrebno je dobro istaknuti da su se oni odvojili od apokaliptičko-mesijanskog iščekivanja hasidejaca. Budući su zbog toga neslaganja hasidejci nazivali Makabejce licemjerima, moglo bi se shvatiti zašto se u nekim Qumranskim rukopisima i farizeji nazivaju licemjerima, pa bi – dosljedno tomu – i ovaj naziv za farizeje u Evanđeljima trebalo promatrati u tom svjetlu, premda on tu ima i drugo značenje.

U svakom slučaju novija istraživanja pokazuju kako je pitanje prosudbe farizeja veoma složeno, te da treba postupati oprezno kako bi se izbjegao jednostran i neispravan sud. Kristovi prijekori: »zmijska legla« i »obijeljeni grobovi« (Mt 23,27) sigurno nisu opći sudovi.

Farizeji su bili dobri poznavatelji Zakona. Nije svaki pismoznanac u Izraelu bio farizej, ali je svaki farizej bio pismoznanac. Za razliku od saduceja njihova se vjernost nije odnosila samo na usko shvaćanje Zakona nego i na brojne i široke komentare Zakona: na predaju otaca, tj. pismenu i usmenu Toru; odatle su izvirali propisi bez kraja i konca.

Premda su u mnogočemu bili formalisti, farizeji su ipak u primjeni propisa Zakona znali imati sluha i za duh Zakona i njegovu namijenjenost dobru čovjeka. Možda je za to značajan primjer farizej rabi Hillel, jedna od najprofiliranijih ličnosti farizejstva, koji je približno jedno pokoljenje prije Krista, za razliku od rabina Šamai, zastupao umjereni smjer unutar farizejstva. Poznato je njegovo poučavanje: »U ovome se sastoji sav Zakon: nemoj drugome učiniti ono što ne bi želio da on učini tebi. – Moja je duša gost na zemlji, i ja imam obveze ljubavi prema njoj. – Ne sudi svoga bližnjega prije nego si sam stao na njegovo mjesto. – Moje poniženje jest moje uzvišenje. – Budi čovjek ondje gdje nema čovjeka.«[1]

Zakon je za farizeje bio znak posebna Božjega odabranja. Tim što Izrael živi prema Zakonu, doživljava svoju izuzetnost i ruku Božju koja ga vodi. Ispunjavanje Zakona ima i svoju eshatološku učinkovitost: koji griješe, grijesima odgađaju dolazak eshatološkog spasenja. Međutim, ako Izrael bude činio pokoru, spasit će se; ako ne bude, neće biti spašen. Premda je mnogo toga neovisno o čovjeku, ipak ima mnogo toga što ovisi o njemu i njegovoj slobodnoj volji. Zato čovjek može činiti dobro, a napose može gajiti strahopoštovanje prema Bogu: »Sve je u ruci Božjoj osim straha Božjeg«,[2] govorio je Chain bar Chamas početkom 3. st.

Jer su tako bili usmjereni prema čovjeku, njihova je pobožnost izdržala kušnju razorenja hrama i neovisno o njemu nastavila svoj život.

Premda su bili brojem mala stranka – bilo ih je svega 6.000 – i premda su potjecali iz svih slojeva naroda, bili su međusobno čvrsto povezani. Nazivali su se »braća« i u narodu su imali ulogu kvasca. Njima u velikoj mjeri treba zahvaliti što se vjerska pouka Izraela nije utopila u helenizmu i što su Židovi u ovome razdoblju doživjeli duhovni napredak.

Eseni

Poput farizeja i eseni vuku korijen iz pokreta hasidejaca i predstavljaju njihovo radikalno krilo. Nakon otkrića esenske zajednice u Qumranu, na sjeverozapadnoj obali Mrtvoga mora, moguće je o esenima znatno pouzdanije suditi nego prije. Qumranska zajednica predstavlja jednu u nizu esenskih zajednica, možda njihovo središte. Nastala je vjerojatno u vrijeme vladanja J. Hirkana (134–104), a u vrijeme Aleksandra Janeja (103–76) doživjela svoj procvat. Zajednicu je 31. godine zadesio jak potres i njezin se život privremeno gasi. Ponovno je oživjela u vrijeme vladanja Heroda Arhelaja (4 pr. Krista–6 poslije Krista), dok je nije rimski vojskovođa Vespazijan 68. godine konačno uništio.

Pronađena je kulturna ostavština te zajednice i tim je omogućen uvid u život i nauk esena.

Postojale su dvije skupine esena: monaška i obiteljska. Nije se radilo o monasima u današnjem smislu, nego o tome da su se eseni odricali privatnog vlasništva i bračnog života, i to vjerojatno iz bogoštovnih pobuda. Oni su, naime, bili nezadovoljni svećenstvom i bogoslužjem u tadašnjem Izraelu. Smatrali su kako bogoslužje u Jeruzalemu vode nedostojni svećenici i ravnaju se po krivom kalendaru (npr. eseni su imali sunčev kalendar, a u Jeruzalemu su se ravnali prema mjesečevu kalendaru, što je bilo osobito važno, jer se događalo da je kod jednih dan Gospodnji bio subota, a kod drugih obični radni dan).

Tako je qumranska zajednica imala u neku ruku svoje bogoslužje kao nadomjestak onom u Jeruzalemu. Posebno su se isticala njihova obredna pranja i obredna gozba. Tako je trebalo biti dok ne dođu, na kraju vremena, u očišćeno Jeruzalemsko svetište. Da bi mogli u tom bogoslužju sudjelovati, trebalo je da žive suzdržljivo: da ne stupaju u brak i da im materijalna dobra budu zajednička.

Članovi esenske zajednice koji su živjeli obiteljskim životom mogli su imati svoj posjed, ali je trebalo da najmanje iznos od dvije dnevnice mjesečno daju u socijalne svrhe zajednice.

Kao duhovni nasljednici hasidejaca u strogom smislu eseni su se smatrali jedinim pravim Izraelom. Središnja točka u njihovu zajedničkom životu bila je obredna gozba kojoj je predsjedao svećenik, blagovao se kruh i mošt-vino a barem ponekad i meso. Obredna čišćenja u obliku pranja imala su, uz drugo, i pokorničko obilježje.

Za qumransku je zajednicu osobito značajan njihov dualistički nauk: snage svjetla i snage tame međusobno se bore sve do svršetka vremena kad će snage svjetla konačno pobijediti. Uza sve to, Bog stoji iznad tih dviju kozmičkih snaga, pa je tako monoteizam ostao netaknutim. Posebnu ulogu igrala je njihova eshatologija. Nepokolebljivo su

ustrajali u svojoj vjeri u neposredni svršetak vremena i očekivali eshatološki rat osvete. U svezi s iščekivanjem eshatološkog svršetka vremena stoji vjera u uskrsnuće: nadali su se uskrsnuću čitava čovjeka u njegovu psiho-fizičkom jedinstvu. Uz to su vjerovali kako prije svršetka svijeta treba doći Prorok, Mesija-kralj i Mesija-svećenik.

Vođa i organizator esena u njihovim dokumentima naziva se »učitelj pravde«, po svemu sudeći radikalan i odlučan čovjek. Tim je duhom bila prožeta esenska struja uopće: čovjek može Boga ili posve ljubiti ili posve zabaciti. S istim radikalizmom odnosi se esenska zajednica prema bezbožnicima: ona ih mrzi. Taj radikalizam prema bezbožnicima postupno popušta; ideja mržnje stupa u pozadinu, a javlja se veće razumijevanje spram nevjernika i grješnika te se i na njih širi ljubav.

Zeloti

Ova skupina izbija u prvi plan u doba židovskog ustanka protiv Rimljana godine 67, ali je njihova povijesna pozadina mnogo starija.

Kao svojevrsna grupacija u narodu zeloti su stariji i od farizeja i od esena. Podrijetlo im valja tražiti prvenstveno u svećeničkim krugovima. Temeljno im je geslo: revnost za Božju stvar. Kako se u Bibliji ističe Božja revnost za izabrani narod tako se spominju i pojedinci koji izgaraju u oduševljenju za Božji zakon i slobodu bogoštovlja. Tako se govori o Pinhasu, sinu Eleazarovu, koji je igrao vodeću ulogu u borbi protiv Midijanaca, a ujedno je služio kao svećenik (Br 25, 11-11; 31,6-54).

Za razliku od Zapada, Istok bijaše područje velikih država. I samo kada bi neka velesila zapala u krizu, mogao se pojedini mali narod domoći svoje samostalnosti. Međutim, čim bi se ta velesila oporavila ili pojavila neka druga, došao bi kraj toj samostalnosti malog naroda.

Nakon propasti moćnoga Sjevernog kraljevstva – Izraela sa sjedištem u Samariji, 721. godine, Južno kraljevstvo – Juda održalo se još sve do 587. Nu kada je te godine novobabilonski kralj Nabukodonozor osvojio Jeruzalem i veliki dio pučanstva odveo u ropstvo, moglo se pomisliti kako je svijet ponovno doveden u red: iščezao je, kao izuzetak, i taj zadnji ostatak samostalnosti jednog malog naroda. A poslije Babilonaca na vlast su došli Perzijanci, pa zatim Grci i napokon Rimljani.

Međutim, Židovi se nisu mirili s tim stanjem. Njima jednostavno nije išlo u glavu da moraju živjeti potlačeni. Kao najčešće objašnjenje javljala se pomisao o kazni za njihove prijestupe i grijehe.

S vremenom se i to shvaćanje mijenjalo. Nekoć nemiran, buntovan i ratoboran narod, barem kad je riječ o pobožnim ljudima u narodu, a takva je bila većina, smirivao je svoju bojovnu krv i prestajao posezati za oružjem. Ovdje-ondje izbijale su ponekad pobune, ali u cjelini gledano ljudi su izgubili pouzdanje u svoju ratnu vještinu i vojnu snagu.

Već je prorok Izaija djelovao u tom smjeru:

»Mir i obećanje – spas vam je,
u smirenu uzdanju snaga je vaša« (Iz 30,15).

Međutim, stara predaja o ratničkoj snazi i bojovnim pothvatima nije netragom nestala. Javljala se od vremena do vremena pozivajući preko pojedinaca cijeli narod na otpor i pobunu protiv tuđincima i osvajačima.

Kad je Antioh Epifan, sirijski vladar (175–163), pokušao obnoviti moćno kraljevstvo Aleksandra Velikog, pošao je preko Palestine u pohod na Egipat. Nametnuo je i Židovima jedinstven jezik i poganske običaje. Tada se među Židovima počeo stvarati razdor: jedan dio pučanstva – prvenstveno iz svećeničke aristokracije – htijući ići u korak s vremenom prihvaćao je poganske običaje i javno kršio propise Mojsijeva zakona – jeli su čak i svinjsko meso. Budući se većina

naroda tomu opirala, nastali su progoni. Suradnici s tuđinskom vlasti otkrivali su, zlostavljali pa štoviše i ubijali opslužitelje Mojsijeva zakona. Tako je započeo prvi, koliko se do sada zna, vjerski progon u povijesti svijeta. Premda su bili u ropstvu, Židovi su do tada mogli nesmetano obdržavati svoje vjerske predaje i običaje. Sada su se najednom našli pred izborom: ili se odreći svoga vjerskog uvjerenja ili trpjeti progonstvo pa i podnijeti smrt.

U tom zapletenom povijesnom trenutku jedan stari svećenik iznova je pokušao nekoć prokušano rješenje: prihvatio je mač i podigao ustanak. Bio je to Matatija, otac Jude nazvanog Makabejac. Tako je nastao najveći pokret židovskih zelota – revnitelja za Božji zakon i narodnu slobodu srcem i oružjem (1 Mak, 2,23-68; 2 Mak 4,2).

U Isusovo doba zeloti se prepoznaju u pojedincima iz redova hramskih svećenika. Oštricu svoga žara usmjeruju proti Rimljanima zbog povrede svetosti hrama, ali su također buntovni i kad je riječ o velikom svećeniku budući je on surađivao s Rimljanima i, osim toga, bio nezakonito izabran: nije iz neposredne loze Sadokovih potomaka.

Za razliku od tih zelota iz redova hramskih svećenika postojala je i druga skupina koju povjesnik Josip Flavije naziva »sikari« (»sica« – bodež) ili razbojnici. Oni su također revnovali za slobodu, ali pritom bijahu spremni postupati fanatično i služiti se nasiljem. Vjerojatno je ta grupacija bila udomaćena u Galileji te je djelovala i iz socijalnih pobuda. U njoj se razvijalo pojačano mesijansko iščekivanje s istaknutim obilježjem društveno-političke prirode. Njezino bi se geslo moglo izraziti riječima: ponovno će jedan istinski Židov u ime Jahvino biti kralj.

Za vrijeme židovskog rata s Rimljanima ta se grupacija zelota pridružila zelotima iz redova svećenika te su obje grupacije često zajednički djelovale, ali su među njima ipak izbijale nesuglasice.

Kako je oduševljenje zelota raslo i prerastalo u fanatizam

pokazuje upravo taj rat u svojoj cjelini i pojedinim događajima od kojih valja spomenuti samo jedan:

Pod vodstvom Eleazara ben Simona zeloti su za vrijeme rata protiv Rimljana (66–70) ušli u Jeruzalem i utvrdili se u hramu. Kad su odatle bili potisnuti, povukli su se u tvrđavu Masadu, na zapadnoj obali Mrtvog mora. Tu su pružali neopisiv otpor Rimljanima i onda kad je već svaki trag borbe na drugim mjestima iščezao. Na kraju su se, 74. godine, svi međusobno poubijali kako ne bi pali u ruke Rimljanima.

To je bio kraj zelota.

Monoteizam

Židovski se monoteizam i u ovom razdoblju potvrđuje u svojoj jasnoći i čistoći. To je za Židove nešto što je samo po sebi razumljivo i što uopće nije moguće dovesti u pitanje. S nepokolebljivim uvjerenjem isticali su svojstva Boga Jahve:

živi, jaki, sveti, svevišnji, svesilni . . . Pred njim je čovjek malen, neznatan, grješan, te se nisu usuđivali izustiti ni njegovo osobno ime JAHVE, nego su se namjesto toga služili riječju Adonai = Gospod.

Što se više bliži čas Isusova nastupa, množi se uloga posrednika, anđela, što se događa pod stranim utjecajem. Razlika se ipak pokazuje u bitnom: dok u Iranu anđeli i demoni izviru iz dva različita izvora, ovdje Bog stvara dobre anđele pa od njih neki svojim krivicama postaju zli.

Židovi razvijaju svoje razmišljanje o Bogu, obogaćujući svoju spoznaju i svoje shvaćanje Boga. U jednom ipak nastaje pometnja: u shvaćanju Božje blizine. Bog je nekoć bio veoma bliz svom narodu. Preko Abrahama, Mojsija i proroka objavljivao je svoju nazočnost i svoju osobnu zauzetost za sudbinu naroda i pojedinaca u njemu. Sada židovski teolozi više ističu Božju nepristupačnu uvišenost pa se Bog sve više udaljuje od čovjeka. On je Bog Zakona, Bog propisâ i pravilâ, što se snažno usijeca u svijest ljudi te pravni i bogoslužni propisi stupaju u vjerskom životu u prvi plan, dok osobni doživljaj susreta s Bogom malo dolazi do izražaja. To je više antropocentrizam negoli teocentrizam budući čovjek, u svojoj bijedi i nevolji, ostaje sam.

Mesijanizam

Mesijanizam (od heb. riječi mesija a znači isto što i grčka riječ Xristós, Krist, odnosno naša Pomazanik) predstavlja jedno od najvećih i najzamršenijih pitanja židovske povijesti. Vremenski ga treba pomaknuti već u prvo razdoblje židovske povijesti, ali je tada njegov sadržaj znatno manji i nejasniji nego što ga poznajemo iz spisa Novoga zavjeta, pa je potrebno paziti da ne bismo na temelju tih spisa sudili o židovskom mesijanizmu uopće. Zato pri donošenju prosudbe o židovskom mesijanizmu valja prije svega nastojati mesijansko gibanje smjestiti u sklop povijesnih okolnosti u

kojima je to gibanje nastajalo i razvijalo se. Bit njegove poruke mora se razlikovati od književnog ruha u kojem je izrečena. Pritom posebice treba uočiti istočnjačku sklonost uveličavanju, koja današnjim ljudima može biti strana (npr. »Teći će mlijeko i med«). Također je jednako važno shvatiti da mesijanizam ne možemo promatrati kao sklop međusobno logički povezanih misli, nego više kao slutnju, snažan predosjećaj koji je kroz povijest ispunjao dušu naroda i kroz izričaje istaknutih pojedinaca, proroka, poprimao različite oblike, postajao sve snažniji i u određenom smislu sve jasniji dok konačno nije postao bitnim obilježjem židovstva. Njegova je životna snaga izrastala iz žive povezanosti naroda s Bogom i sigurnosti da je ovom narodu namijenjeno posebno poslanje koje Bog potkrepljuje svojim obećanjima. Zato su Božja vjernost i Božja obećanja predmet udivljenja koje svoj izraz na poseban način nalazi u psalmima.

Pojam mesija bio je najprije atribut koji se prvenstveno pripisivao izraelskom kralju, a nakon sužanjstva, kad više nije bilo kralja i kad je veliki svećenik postao vođom naroda, i velikom svećeniku. Nekada se pridavao i drugim ljudima kojima je Bog povjeravao neku važnu zadaću u ostvarivanju svoje zamisli spasenja. Kao izuzetno zanimljivo treba istaknuti kako se i poganski kralj Cir naziva mesijom zbog posebne uloge koju je imao u izbavljenju izraelskog naroda iz sužanjstva.

S vremenom izraz mesija postaje sastavnim dijelom Izraelove nade, jedno od imenâ obećanoga spasitelja. U početku je, naime, temeljna misao da je sam Bog spasenje, da će on osobno spasiti svoj narod. Postupno međutim prevladava druga misao: Bog će svoj narod spasiti preko posrednika.

Na pitanje tko će biti Mesija i kako će se ostvariti spas, ne može se dati jedinstven odgovor:

Najprije se pojavljuje jednostavna i neodređena zamisao spasitelja:

»Od Jude žezlo se kraljevsko,
ni palica vladalačka od nogu njegovih
udaljiti neće dok ne dođe onaj kome pripada –
kome će se narodi pokoriti«
(Post 49,10).

Iz toga nagovještaja, što ga je Jakov izrekao blagoslivajući na samrti svoje sinove, razvoj mesijanske zamisli teče dalje i postaje stvarniji, sadržajniji i raznolikiji. U pojedinim tekstovima moguće je jasnije lučiti, egzegetski gledano, tri razvojne linije:

a) Mesija će biti kralj. Prorok Natan proriče kralju Davidu da će mu Bog poslije smrti podići potomka i utvrditi njegovo kraljevstvo zauvijek (2 Sam 7,12–16). Poslije Davida bilo je dosta kraljeva, ali je njegovo kraljevstvo svakim danom sve slabije i sve ugroženije iznutra i izvana. Unatoč tomu narod nije izgubio nadu u ostvarenje Božjeg obećanja. Nadao se sve do sužanjstva, u sužanjstvu i poslije sužanjstva. Nada je samo poprimila drugačije obilježje: apokaliptičko-eshatološko.

b) Mesija će biti idealni kralj kojega će Bog jednoga dana poslati da spasi svoj narod. Ostvarenje Natanova proročanstva odgođeno je za dalju budućnost. Sadašnje vrijeme traje od početka svijeta do početka novoga doba. Novo doba, budući eon (grčki ’áion) nastupit će po završetku sadašnjega i trajat će beskonačno. Mesija postoji od početka svijeta, pojavit će se na svršetku sadašnjeg doba i suđenjem čovječanstvu uvesti novo, buduće doba, doba blagostanja i svekolikoga zemaljskog napretka. To doba stoji u opreci sa sadašnjim, ali ne kao vječnost prema vremenu, nego kao vrijeme u kojem su pobijeđene zle sile prema vremenu u kojem su one vladale:

»Gledah u noćnim viđenjima
i gle na oblacima nebeskim dolazi
kao Sin čovječji.

On se približi pradavnome,
i dovedu ga k njemu.
Njemu bi predana vlast,
čast i kraljevstvo,
da mu služe svi narodi, plemena i jezici.
Vlast njegova vlast je vječna
i nikada neće proći,
kraljevstvo njegovo neće propasti (Dan 7,13–14).

c) Mesija će biti ponizni Sluga Božji. On će biti prezren i zlostavljan, ali će na sebe preuzeti krivice naroda i svojim stradanjem spasiti narod; ostvarit će Božji plan spasenja i doživjet će svoju proslavu:

»Gle, uspjet će Sluga moj,
podignut će se uzvisiti i proslaviti!
kao što se mnogi užasnuše
vidjevši ga
– tako mu je lice bilo neljudski
iznakaženo
te obličjem više nije naličio
na čovjeka –
tako će on mnoge zadiviti narode,
i kraljevi će pred njim usta
stisnuti,
videć ono o čemu im nitko nije
govorio,
shvaćajući ono o čemu nikad
čuli nisu« (Iz 52,13–15; usp. 53,1–12).

Navedena tri smjera i njihove varijante, kao što je npr. esenska, bili su sa svojim izričajima i predodžbama prisutni među Židovima Isusova vremena, bilo da su neposredno prožimali njihovu nadu u dolazak spasitelja i ostvarenje spasa, bilo da su manje ili više na neki način na nju utjecali. Tim je iščekivanje mesije bilo još zapletenije. Koliko je bilo

različitih religioznih skupina, toliko je bilo različitih iščekivanja i još više različitih pojedinosti u svakoj skupini. To na poseban način vrijedi za jednostavni i neuki sloj pučanstva. Unatoč svoj toj složenosti i zapletenosti može se reći kako je tijekom vremena sve više i više prevladavao ovozemaljski oblik mesijanskog iščekivanja. To je uvjetovala isprepletenost vjerskoga života s politikom, a također i ponos naroda koji je imao sjajnu prošlost nakon koje su slijedila duga i učestala razočaranja. Iz njih se rađala nestvarna želja za uspjehom i gorčina zbog izgubljene sreće, što je dovelo do jednostranog promatranja proročkih nagovještaja, mimoilaženja i mijenjanja smisla tekstova koji govore o poniznom Mesiji i njegovu duhovnom kraljevstvu, i prenaglašavanja mesijine ovozemaljske uloge dok se nije na kraju mesijansko iščekivanje kod mnogih Židova svelo na iščekivanje političkog mesije: Božjeg poslanika koji će narod osloboditi od omražene rimske vlasti.

Molitva u »Salamonovim psalmima« (80–40 pr. K.) izraz je navedenog iščekivanja:

»Pogledaj, Gospodine, na njih i podigni im, sad kad te mole, kralja, sina Davidova, da vlada nad Izraelom slugom tvojim. Opaši ga jakošću da mogne uništiti opake vladare i očistiti Jeruzalem od pogana koji ga uništavaju . . .«. A da će kralj-mesija takav biti, jasno je bez dvoumljenja:

»Svojom željeznom šakom on će ih raztrgati na komade; bezbožnike će uništiti riječju svojih usta. Pred njegovim prijekorom razbježat će se narodi; grješnike će ukoriti zbog misli njihovih srdaca; skupit će sveti puk i zapovijedati mu po pravičnosti . . . Služit će mu neznabožački narodi . . . On će očistiti Jeruzalem i učiniti ga sretnim kao nekad« – (Ps. Sal 17,21-28)[3]. Takvo iščekivanje bilo je najtipičnije za farizeje.

Iz gore navedenog slijedi:

Ivanov tekst: ». . . Mesija kad dođe, nitko neće znati odakle je« (Iv 6,27) upućuje na složenost i zapletenost židovskog mesijanizma, a činjenica da je mnoštvo naroda nagr-

nulo u Pustinju kad se pojavio Ivan Krstitelj te da »su svi pomišljali u srcima svojim . . . da on možda nije Krist« (Lk 3,15), svjedoči o njegovoj životnoj stvarnosti.

Mojsijev zakon

Unutar svetih knjiga što su ih Židovi smatrali svojom najvrjednijom vjerskom baštinom, a rabini s poštovanjem i ponosom proučavali i tumačili, posebno mjesto pripada Mojsijevu zakonu, Tori. Vjernost Zakonu smatrali su Židovi svojom životnom zadaćom, koju su do u sitnice nastojali ostvariti. Tko u bilo čemu prekrši Zakon, makar to bilo iz neznanja i nehotice, dužan je svoj prekršaj okajati. Zato su Židovi nastojali upoznati Sveto pismo i propise njegova Zakona. Prve pouke davali su roditelji djeci već od najranije dobi, a kasnije bi ih slali rabinima u njihove škole.

Budući je Mojsijev zakon sadržavao temeljne vjerske i ćudoredne zasade kojih je vrijednost za međuljudske odnose i čovjekovu istinsku usmjerenost prema Bogu neprocjenjiva, vjernost Zakonu pozitivno se odražavala na cjelokupni život naroda. Treba se samo sjetiti nastupa proroka Natana pred kraljem Davidom pa da se osjeti kakvo je ozračje vladalo ondje gdje je Božji zakon bio na snazi. Na susjednim vladarskim dvorovima onoga vremena Natanov ukor kralju bio bi ne samo neizvediv već i nezamisliv. Svijest o Božjem vrhovnom gospodstvu, zadnjem i neporecivu mjerilu čovjekova ponašanja, stalno se razvijala u narodu, te budila i održavala osjećaj poslušnosti Bogu i smisao osobne odgovornosti pred njim.

Zakon je obuhvaćao i brojne druge propise: ratne, socijalne, obredne, koji su u izmijenjenim životnim uvjetima gubili ili mijenjali svoj smisao, što je dovodilo do toga da pojedini propisi budu teško provodivi u život, odnosno da se s obzirom na njih stvaraju različita shvaćanja i nastaje podvojenost u narodu.

S tim u svezi rađala se pogibao da ljudi izgube iz vida razliku između bitnog i nebitnog u Zakonu i njegovim propisima, te da, zbog stavljanja nebitnog u službu bitnog, dođe upravo do obrnutog odnosa (usp. Mt 23,23-25).

U borbi za što potpunije ispunjavanje Zakona, množili su se njegovi propisi. To na poseban način vrijedi za one dijelove Zakona koji govore o bogoštovlju i obredima uopće. Računa se da je u Isusovo doba bilo 365 zabrana i 278 zapovijedi. Iz mnoštva propisa izrastao je pritisak što je poput môre pritiskivao savjest jednostavnih ljudi: Zakon je svet i treba ga poštivati izvršavajući sve njegove propise, ali kako to ostvariti? Subotu je Bog dao čovjeku da se raduje slaveći Gospodina. Tu radost zagorčili su brojni propisi o subotnjem počinku i učinili je nepodnošljivim teretom.

Zbog mnoštva propisa koje nije bilo moguće istinski opslužiti ljudi su spontano podlijegali napastima formalizma.

Iz istog razloga nastala je i pometnja druge vrste: Mnoštvo propisa izazvalo je mnoštvo tumačenja što je dovodilo do oprečnih shvaćanja i oprečne prakse. Kako su svi bili osjetljivi i ljubomorni na svoju vjernost Zakonu, bile su dovoljne razlike u beznačajnim stvarima da među ljudima nastane svađa i razdor, uzajamno osuđivanje i mržnja, koja ne preza ni pred ubojstvom.

Na kraju valja još jednom reći da je unutarnje bogatstvo židovske religioznosti, uza sve slabosti i zastranjenja, neiscrpivo u svim protežnostima. Možda je njezin svestrani izričaj u Psalmima najljepša potvrda istinitosti ove tvrdnje. A što tek reći o prorocima, o jednom Izaiji, Jeremiji? Samo to da je bjelodano židovska religija i u teoriji i u praksi izuzetna pojava u povijesti religija.

Na početku povijesti židovskog naroda stoji orijaški lik praoca Abrahama. Cijeli tijek njegova života odvija se u znaku posebne Božje nazočnosti i zauzetosti: Bog ga izabire iz sredine koja je služila mnogoboštvu, te ga vodi u nepoznatu zemlju neprestano mu pokazujući neshvatljivu pažnju i naklonost. Svojim obećanjima daje mu naslutiti veliku budućnost: obećaje mu zemlju, bogatstvo i potomstvo bez obzira što Abraham ne vidi uvjeta kako da se sve to ostvari. Tim se samo jače ističe kako je riječ o čistu nezasluženu daru, koji svjedoči o Božjoj dobroti. A Bogu se svidjelo da je Abrahamu velikodušno iskaže.

Jednako kao što je Bog izabrao Abrahama, izabrao je i cijeli židovski narod i obdario ga bez ikakve njegove zasluge. Svijest o tom izboru i Božjim obećanjima, koja ga prate i djelomičnim ostvarivanjem potvrđuju, živi, raste i sazrijeva u narodu kroz dugu povijest. Što se više ta svijest razvija, postaje očitijom Božja blagonaklonost i darežljivost: Bog ostaje vjeran svim svojim obećanjima, i to se potvrđuje i u trenucima nevjernosti naroda od kojega se traži budna vjera i bezpridržajno usvajanje Božjeg plana.

To nadahnjuje ljude ponosom, omogućuje im dublju spoznaju njihova bića i ujedno vlastita mjesta među drugim narodima. Sve je to židovski pjesnik izrazio u pjesmi:

». . . nad tobom (Jeruzaleme) blista Slava Jahvina,
A zemlju, evo, tmina pokriva,
i mrklina narode!« (Iz 60,1-2).

U tom kontekstu temeljno je pitanje hoće li narod biti glasnik Slave Jahvine među drugim narodima ili će se zatvoriti u se, ispunjen ponosom zbog svoga povlaštena položaja i prezirom drugih naroda u tmini? To je problem partikularizma i univerzalizma u židovstvu: židovski narod je nešto izuzetno među narodima a ujedno je nešto izuzetno

za sve narode i radi svih. Tijekom vremena prevladat će partikularizam. U povijesnim kušnjama Izrael nije izdržao; razočaranje i gubitak samopouzdanja djelovali su da je u narodu dublje prodro nezdrav ponos i sklonost preziranju drugih naroda.[4]

2. GRČKO-RIMSKI SVIJET U ISUSOVO DOBA

Grčki svijet i njegova religioznost

Stvaralačkim naporima grčkog duha krčen je put misaonom razjašnjenju svijeta i izgradnji zajedničkog života. Na njegovu tlu razvile su se znanost, tehnika i grad-država (polis).

Grad-država razvija se u Grčkoj kao nešto jedinstveno po svom obliku i značenju. Atena, Sparta, Teba, Korint, Arg, Mantineja, Mesinija, Megara, Elida, Egina, Plateja, Milet, Efez, Mitilena, Halikarnas i drugi gradovi, unatoč teritorijalnoj skučenosti i malom broju stanovnika imaju sva svojstva prave države. Bili su suvereni, imali su svoje zakonodavne i sudske organe, svoju vojsku i svoj teritorij. Uzajamni odnosi imali su značaj međunarodnih odnosa, ali su postojale i dodirne točke koje su ih međusobno povezivale: jezik, zajednička tradicija, zajedničko bogoslužje i svetišta, svegrčke priredbe i svečanosti, kao što su Olimpijske igre, i konačno zajednički stav spram drugih naroda, »barbara«, proti kojima su zajednički nastupali, kao npr. proti Perzijancima.

Život u gradu-državi bio je utemeljen na pravu i zakonu. Zakon je smatran najvećim dobrom građana. Pokoravajući se zakonu oni postaju slobodni. Zajedničkim zalaganjem i posluhom zakonima grad postaje jakim i sposobnim braniti slobodu i sačuvati građane od ropstva neprijatelju. Još više od toga: obdržavajući zakone, građani sebi otvaraju vrata i omogućuju sudjelovanje u svim funkcijama i moći grada.

Ta sloboda nije pojedinačna samovolja koju zakon svodi na podnošljivu mjeru i tako osigurava najveći stupanj privatne slobode. Ta sloboda nosi u sebi nešto stvaralačko: ona je sloboda za grad koji je zajednička briga svih građana; njom se postiže čast koju građanin uživa u svojoj odgovornosti za grad. To je sloboda za dužnosti grada, sloboda koja u pojedinom građaninu budi svijest da njegov slobodni grad živi u njemu.

Grk je s ponosom bio svjestan razlike koja postoji između njegova grada-države i istočnjačkih država koje nisu bile zajednice slobodnih građana, nego masa podanika kojom je vladao kralj.

Biti odbačen od grada, znači biti isključen iz zajednice koja čovjeku daje pravo, slobodu i čast. Periklo je to u jednom svom govoru ovako opisao: »... svakome prema zakonu pripada isto pravo s drugima u svim njegovim potrebama. Međutim u javnim častima svaki se nalazi ondje gdje se dokaže, i to ne zato što je pretpostavljen jednom dijelu građanstva, nego je postavljen na temelju svoje vrline«.[5]

Grad i zakon u njemu nisu ljudsko djelo. Oni su utemeljeni u božanstvu. Mjerilo svih napisanih zakona jest nepisani božanski zakon, kako je to Antigona naglasila u svom odgovoru kralju Kreonu. Zato grad i odnos prema njegovim zakonima nosi obilježje svetosti. To je zapravo religiozan odnos koji u državnom kultu poprima vidljivo obličje. Religijski život smatra se državnim životom i religijski službenici državnim službenicima.

Pa ipak izuzetnost grčke religioznosti prvenstveno je u tome što je u njoj nadvladano naturalno-kaotično stanje i istaknuta čovječnost. To u svakom slučaju vrijedi za grčku religiju Homerova razdoblja u kojemu je iza sebe ostavljala tminu prapovijesti, postajala svješću te grčkom duhu utiskivala svoje obilježje.

Granica među bogovima i ljudima ipak nije uklonjena. Čovjek je morao biti svjestan svoje ograničenosti i ovisnosti

o bogovima, na što je bio trajno upozoravan. Prometej je pokušao prekoračiti svoju mjeru i svoje granice, pa je bio okrutno kažnjen. U Sofoklovim (496–406) dramama junaci, kao što su Ajas, Antigona, Edip, Danaida, stradaju pod teškom rukom bogova, ali oni predstavljaju krajnju mogućnost ljudskoga bića u kojoj ono ostvaruje svoju istinu. U zapletenoj dramskoj radnji i pod mračnim utjecajem zle sudbine uvijek biva jasno kako je istina na strani junaka koji su se odvažili i pošli za višim idealima u sferi božanstva, makar su ovdje bili odbačeni od svoje okoline i naoko neslavno završili. Moć i pravo bogova ne dolazi u pitanje: oni se moraju poštivati. Ako čovjek pri tom strada, to očituje tragičnost njegova bića i ujedno razotkriva istinu da se mudrost rađa u bolovima.

S vremenom dolazi do promjene. Grčka religija sa svojim božanstvima nije imala snage da održi ljude u granicama čovječnosti. Sjeme sumnje, jednom posijano, raslo je i razvijalo se u dubinu i u širinu.

Pravda se u početku temeljila na autoritetu bogova, a sad se ona postavlja kao mjerilo i bogovima. Već je Eshilov (525–456) Prometej, prikovan o stijeni na Kavkazu, u svojoj neustrašivosti i nepopustljivosti, bio otvoreno pitanje bogovima: je li pravo da tako strada onaj koji je dobro želio ljudima? Iz toga je slijedilo stvarno pitanje: ravna li se tijek svijeta istinskom pravdom ili slijepom nužnošću? Ako bogove ne možemo poistovjetiti s pravdom, ako je usud i iznad njih, onda oni ne mogu biti utemeljitelji i zaštitnici zakonâ. Koliko god se isticalo da su i grad i njegovi zakoni božanski utemeljeni, ostaje činjenica da je njihova praktična primjena u rukama ljudi; u praksi je mjerodavno ono što odluče građani.

Takva se zapažanja otkrivaju već u Eshilovim dramama, a u Euripidovim (485/480–416) junacima dosežu svoj vrhunac i dovode do zauzimanja novoga motrišta u ljudskoj prosudbi odnošaja čovjek-božanstvo. Sad je, naime, uloga izmijenjena: drugačije se postavlja pitanje krivice, odgovornost snose bogovi, a čovjek se proglašava slobodnim. Rađa se novo shvaćanje i mitovi gube prvotnu važnost. Prije svega rađa se nova svijest čovjeka o samom sebi: svijest da je čovjek nosilac svojih odluka, svijest slobode i samostalnog djelovanja što samo po sebi dovodi do slabljenja religijskih i općedruštvenih spona.

Time uloga mita nije potisnuta u stranu. Mit je postao predmetom razumskog ispitivanja, ali je u svojoj tajanstvenosti bliži istini nego li razumsko mišljenje, koje sada nastoji razmrsiti zapleteno pitanje bogova i mogućnosti njihova uklapanja u čovjekov svijet. Sklonost raspravljanju postupno se širila i u svoje kolo uvodila ljude od sluga do kraljeva i na dnevni red postavljala sve: bogove i ljude, državu i zakone, običaje i navike, pravo i nepravdu. Sve je to bilo temom raspre i kritike na ulici i u kući, predmetom razmišljanja, kritiziranja, ruganja i komedije.

Glavni nositelji toga novog duha bili su sofisti. Oni nisu zastupali nikakav određeni filozofski sustav, nego su se posvećivali proučavanju čovjekove unutarnje djelatnosti, njegova mišljenja i htijenja, polazeći uvijek od iskustva u svim područjima života. Kritički i skeptički odnosili su se spram tradicionalnih oblika života i javnoga mišljenja. Međusobno su se veoma razlikovali: jedni su bili originalni, a drugi samo loši nastavljači svojih prethodnika, koji su za novac prodavali vještinu o tome kako se svaka stvar može braniti i napadati.

Duhovni vođa i najizvorniji mislilac sofizma bio je Protagora iz Abdere (481–411). Uvjeren u relativnost i u ljudsko podrijetlo tradicionalnih normi, zalagao se za njihovu promjenu. Glavni kriterij prema kojemu ih treba mijenjati jest sam čovjek budući je on »mjera svih stvari, onih koje jesu da jesu, a onih koje nisu da nisu«.[7] Taj Protagorin temeljni stav postao je geslom sofizma uopće. Put individualizmu i relativizmu bio je u sofističkom svijetu širom otvoren.

Za razliku od sofista, Sokrat (469–399) je nastojao u

mnogolikosti i različitosti pronaći ono što vrijedi za sve, u promjenjivosti i nesigurnosti pojedinačnog otkriti ono što je stalno, nepromjenjivo, sigurno, zasnovano na logičkoj nužnosti. Kao nikad prije, kod Sokrata je čovjek postao predmetom razmišljanja. Sam je rekao kako nema vremena razmišljati o božanskim mitovima, kao filozofi prirode o svemiru, dok vrijedi načelo Delfijskog proročišta: »Upoznaj sebe!« Posvećujući se prvenstveno proučavanju čovjekova bića, a napose njegove ćudoredne dimenzije, Sokrat otkriva čovjekov zadnji temelj u Božjem umu i transcendentnosti te na taj način osigurava božanski utjecaj u njegovu svijetu.

Poziv čovjeka da upozna sama sebe prema Platonovoj (327–347) zamisli omogućuje čovjeku da dođe do istinskoga svoga bića. A pravi čovjekov život je u transcendentnosti odakle potječe njegov duh i čovjek je na putu prema vječnom dokle god mu Bog daje vrijeme i dokle god se ne izbavi iz ovoga prividnog svijeta i ne dospije u stvarni svijet, svijet ideja. Čovjekov mukotrpni put povratka u susret najvećoj ideji – ideji Dobra, stoji u službi istinskog utemeljenja čovjekova života. Samo na taj način čovjek postaje sposobnim nadvladati svaku tjeskobu i ne bojati se ni same smrti.

Sofisti su namjesto religije u prvi plan stavljali znanost, koja za Grke obuhvaća i prirodne znanosti i teologiju. Zato jedinstvo shvaćanja ostaje trajno naglašeno: Bog – svijet – čovjekov život. Grčko nastojanje da se ta tajna razjasni ima svoj vrhunac u ovome: Bog je životno načelo svijeta, snaga koja u njemu djeluje, razum koji njime ravna, neovisno o tom koje mu se ime pripisuje; čovjek po svom duhu ima udjela i u zakonitosti svijeta i u božanstvu.

Navedene struje i misaoni tijekovi nisu ostali samo u uskim okvirima Grčke. Njihov utjecaj širio i na Istok i na Zapad. S pojavom helenizma miješali su se dalje s duhovnim blagom Istoka i Zapada te doživljavali razne promjene, Nu korijen i jezgra bili su i ostali grčki.

Helenizam

Grčka je uljudba i prije Aleksandra Velikog prodirala na istok i širila se među pučanstvom, ali su Grci ipak s nepovjerenjem gledali na narode Istoka, smatrali ih »barbarima« i od njih se ograđivali. S Aleksandrom Velikim stvoren je snažan i dalekosežan pokret miješanja grčke uljudbe s uljudbama istočnjačkih naroda i stvaranja novih tokova života i povijesnih zbivanja.

Propalo je staro grčko poimanje grada-države, a s njim zajedno propadali su i okviri grčke kulture uopće i religijske prakse napose. Taj je proces u unutrašnjosti zemlje i na selu bio sporiji i slabiji, dok je u novoosnovanim gradovima bio veoma jak i svoje središte imao u Aleksandriji. Nastajao je tip građanina izrazito individualistički i kozmopolitski usmjerena, svjetski mudra i spremna na ironiju, svojeglava, usamljena i otvorena raznim utjecajima. Pritom je veliku ulogu igrala činjenica da se od 4 st. na cjelokupnom helenističkom području usvajao i konačno usvojio grčki kao jedinstven jezik, što je omogućilo lakše proširenje vidokruga ljudskoga zanimanja i uzajamnoga utjecaja.

Vrlo jak utjecaj na ljude u doba helenizma vršila je stoička filozofija. Od 308. kada je njezin začetnik Zenon iz Kitije (Zenon Mlađi 350–264) osnovao svoju školu u Ateni pa do filozofa Seneke (4–65) i od Seneke sve do 529., kad je car Justinijan zatvorio sve filozofske škole, temeljne misli grčkog shvaćanja svijeta i života, što su se sačuvale i nakon propadanja grčkih gradova-država, u stojičkoj su filozofiji pronalazile svoj izraz, dakako modificiran, ali zaokružen i povijesno djelotvoran.

U središtu je stoičke filozofije čovjek, njegovo mjesto u svijetu i njegovo ćudoredno djelovanje. Stoici shvaćaju svijet kao jedinstvenu cjelinu kojom upravlja božanska moć, božanski um. To je svijet sklada i zakonitosti. U njemu čovjek ima izuzetno mjesto, jer od svega što postoji na zemlji jedino je on božanskoga roda, kako je to običavao

govoriti filozof Kleant (331–251). Njemu je određeno da slavi božanski um i zakonitost u svijetu te da se potpuno podloži njihovoj providnosti. Budući je uređenje svijeta istovjetno sa zakonom čovjekova bića, vrijedi načelo: »Tko se ne podvrgava zakonu, otuđuje se samom sebi i prezire ljudsku narav«.[8]

Bitna je čovjekova zadaća posvetiti se svojoj unutrašnjosti i biti neovisan o izvanjskim događajima i prilikama u svijetu. Nad izvanjskim svijetom on nema nikakve moći; ne može spriječiti da izvana doživljava neugodne stvari, ali može sve udarce junački podnositi i tako sačuvati svoj mir, biti istinski slobodan, jer »nikakvo ga zemaljsko dobro ne može obogatiti, nikakav zemaljski gubitak ne može mu nešto oduzeti, nikakav mu usud ne može naškoditi«.[9]

Vrlina se sastoji u nadvladavanju osjećaja, a zlo u njihovu izmicanju ispod kontrole razuma. U tom je razlika između mudraca i nerazumnih ljudi. U kasnijem razdoblju tu razliku stoici nisu suviše zaoštreno isticali, nego su dopuštali mogućnost da postoji velik broj ljudi koji se više ili manje približavaju idealu savršena čovjeka – mudraca.

Budući je stoička filozofija bila ravnodušna spram izvanjskoga svijeta, njezini se predstavnici nisu mnogo zanimali za korijenite promjene u njemu, ali su razvijali ideju čovjeka uopće, čovjeka svjetskog građanina. Nijekali su utemeljenost suprotstavljanja Grkâ i »barbarâ«, gospodarâ i robovâ, te širili ideju opće pravednosti i ljubavi među ljudima. Nu zbog praktične pasivnosti sve je to ostajalo bez pravog učinka. Također je stoičko veličanje jedinstva božanstva, svijeta i čovjeka pod pojmom razuma gubilo svoje značenje: božanstvo nije više bilo usmjereno prema čovjeku, svijet je izgubio egzistenciju, a čovjek svoju povijest. Čovjek ima svoje određenje u nekom bezvremenskom, idealnom bivstvovanju pred kojim njegov sadašnji trenutak gubi svoju bit i po tom svoj pravi smisao.

Uz skepticizam ovdje treba samo spomenuti još novopitagoreizam i epikureizam, koji su s našeg motrišta zanimljivi i važni.

Pokret novopitagorovaca razvija se u 1. i 2. st. Njegovi su sljedbenici bili skeptički raspoloženi spram svakoga razumsko-znanstvenoga ispitivanja. Oni su pokušavali ne razumjeti nego vjerovati. Bog, kojega je bit nedokučiva, može se dostići jedino preko posrednih osoba, nižih bogova i demona. Ovdje se zapaža kako filozofija postaje religijom i nalazi dodirne točke s misterijskim kultovima.

Epikureizam ima svoja začetnika u filozofu Epikuru (341–270) koji je bio nastavljač filozofa Demokrita. Posebno je njegovo proučavanje prirode. Smatrao je da upoznavanje prirode oslobađa čovjeka od straha pred bogovima, koji postoje ali nemaju nikakva utjecaja na čovjekov život. Prema njegovu shvaćanju čovjekova se sreća sastoji u užitku. Čovjek nalazi užitak u njegovanju znanja i prijateljstva, u bezbolnosti i duhovnom smirenju, ataraksiji.

Brojni Epikurovi nastavljači vulgarizirali su njegovo učenje. Ni izdaleka nisu bili na visini svoga učitelja. Njegov zahtjev za proučavanjem prirodnih zakona nisu provodili u djelo, a odbacivali su njegov nauk o ograničavanju osjetilnih zadovoljstava, dok su u krivom svjetlu prikazivali njegovo učenje o uživanju kao najvećem dobru za čovjeka.

Misteriji

Misteriji predstavljaju religijske kultove kojima je pristup bio obilježen tajnim, misterijskim obredima, tzv. inicijacijom. Dijele se na misterije grčkog podrijetla, kao što su Eleuzijski, Dionizijski, Orfički, Samotrački i misterije istočnjačkog podrijetla, koji se iz tri žarišta, egipatskog, maloazijskog i sirijskog, šire u Grčku i preko Grčke u Rimsko carstvo uopće. Njima treba pribrojiti i iransko žarište odakle nešto kasnije dolazi Mitrin kult koji u misterijskim kultovima ima zasebno mjesto.

Iz Egipta se u doba helenizma prenosio u Grčku i u Rim kult Ozirisa i Izide. Oziris je bog sunca i plodnosti prirode. Grci su ga izjednačili s Dionizom, a Rimljani su u njemu nalazili osobine rimskih bogova. Izida je boginja starih Egipćana, zaštitnica obitelji, izumiteljica poljodjelstva, zaštitnica moreplovstva, utemeljiteljica prava i državnog uređenja, zaštitnica progonjenih i osloboditeljica iz svake nevolje. U misterijskim se kultovima uz Izidu pojavljuje Oziris kao njezin muž koji umire i oživljuje. Kasnije, u ptolomejsko doba, namjesto Ozirisa stupa Serapis. To se zbivalo pod utjecajem Ptolomeja I, koji je na taj način želio ujediniti Egipćane i Grke.

Atis i Cibela podrijetlom su iz Male Azije. Cibela, Velika majka, bila je boginja plodnosti. Njezino se štovanje naglo proširilo u doba helenizma, pa je 294. uvedeno i u Rimu. U Grčkoj su je izjednačili s kultom Reje, grčke majke bogova. Uz nju se štuje njezin ljubimac Atis, komu je ona zbog nevjernosti oduzela razum što je bilo uzrokom njegove smrti. Poslije smrti Atis se budi na novi život i ponovno se susreće s Cibelom.

Atargatida je bila božica Aramejaca u Siriji i Filistejaca u Palestini, koji su je štovali kao božicu plodnosti. Glavna su joj svetišta bila u Hierapolisu i Askalonu. Uz nju je čašćen Adonis, bog raslinstva koji umire i oživljuje. Prema priči njega je u lovu ranio vepar te je od te rane umro, ali je uskrsnuo.

Mitski sadržaj vezan uz pojedina božanstva u pojedinostima se razlikovao već prema pojedinim mjestima i razdobljima. Međutim, temeljni im je sadržaj u biti bio isti: smrt i ponovo rađanje. Prvotno su misterijska božanstva zauzimala položaj bogova vegetacije. Kao bogovi vegetacije oni umiru i oživljuju s prirodom. Priroda zimi umire pa se na proljeće ponovo budi, s njom zajedno periodički umiru i bogovi, te potom ponovno oživljaju. S vremenom se to prvotno shvaćanje proširilo i u svom bitnom sadržaju prenosilo na čovjeka. Kako su obredi primanja kandidata kao i

godišnjih zajedničkih proslava bili veoma raznovrsni i tajanstveni, to su pojedini filozofi, i općenito pisci, mogli u njima vidjeti i ono značenje što ga oni u svome početku nisu imali. O tom procesu sublimacije misterijskih kultova posebno svjedoče Plutarhova (45–125) djela.

Budući su misterijski kultovi budili nadu u rješenje temeljnog pitanja čovjekova života i sudbine: osiguranja života poslije smrti, a svojim obredima djelovali na čovjekove osjećaje, širili su se u doba helenizma veoma brzo i osvajali pristaše u svim slojevima ondašnjeg društva.

Treba dakako reći kako ovdje ipak nije moguće govoriti o ostvarivanju osobne povezanosti čovjeka s misterijskim božanstvom. Mit o smrti i oživljavanju božanstva ništa ne govori o njegovoj osobnoj namjeri; nigdje se, naime, ne ističe da bogovi umiru radi čovjeka i njegova izbavljenja iz smrti. Istina je da se u obredima govori o čišćenju i preporodu. Ali, način na koji su sredstva čišćenja upotrebljavana govori kako nije riječ o duhovnom preporodu i očišćenju od duhovne, ćudoredne nečistoće nego je u pitanju preporod i očišćenje kao nešto što je fizički utemeljeno.[10]

Sljedbenici misterija koji sudjeluju u tajanstvenim obredima ograničuju se na zajedništvo simpatije. Njima je nepoznata istina o dubljem, osobnom sjedinjenju s Bogom.[11] I kad se govorilo o životu poslije smrti, to nije bio govor o sjedinjenju s Bogom, nego o blijedom boravku s nebeskim bogovima.[12]

Misteriji nisu od vjernika ništa tražili osim da izvrše propisani obred. Od njih se nije tražila ni vjera ni nada ni ljubav, a ni posebne obveze u pogledu nauka i ponašanje.

Spram drugih religija misteriji su bili posve tolerantni. Međusobno su se miješali i spajali. Njihovim sljedbenicima nije bilo zabranjeno sudjelovati i u obredima drugih religija.

Sve u svemu: misteriji su bili religija osjećaja.

Nije stoga čudo što su uz svečanosti i obrede misterijskih kultova vezane kojekakve pretjeranosti, kao što su beskra-

jan plač i jauk zbog smrti boga, a onda prekomjerna, neobuzdana radost zbog njihova ponovnog rođenja. Osim ovih i sličnih pretjeranosti poznati su također i primjeri etički nedopustivih djela, kao npr. sakaćenja i bludnost.

Ne znamo sigurno koliko su ovi misterijski kultovi imali pristaša, ali vjerojatno njihov broj nije bio malen. Posebno su im se pridruživali ljudi iz srednjeg staleža, dok su viši pretežno tražili rješenje svojih problema u filozofiji, a vojnici u kultu boga Mitre.

Mitrin kult

Mitrin je kult indoiranskog podrijetla. Mitra je štovan najprije kao zaštitnik kozmičkoga i pravnoga reda. U Iranu je bio neko vrijeme potisnut naučavanjem Zaratustre (VII–VI st.), ali se ipak zadržao u pučkoj religioznosti i širenjem perzijskog carstva prešao u Malu Aziju. Poslije propasti Perzijskog carstva Mitrin je kult djelovanjem magâ doživio znatnu promjenu. Sretnim miješanjem perzijskih, grčkih i kaldejskih mitova i simbola, uz Mitrino su ime vezane brojne legende, što je njegov kult učinilo sadržajnijim i uspješnijim. Tako je prikazivano njegovo rođenje iz stijene, te otimanje i ubijanje bika iz kojega izlazi svojevrsna plodnost koju inače ugrožavaju neprijateljske sile. Zatim je opisivana Mitrina borba s bogom sunca i njezin sretan završetak: Mitra se izmiruje i u kolima boga sunca odlazi na nebo.

U 2. st. poslije Krista počinje se Mitrin kult jače širiti i u zapadnim dijelovima Rimskog carstva. Posebno je postao omiljen kod vojnika koji su njegov kult širili po cijelom carstvu, a najviše uz rijeke Rajnu i Dunav. Tragova njegova štovanja ima dosta i u našim krajevima, npr. u Jajcu. Vojnici su veličali Mitrinu nepobjedivost, izjednačivali ga s bogom-suncem nazivajući ga zanosno »Deus Sol Invictus Mithras.« Dok je u Grčkoj Mitrin kult imao malo pristaša, u samom

Rimu je čašćen u brojnim špiljama. Car Neron je simpatizirao Mitrin kult, Komod je bio njegov sljedbenik, Aurelijan se zalagao za njegovo proširenje, Dioklecijan ga smatra zaštitnikom carstva – »fautor imperii«, a Julijan je pomoću Mitrina kulta nastojao suzbiti kršćanstvo. U 5. st. Mitrin je kult pred kršćanstvom konačno iščeznuo.

U središtu Mitrina kulta nalazi se prikaz Mitrina otimanja bika koji je bio pod vlašću Mjeseca i njegovo klanje. Mitra je tim postao donositelj svake plodnosti. Mitrini štovatelji u zajedničkoj svečanosti ubijaju bika i škrope se njegovom krvlju.

Tajanstvenim obredima mogli su prisustvovati samo muškarci. U zajednicu su stupali nakon što su bili iskušani u hrabrosti. Prizori te kušnje prikazani su u Mitrinoj špilji u Kapui. Poslije svečanih obreda primanja, inicijacije, kandidat je smatran preporođenim, renatus, i pribrojen zajednici čiji su se članovi međusobno nazivali braćom, a bili su razdijeljeni u sedam razreda. Štovatelji Mitre redovito su se sastajali u posebnim pećinama. Poznavali su obredna čišćenja, obredno obilježavanje, zatim obrednu gozbu vode, kruha i vina. Svojim sljedbenicima Mitra je bio jamstvo sigurna života, oslobađao ih je od zle moći zvijezda i omogućavao im vječni život: kao što je bog sunca Helios odveo Mitru na sunčanim kolima, tako će i Mitrini štovatelji biti uzvišeni na onom svijetu.

Već su stari kršćanski pisci, kao Tertulijan, zamijetili da postoje određene sličnosti između kršćanstva i elemenata Mitrina kulta. Još je uvijek teško u pojedinostima prosuditi odakle dolaze i što znače te sličnosti. Važno je uočiti da je Mitrin kult »u čitavom helenističko-rimskom svijetu bio još beznačajan kad je kršćanski nauk o spasenju, ne samo u poslanicama sv. Pavla, bio već duboko razvijen, nego su štoviše postojali prvi patristički pokusi sustavnog nauka o spasenju«.[13] Tako se npr. često spominjani prizor klanja bika (taurobolium), kao središte zbivanja u Mitrinu kultu, po prvi put susreće u povijesnim izvorima tek u drugom

stoljeću poslije Krista.[14] A preporod o kojem se govori očekuje se na fizičkom području; ono čemu se nada jest magično pojačanje fizičke snage. U kasnijem razdoblju pripisivan je tom preporodu i učinak poslije groba, a to se vjerojatno ima pripisati stranom utjecaju, pa i kršćanskom.[15] Međutim, važno je reći da je u Mitrinu kultu temeljna misao dualizam. Iz tog dualizma nastaje njegov nauk o spasenju. U borbi svjetla i tmine on spašava od djela tame i zle moći zvijezda. Uz to valja uočiti da su u Mitrinu kultu nazočne sastavine politeizma, naturalizma i fatalizma, dok je osobni stav u vjeri, pouzdanju i ljubavi, što tvori srž religioznog raspoloženja, više ili manje zanemaren.

Gnosticizam

Više od 150 godina učenjaci svestrano proučavaju duhovni pokret poznat pod imenom gnosticizma; ispituju njegovo podrijetlo, razvitak i unutarnji sadržaj, njegov odnos prema židovskoj i poganskoj religiji, te kršćanstvu. Još uvijek ne možemo sa sigurnošću odgovoriti na niz pojedinačnih pitanja što se nameću u vezi s tim pokretom. Bitne su stvari ipak poznate i na njih ćemo se ovdje ograničiti.

Sigurno je da su neki elementi gnosticizma postojali prije pojave kršćanstva. Ovdje valja ponajprije spomenuti dualizam: shvaćanje kako postoji apsolutna suprotnost između svjetla i tmine, dobra i zla, duha i materije. Njegovo podrijetlo učenjaci otkrivaju u Iranu. Zatim, kao značajan izvor gnostičkih shvaćanja treba spomenuti »egipatsku mudrost«, tj. astrološke ideje što su se širile u doba helenizma i u Rimu bile poznate pod tim imenom. Svojim naukom o položaju zvijezda, njihovu utjecaju na čovjeka i na svijet, o polarnoj zvijezdi kao ishodištu svjetlosnog carstva, o sedam zlih planeta i njihovim sferama zadobila je »egipatska mudrost« u gnosticizmu vrlo važno mjesto i snažan utjecaj na ljude. Također je utvrđeno da postoji povezanost između egipatskog hermetizma, sekte astrološko-religiozno-mističkog i ritualnog karaktera, i gnosticizma.

Veoma je složeno pitanje u kakvu odnošaju stoje židovstvo i gnosticizam. Kao pouzdano može se reći da je u kasnom židovstvu bilo pojedinaca koji su usvajali dualizam. Otvoreno je pitanje je li postojala povezanost između esena i gnostika. Zna se da je Qumranska zajednica imala neka dualistička obilježja, ali nije sigurno, premda postoji mogućnost, da su nakon razaranja ostaci ove zajednice našli svoje mjesto u gnostičkim zajednicama.

Neki elementi gnostičkih shvaćanja mogu se otkriti već kod Platona, kao npr. njegov nauk o zatvorenosti duše u materijalnom tijelu, a zatim kod stoika, novijih pitagorejaca kao i kod misterijskih kultova.

Sve te sastavine slijevale su se na razne načine u jednu cjelinu. Međutim, sam helenizam nije dostatan da bi tu složenu pojavu učinio do kraja shvatljivom, premda je nedvojbeno da je on stvorio pogodnu atmosferu za gnosticizam.

Teško je sa sigurnošću tvrditi kada je kako došlo do prvih dodira gnosticizma i kršćanstva. Već su u poslanici Kološanima (2,8-23) prisutni kritički osvrti na neka židovsko-gnostička stajališta. Budući je sinkretizam bio uhvatio

dubokog korijena kad je kršćanstvo prelazilo okvire palestinske zajednice i stupalo u grčko-rimski svijet, prirodno je bilo očekivati da će ono svojom porukom o spasenju privući pažnju ljudi s probuđenim zanimanjem za religijsku problematiku. Općenito gledano, ljudi su tada bili religiozni, a mnogi i živo zainteresirani za sudbinska pitanja čovjekova života i smrti. Zato je za njih upoznavanje kršćanske poruke o Isusu Kristu i u njemu obećanog spasitelja bilo izuzetno privlačno. Ne raspolažemo potrebnim podacima koji bi nam omogućili uvid u razvoj susreta kršćanstva i religioznog sinkretizma u pojedinim elementima, ali je sasvim sigurno da su početkom drugoga stoljeća postojale sinkretističko-gnostičke vjerske skupine koje su se pozivale na Kristovo učenje i apostolsku predaju te se pokušavale predstaviti kao izvorno kršćanstvo.

Među prvim gnostičkim vođama te struje spominje se Satornil, koji je oko 120. djelovao u Antiohiji (Siriji) i preko Menandra iz Samaije bio povezan s predgnostičkim naukom Dositeja i Simona Maga.

Zahvaljujući Bazilidu u Aleksandriji 120–145, koji je razvio zamašnu književnu djelatnost – napisao je Tumačenje evanđelija u 24 knjige i zbirku himana i molitava – gnosticizam se počeo naglo širiti, tako da je Bazilid imao svojih pristalica i u Rimu.

U Rimu je 145–160. djelovao najsposobniji predstavnik gnosticizma, Valentin. Započeo je naučavati oko 135. u Aleksandriji, zatim je prešao u Rim i tu ostao 20 godina, pa se ponovno vratio na Istok. Pisao je pisma, homilije i psalme. Njemu se pripisuje i djelo Evanđelje istine, ali nije sigurno da ga je on napisao. Njegovi najpoznatiji učenici i nastavljači bili su na Zapadu: Ptolomej, autor Pisma Flori, Sekund, Herakleon, pisac Tumačenja Ivanova Evanđelja, možda i djela Rasprava o trima prirodama, koje neki pripisuju Valentinu, i Florin, a na Istoku: Teodot i Marko.

Osim tih glavnih nosilaca gnosticizma postoji čitav niz manje važnih gnostičkih predstavnika i nekoliko gnostičkih

sekti poznatih kao samostalne gnostičke skupine. Tu se ubrajaju: barbeliti, ofiti, nasenci i setovci. Barbeliti ili barbelognostici vjerojatno su dobili ime prema ženskoj emanaciji Praoca koja se zvala Barbelo. Predstavljaju pučku mješavinu Valentinova gnosticizma i istočnjačkog dualizma. Ofiti su bili najbrojnija gnostička struja, a nasenci su vjerojatno bili jedno krilo njihova pokreta, koji je povezivao razne kaldejsko-babilonske elemente sa židovsko-kršćanskim. Gnostički spisi pronađeni u Nag Hammadi, među kojima je Knjiga Velikog Seta, govore, među ostalim, o setovcima. Prema svjedočanstvu Hipolita Rimskog setovci su sebe smatrali izvornim gnosticima, koji su se napose isticali učenjem o tri počela: svjetlu, tami i pneumi. Pozivali su se na utemeljitelja proroka Seta ili Sema. Svoje su gnostičko učenje vješto prikazivali u kršćanskom ruhu, pa se mogu smatrati jednim od značajnijih predstavnika gnosticizma u kršćanskim redovima.

Valja također spomenuti da se i kod Marciona nalazi dodirnih točaka s gnosticizmom. U svom djelu Antiteze (Antiteze = suprotnosti između Staroga i Novog zavjeta) Marcion izlaže pojam boga-stvoritelja u Starom zavjetu – on je bog zla i nema ništa zajedničko s Bogom ljubavi koji se objavio po Kristu, a zatim zastupa odbacivanje braka i tvrdnju da je tijelo dio zle tvari te da prema tome Krist nije imao pravo nego samo prividno tijelo. Marciona je njegov otac, biskup u Sinopi na Crnom moru, izbacio iz kršćanske zajednice. Kad ga ni Polikarp u Smirni nije primio, Marcion je 140. našao utočište u kršćanskoj zajednici u Rimu, ali ga je i ona 144. isključila iz svojih redova. Nakon toga on je i nadalje s uspjehom osnivao svoje vjerske zajednice i odlično ih organizirao pa su se održale sve do 6. stoljeća.

Već nam taj kratki pregled gnostičkog pokreta daje naslutiti kako je on veoma složen i mnogovrstan. U njemu dolaze do izražaja razne filozofije, mitološke i religijske tradicije u jednoj sinkretističkoj tvorevini. Nastao je kao sliv pokušaja

da se protumači svijet i život te da čovjek zauzme stav koji bi mu omogućio osobni spas.

Zbog svoga nastojanja da se uhvate u koštac s rješenjem problema čovjekova spasa razne struje gnosticizma pobudile su zanimanje širih slojeva ondašnjeg društva. Tim što je u očima ljudi bio bliz kršćanstvu, a i prihvaćanjem i ugrađivanjem Krista u svoj sustav gnosticizam je jedno od najvažnijih sastavnica tadašnjeg religioznog mišljenja uopće. U njemu se, uza sve posebnosti i razlike, može otkriti srž koja je u raznim oblicima zajednička svim gnostičkim strujama.

Klement Aleksandrijski navodi, kao karakteristično, pitanje gnostika Teodota, Valentinova sljedbenika:

»Što smo bili, što smo postali, gdje smo bili, kamo smo bačeni, kamo se žurimo, od čega ćemo se osloboditi; što je rođenje, a što ponovno rođenje?«[16]

U traženju prave spoznaje (gnosis-spoznaja; odatle naziv gnosticizam) koja rješava ta pitanja čovjekove egzistencije, u gnostičkom se pokretu zastupa korjenita razlika između čovjekova Ja i cjelokupne stvarnosti svijeta. Cjelokupni je svijet za čovjeka nešto tuđe, strano u najdubljem značenju riječi. Svijet je za čovjeka tamnica. Čovjek je u svijetu potpuno usamljen i nesretan; on je u njemu kao u paklu, izložen utjecaju demonskih sila koje su protivne čovjeku i koje se međusobno sukobljavaju. Ni Bog nije u svijetu nazočan, jer je on tako daleko da Bog i svijet čine dva suprotna pola. Svijet je bez Boga.

Osamljeni i tjeskobom ugroženi čovjek čezne za spasenjem, koje dolazi spoznajom odozgor i potpuno se ostvaruje tek u smrti kad se čovjekovo Ja (kod gnostika dosta neodređeno: razlikuje se ne samo od tijela nego i od duše i možda ga najprimjerenije opisuje naziv »iskra božanstva« u čovjeku) oslobađa od elemenata koji su ga zarobljavali. Spoznaju kao spasenje čovjek može primiti samo u vjeri jer ona dolazi kao zov s one strane, što ga prenosi Glasnik iz svijeta

svjetla. Vjera u taj poziv tvori temeljnu sastavnicu gnosticizma.

Krist je shvaćen upravo kao glasnik spasenja. On je jedan od eona koji iz carstva svjetla silazi u svijet što ga je stvorio demiurg, uzima prividno ljudsko tijelo ili se samo prolazno nastanjuje u čovjeku Isusu. On budi i poziva čovjeka, dovodi ga do svijesti o samom sebi, pomaže mu da otkrije »iskru božanstva« u sebi i tako mu omogućuje oslobođenje i preporod.

Pojedini izrazi kao silazak i uzlazak, zarobljavanje i oslobođenje dramatiziraju taj proces gibanja i tvore raznovrsnu i bogatu građu za dramski prikaz gnostičkog naučavanja.

Proces oblobođenja nije ni jednostavan ni jedinstven, nego složen i tajanstven. Načelno gledano, svaki čovjek ima mogućnost da postigne spoznaju i da se spasi: svaki je potencijalno gnostik. Ali čovjeku se spoznaja ne otkriva odjednom, nego u procesu spoznavanja postoje stupnjevi. Neki su ljudi suviše tjelesni – »sarikoi«, i ne uspijevaju postići pravu gnozu. Stvarno su u životu gnostici samo neki, oni koji idu putem gnoze. To su savršeni gnostici – »pneumatikoi«. Poslije je uveden i treći srednji stupanj – »psihikoi«.

Samo savršeni gnostici mogu shvatiti tajne koje su sadržane u Svetom pismu i samo ih oni mogu pravilno drugima tumačiti. Da bi opravdali to stajalište, gnostici su se pozivali na izvještaj Markova evanđelja o Isusovu naučavanju; tu stoji napisano: »Mnogim takvim usporedbama izlagao im je nauk, navješćivao im Riječ, onako kako su je mogli razumjeti; ali bez usporedaba njima nije ništa govorio, a nasamo je sve tumačio svojim učenicima« (Mk 4,33-34). Pojedini učitelji gnosticizma pozivali su se na pojedine apostole i isticali ih kao nositelji posebne objave. Sebe su smatrali pozvanima da razvijaju Isusove misli i njegovu objavu gnoze prikažu u punom svjetlu. Služeći se alegorijskom metodom predstavnici su gnosticizma biblijsku potvrdu za svoje učenje osiguravali nasilnim tumačenjem Svetog

pisma. Uz to su svoje gradivo pronalazili u djelima grčkih filozofa Platona, Heraklita i Pitagore, te književnikâ, posebice Homera, zatim liječnika Galena i konačno u širokom polju mitologije i misterijskih kultova. Čitava je kultura za gnostike bila puna gnoze samo su je oni trebali otkriti i objaviti. A sve to opet služi da bi oni u sebi lakše probudili gnozu, potkrijepili je i nahranili.

Kod gnostika je bila prisutna misao o asketskom životu, ali je teško reći koliko je takav život ostvarivan. Jer, gnostici nisu pridavali posebnu pažnju obrednim čišćenjima, ni askezi, ni kreposnom djelovanju. Gnostiku nije potreban ni kult, ni vježbanje u savršenosti, ni zajednica vjernika; on je ravnodušan prema djelovanju i doživljajima u ovom svijetu. Usmjeren je prema meditaciji i ekstazi vlastitog Ja, pa doživljujući svoju korjenitu otuđenost od svijeta, u gnozi doživljuje i svoju transcendentnost i tajnu svoga povratka u nebesko biće. Zato se kod gnostika u nekom smislu razvijala individualna mistika, od koje se neki elementi mogu kasnije otkriti u monaškoj praksi.

U službi ovako bogatog i raznovrsnog duhovnog strujanja stajali su ljudi izuzetnih sposobnosti. Služeći se svim književnim oblicima: stihom i prozom, filozofskim i apokaliptičkim ruhom, mitološkom i misterijskom simbolikom, gnostici su u pogodnom povijesnom razdoblju – kad su ljudi u velikoj mjeri osjećali religioznu glad a sinkretizam nudio široku mogućnost stapanja raznih elemenata u jednu cjelinu – stvorili pokret dalekosežnih razmjera, čiji dometi još uvijek nisu potpuno proučeni.[17]

Kult cara

Poznato je kako je u starim visokim civilizacijama, kakve su bile u Egiptu i Mezopotamiji, Siriji i Perziji, Indiji, Kini i Japanu, vladar stajao u tijesnoj povezanosti s božanstvom. Negdje se vladar predstavljao kao inkarnacija ili emanacija

božanstva, a negdje opet kao zamjenik ili zastupnik božanstva. U prvom slučaju prevladao je magijski, u drugom ćudoredni momenat. Religije u kojima je shvaćanje božanstva, barem u izvjesnom smislu, monoteističko idu u onu skupinu u kojoj je značajan ovaj ćudoredni momenat. Vladar se predstavlja kao Božji miljenik i ujedno vršilac njegove volje. Tako kralj Darije za sebe kaže: »Po milosti Ahura Mazde ja sam kralj. Ahura Mazda dao mi je kraljevstvo«.[18]

U doba helenizma širila se po Rimskom carstvu istočnjačka praksa sakralnog štovanja vladara. U Egiptu se odavno smatralo kako je vladar biće mitski rođeno od boga, a u Babilonu je ta ideja već bila pravni čin. Uz tu istočnjačku praksu širili su se i vezali elementi grčko-rimskog štovanja heroja kao i stoičke ideje o višoj vrijednosti mudraca. To je zajednički omogućilo da se i u Rimskom carstvu razvije sakralni kult vladara. Najprije su pojedini vladari dopuštali da ih podanici dočekuju i časte kao što su u Egiptu častili faraona. Stanovnici grčkih gradova u Maloj Aziji imajući u vidu mir i napredak koji su osigurali helenistički vladari nazivali su ih svojim spasiteljem (soter). Tom nazivu kasnije su dodavani i drugi, kao »epifanes« (objavitelj božanstva) i »kyrios« (gospod). Kad je rimska vlast zamijenila vladavinu dijadoha, na Istoku je veličan Rim kao utjelovljenje božanske moći. Pojedini vojskovođe nisu odbijali kad su im na Istoku iskazivali božanske počasti.

Rimski je Senat najprije Juliju Cezaru dodijelio naslov Divus Julius i uvrstio ga među rimske bogove, a zatim je Oktavijanu godine 27. pr. K. dodijelio naziv Augustus. Oktavijan je još za vrijeme svoga života na Istoku uživao božanske časti, a i u Rimu je bio sasvim blizu tome. Neron se već izjednačivao s Jupitrom i Apolonom, te među bogove u panteonu uvrstio svoju umrlu ženu Sabinu Popeju i kćer Klaudiju koja je umrla kao dijete. Vrhunac u razvitku kulta vladara predstavlja car Aurelijan (214/215-275) koji se dao nazivati »gospodinom i bogom« (dominus et deus). Valja još spomenuti Dioklecijana koji je za vrijeme svoga vladanja

ponovno oživio kult cara i poveo jedan od najžešćih progona kršćanstva.

Vladarima su podizane statue i postavljane u hramove zajedno sa statuama drugih bogova gdje su mu iskazivane bogoštovne počasti kao i najpoznatijim bogovima. Te su svečanosti bile u nadležnosti građanske vlasti. Postojali su i zato određeni svećenici koji su se nazivali prema carevom imenu: Augustales, Claudiales, Flaviales . . . U privatnim kućama također su se caru prinosile žrtve. Ljudi su se zaklinjali genijem cara, a svaki prekršaj te zakletve smatran je teškom uvredom carskog veličanstva – »crimen laesae maiestatis«.

Valja reći da u tom cjelokupnom štovanju, koje po svojim izražajnim oblicima ostaje istovjetno sa štovanjem bogova, ipak prevladava društveno-politički aspekt. Za vrijeme cara Oktavijana Augusta slavljen je najprije mir u carstvu koji je uspostavljen njegovom zaslugom – »Pax Augusta«. Kasnije su veličane i druge careve odlike i zasluge: »Pietas Augusta«, »Providentia Augusta«, »Justitia Augusta«.

Pod sakralnim obličjem postaje kult imperatora s vremenom moćno sredstvo politike i snažan izraz apsolutističke države. Zbog tako tijesne povezanosti s idejom države, ta problematika nije našla posebnog odraza u spisima Novoga zavjeta.

Međutim, nasljednici cara Oktavijana Augusta napustili su njegovo mudro držanje i sve dalje išli u svojim zahtjevima da im se iskazuju božanske počasti. Budući je pak njihov način života bio u raskoraku s tako uzvišenim poimanjem, carski je kult postupno gubio istinske simpatije. Zbog toga je sve više učvršćivan administrativno i službeno smatran izrazom patriotskog raspoloženja, pa je, dosljedno tomu, odbijanje kršćana da prinose žrtvu caru smatrano izdajstvom.

Pod utjecajem filozofske kritike već su davno bili uzdrmani temelji grčko-rimske pučke religije i ona je započela nezaustavljivo propadati. Pokušaj cara Oktavijana Augusta da zaustavi to propadanje nije uspio. Veliki vladar započeo je opsežnu obnovu stare religije: nanovo je organizirao stare svećeničke kolegije, obnovio brojna svetišta, oživio zaboravljene svetkovine, uglednim obiteljima povjerio vodstvo vjerske službe, ali sve je već bilo prekasno i uzalud. Religiozna jezgra politeizma nije više u sebi imala životne snage i morala je izumrijeti.

Njezino mjesto u srcima ljudi, koji su još uvijek bili i te kako religiozni, zauzimali su postupno filozofsko-religiozni nazori, misterijski kultovi, Mitrin kult, kao i kult vladara. Sve to posebice vrijedi za nove gradove koji su se osnivali u istočnim predjelima carstva i koji su postajali životnim središtima helenističkog svijeta.

Pored tih duhovnih struja životarila je i dalje pučka religija, osobito na selima i u udaljenim predjelima periferije carstva, ali je poprimala i dublje izražavala neka zasebna obilježja.

Na prvom mjestu treba spomenuti astrologiju. Sve se više u helenističkom razdoblju razvijao kult zvijezda kojima se pripisivala posebna snaga i moćan utjecaj na čovjeka i njegovu sudbinu. Kako je daleko sezao taj val duhovne klime, može se vidjeti iz toga što su pojedini rimski vladari bili pobornici kulta zvijezda. Tako se zna da je car Tiberije imao svoje astrologe na dvoru, dok su Svetonije Sever i Aurelijan u čast sedam bogova planetâ dali izgraditi posebne zgrade; zvale su se »septizonije« i postajale su središtima astroloških zanimanja. Broj se astrologa množio, a time se ujedno proširivala njihova djelatnost i rastao njihov utjecaj na ljude. Posebni oblik njihove djelatnosti predstavljala je pisana riječ. U astrološkim spisima ljudi su

tražili odgovore na svoja životna pitanja i doživljujući svoju nemoć postajali žrtve straha pred silnom moći zvijezda.

To je, možda, jedan od glavnih uzroka sve većem širenju magije. Da bi se zaštitili od zle moći zvijezda, ljudi su posezali za magijskim obrambenim sredstvima: čaranjima i vračanjima. S tim u svezi rastao je i množio se broj čarobnjaka i vračeva. Od 4. st. prije Krista zapaža se taj rast koji kasnije poprima dalekosežne razmjere. Vračevi su bili sve više prisutni u svim važnijim trenucima čovjekova života. Bez njih nije bilo ni rađanja, ni svadbovanja, ni umiranja. Za svako životno pitanje »imali su« odgovor i za svaku nevolju lijek.

Kako su se pojedina stara proročišta, kao Apolonovo u Delfima koje je postojalo od 8. st. prije Krista i svojim svetištem obuhvaćalo 25.000 m^2, počela gasiti, nastajala su nova. U blizini Mileta u gradu Didimu razvilo se veliko Apolonovo proročište. Tu je Aleksandar Veliki započeo zidati novi veoma veliki hram, čija gradnja nije nikad posve dovršena. Rimljani su rado hodočastili u proročište božice Fortune u Prenesti u Kampaniji. Na sjeveru Male Azije u Abunotejkosu razvilo se proročište u kojem je godišnje davano oko 60.000 odgovora na razna pitanja.

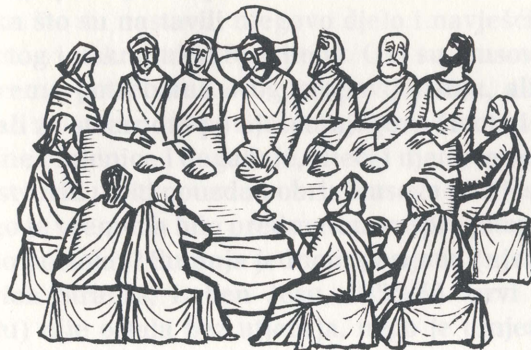
Pučka religija pogodovala je i razvijanju vjere u čudesa. Događala su se u svim sferama, ali su najčešća bila ozdravljenja. Među najpoznatijima su ozdravljenja posredovanjem liječničkog umijeća boga Asklepija. Njegov kult, koji je do tada bio prisutan u mnogim hramovima od kojih je najpoznatiji onaj u Epidauru, bio je u doba helnizma prenesen u Rim pod imenom kulta boga Eskulapa. U Rimu je naime vladala kuga, pa su mu se Rimljani obratili za pomoć u Epidauru. Kad su se oslobodili kuge, sagradili su mu hram. Ubrzo je postao pomoćnikom čovječanstva u nevolji i spasiteljem svih ljudi. Do danas je otkriveno oko 200 hramova koji su bili sagrađeni njemu u čast.

Možda je ipak najznačajnija posljedica degradacije pučke religije i njezinih božanstava u tom što se to propadanje nepovoljno odrazilo na području čovjekova ćudorednog djelovanja. Nedostatak svijesti odgovornosti i sve dublje moralno propadanje u sferi međuljudskih odnosa opće je obilježje ovoga razdoblja.[19]

Drugi dio

ISUS KRIST I RANO KRŠĆANSTVO

1. ISUSOVO DJELOVANJE

Isus u povijesti

Kršćanstvo je kao nijedan drugi pokret u povijesti vezano uz jednu određenu osobu – uz Isusa iz Nazareta koji se rodio, živio i djelovao u duhovno-religioznom svijetu što smo ga upravo opisali. Povijesni izvori o njegovu životu veoma su različiti. Nekoliko podataka rimskih i židovskih pisaca dostatno je da zauvijek otklone sumnju u njegovo postojanje. Kršćanski izvori su brojniji i sadržajniji, ali nijedan od njih nije povijesni životopis. Već najstarija Evanđelja predstavljaju odraz propovijedanja o Isusu i daju o njemu sliku koja je živjela u predodžbenom svijetu i svijesti prvih učenika što su nastavili njegovo djelo i navješćivali ga kao razapetog i uskrsnulog Spasitelja. Oni su Isusov lik oblikovali prema potrebama svog propovijedanja, ali su pritom posezali za stvarnom poviješću njegova života i naglašavali pojedine činjenice i događaje, riječi i djela, te se tako iz njih može stvoriti u biti pouzdan obris Isusova povijesnog života.

Dugo je vremena bilo predmetom raspre pitanje: je li Isus stvarno postojao? Sumnja jednom posijana (njemački pisac Friedrich Strauss, Leben Jesu, 1835/36. prvi je iznio tu sumnju) nije ostala bez utjecaja, nego je umjetno podržavana i među »izrabljivačima znanosti« pronalazila svoje pristalice.

Bilo je to u doba buđenja dubljeg zanimanja za znanstvena istraživanja. Počeci proučavanja budili su raznovrsne slutnje i povećavali neočekivana iznenađenja te su

mnogi ljudi u samim neodređenim nagovještajima vidjeli sigurne dokaze za svoja mišljenja i stavove. Put znanstvenog razvitka bio je upravo u toj problematici posebno težak zbog zapletenosti same stvari i uzajamno oprečnih stavova, unaprijed stvorenih i nepotrebno grozničavo branjenih, što je smanjivalo slobodu i nepristranost znanstvenog proučavanja.

Premda je pitanje Isusove povijesne opstojnosti davno riješeno, radi stvarnog uvida u znanstveno rješenje toga zadatka, te mogućnosti rješavanja možebitnih posljedica nekadašnje sumnje, poželjno je barem u kratkim obrisima upoznati se s ovom problematikom.

Danas se u povijesnoj znanosti općenito priznaje:

– Isusov je život zapisan u javnim dokumentima.

– Satkan je od javnih događaja.

– Upleo se u niz drugih javnih zbivanja i stvorio najveći pokret u povijesti svijeta – kršćanstvo.

To troje ne samo što stavlja izvan raspre svaki pokušaj nijekanja Isusove povijesne opstojnosti, nego Isusov život ostavlja kao prvorazredni povijesni zadatak. Povijest se pred njim mora s poštovanjem zaustaviti, jer:

»Isus . . . ne može pripadat jedino onima koji se nazivaju njegovim učenicama. On je zajednička dika svih onih koji nose u sebi čovječje srce. Njegova slava ne sastoji se u tom da ga se istisne iz povijesti; odaje mu se istinitija počast ako se pokaže da je bez njega čitava povijest neshvatljiva«.[1]

Premda se danas ne može ozbiljno i utemeljeno dovesti u pitanje Isusova povijesna opstojnost, mi ćemo ipak navesti nekoliko povijesnih svjedočanstava o njemu kako bi naše uvjerenje bilo ne samo sigurno nego i znanstveno utemeljeno:

Nekršćanski izvori

Rimski pisac i povjesnik Svetonije (oko 75–150) napisao je oko 110–120. djelo »Život careva«. Opisujući cara Klaudija (41–54) i njegovu politiku napisao je među ostalim i to kako je on »protjerao iz Rima Židove, koji su na poticaj Kristov neprestano predstavljali izazov«.[2]

Svetonije je bio tribun za vrijeme cara Trajana, zatim »magister epistolarum« – osobni tajnik cara Hadrijana, pa je bio upućen u stvari o kojima je pisao. Međutim, Rimljani u prvo vrijeme nisu kršćane strogo razlikovali od Židova nego su ih smatrali jednom židovskom sektom. Zato i sam Svetonije povezuje Krista uz Židove a ne kršćane, koji su upravo zbog Krista bili u sporu sa Židovima. Važno je ovdje samo to da on ne samo zna za Krista nego ga, štoviše, smatra uzrokom nemira među Židovima u Rimu, što znači, da je jedva dvadeset godina nakon Kristove smrti u dalekom Rimu bila žestoka raspra o tome, je li on obećani spasitelj, Mesija, ili nije.[3]

Također rimski pisac i povjesnik Tacit (oko 55–120) u svom djelu »Anali« piše kako je car Neron (54–68), želeći sa sebe zbaciti krivicu za požar, što je uništio mnoge predjele Rima, okrivio ljude koje je rimski narod nazivao kršćanima. Za njih Tacit dalje piše: »Začetnik ovoga imena je Krist, kojega je za vrijeme vladanja Tiberija prokurator Poncije Pilat dao pogubiti«. Zatim nastavlja: »Ali ovo se pogibeljno praznovjerje, koje se, zakratko, potisnulo, ponovno pojavilo ne samo u krajevima Judeje, gdje se zlo dogodilo, nego i u Rimu, gdje se sve zle stvari skupljaju i dobivaju odobrenje«.[4]

Tacit je ozbiljan pisac koji se kritički osvrnuo na izvore svojih Anala. Ovaj odlomak, koji govori o Kristu i o kršćanima, odlično se uklapa u cjelinu i odlikuje se upravo onom zbijenošću, koja je Tacitu svojstvena. Kršćanska se vjera naziva praznovjerjem, jer su je Rimljani odista takvom, smatrali uvjereni kako je njihovu carstvu škodljiva. Zbog toga su je i progonili. Točni navodi mjesta i vremena te spominjanje imena Poncija Pilata i cara Tiberija jasno govore kako Tacit ovo izvješće nije sačinio samo na temelju mišljenja naroda nego ga je preuzeo iz vjerodostojnih izvora. Za nas je posebno važno da Tacit ništa ne zna o

bezimenom i neodređenom kršćanskom pokretu koji bi imao svoje božanstvo – Isusa i po tome bio sličan drugim poganskim vjerskim skupovima. Tacit jasno svjedoči: kršćanski pokret potječe od Krista.[5]

Plinije Mlađi (oko 62–114) bio je carski namjesnik, upravitelj, pokrajine Bitinije u Maloj Aziji. Odatle je pisao pismo caru Trajanu (98–117) i pitao ga kako treba postupati s kršćanima. Primio je više pisama u kojima se optužuju pojedini ljudi da su kršćani. Poslije dva-tri sudska ispitivanja pogubio je one, koji su ustrajali u svom uvjerenju i priznanju da su zaista kršćani. Međutim, optužbe su stalno dolazile, a on nije mogao ustanoviti da su ti ljudi nešto krivi, premda ih je pri ispitivanju mučio. »Glavna njihova krivica ili glavna zabluda je u tome što gaje običaj da se u određeni dan sastaju rano i naizmjenično među sobom pjevaju pjesmu Kristu kao Bogu«.[6]

U tom je izvješću značajno to što se kršćansko ispovijedanje vjere veže uz Krista. Krist nije mitološko biće nego konkretna osoba koja nosi ime Krist. Kršćani ne štuju bogove ili božanstvo, kao što to čine ostali ljudi u Rimskome carstvu, nego štuju Krista kao Boga.

Židovski povjesnik Josip Flavije (rođen 37/38, umro nakon 100) napisao je djelo »Židovske starine« u kojem spominje Isusa Krista kao povijesnu osobu. On, naime, govori o tom kako je veliki svećenik Ana II. sazvao Veliko vijeće i izveo pred njega: ». . . brata Isusa koji se zove Krist po imenu Jakova i neke druge, optužio ih zbog prekršaja Zakona i dao osuditi da budu kamenovani.«[7]

Iz toga je izvješća jasno kako je Josip Flavije, koji je bio i ostao Židovom, tako nazvao Isusa. Međutim, Josip Flavije je živio na carskom dvoru u Rimu i svoju je knjigu namijenio rimskim čitateljima, pa je mogao nazvatiti Isusa imenom Krist, kako je općenito nazivan, a da pritom ne dadne svoje svjedočanstvo o tom smatra li on Isusa Mesijom ili ne.

Na temelju navedenih povijesnih izvora povjesnik J. Klausner izvodi sljedeći zaključak:

U Kristovu opstojnost ne bismo mogli posumnjati ni onda kad osim navedenih povijesnih izvora ne bismo imali nikakvih drugih dokaza. Samo na temelju navedenih povijesnih izvora mogli bismo sigurno znati:

– »da je u Judeji živio jedan Židov po imenu Isus kojeg su zvali 'Mesija' a koji je činio čudesa i učio narod;
– da ga je Poncije Pilat na zahtijev Židova dao pogubiti;
– da je imao brata po imenu Jakova kojega je veliki svećenik Ana osudio na smrt;
– da njemu ima zahvaliti svoj postanak kršćanska sekta koja se već pedeset godina nakon Isusova rođenja bila razvila u veliku općinu u Rimu i bila uzrokom progona Židova iz Rima; i konačno:
– da se od Neronava doba ova sekta, koja je častila Isusa kao Boga, snažno širila i bila žestoko proganjana«.[8]

To bi se moglo znati o Isusu samo na temelju rimskih i židovskih povijesnih izvora. Međutim, postoje i kršćanski izvori na koje nam se također treba osvrnuti.

Kršćanski izvori

Pavlova pisma

Pavao u svojim pismima pretežno govori o najdubljim vjerskim tajnama kojih je sadržaj toliko dubok da ga mi ne možemo potpuno shvatiti.

Pišući o takvim vjerskim tajnama Pavao ne gubi iz vida povijesne činjenice i ne prolazi nezainteresiran mimo njih. On je, istina, mistik, ali to ga ni najmanje nije smelo, da pred svojim očima stalno i pažljivo ima mnogovrsna osobna i konkretna pitanja iz praktičnog života. On nikad nije izgubio smisao za stvarnost vidljivoga svijeta i života u njemu. Njegovo je pravilo glasilo: Sve treba provjeravati! (usp. 1 Sol 5,20).

Zato se Pavao u svojim pismima neprestance poziva na činjenice što nisu poznate samo njemu nego cijeloj javnosti.

Vjernike, kojima piše kao i one kojima govori, upozoruje kako sami sve znaju te mogu provjeriti činjenice o kojima on govori. Upravo zbog toga upotrebljava riječi »znate«, »znate ove stvari«, »znaju svi Židovi«. Te su se činjenice dogodile javno – pred očima mnoštva, a ne »u nekom kutu« (Dap 20,18; 22,5; 25,10; 26,5; 26,26-27).

Središnja pak činjenica uz koju je vezan postanak i razvoj kršćanstva, jest osoba Isusa Krista.

Nije sigurno je li Pavao osobno upoznao Isusa za vrijeme njegova života, ali je pouzdano da je stajao u neposrednoj povezanosti s drugim svjedocima, očevicima (usp. 1 Kor 15,5-7). Odmah nakon obraćenja proveo je tri godine u kršćanskoj zajednici u Damasku, a ta je zajednica bila usko povezana s kršćanskom zajednicom u Jeruzalemu, majkom svih kršćanskih općina (usp. Dap 9,19-25). Bio je zajedno s Petrom i Jakovom, stupovoma Crkve (usp. Dap 9, 26-30; Gal 1,18-20), šest je godina proveo u zajednici u Antiohiji koji su jezgru činili izbjeglice iz Jeruzalema (usp. Dap 11,25-30; 13,1-3). U Pavlovoj pratnji nalazili su se Barnaba, Sila, Marko, Luka koji su također povezani sa zajednicom u Jeruzalemu i najbližim Isusovim apostolima.

Zbog toga je Pavao vrlo lako mogao doznati sve pojedinosti iz Isusova života i djelovanja. Sigurni povijesni izvori, vjerodostojni svjedoci-očevici, bili su mu na dohvatu ruke i on je crpio bogato znanje o onom koji je postao jedinim predmetom njegove ljubavi – o Isusu iz Nazareta, Kristu i Gospodinu.

Međutim, Pavao nije ni izdaleka imao nakane pisati u svojim pismima povijest Isusova zemaljskog života. Njegova su pisma prigodna: u njima on iznosi vjersko-moralni nauk na temelju radosne vijesti o spasenju i životu vjernika po vjeri u Isusa koji je Krist.

Pa ipak je Pavao u svojim pismima donio toliko podataka da se na temelju njih može rekonstruirati Isusov zemaljski život. Zato odista ništa nije neispravnije negoli mišljenje kako Pavlu Isusov zemeljski život nije bio važan.

Pavao gleda na Krista nakon velikih događaja njegove smrti, uskrsnuća i uzašašća. Stoga ističe njegovu spasiteljsko-posredničku ulogu u cjelokupnom djelu spasenja. Ali, premda na taj način više ističe Kristovu duhovno-božansku dimenziju, on ipak ne pušta iz vida njegov ljudski lik. Božanski Krist kod Pavla ima iste zemaljske, posve ljudske, crte kao i Krist u opisima Evanđelja. Spasitelj je i kod Pavla potpuno povijesna osoba: Isus iz Nazareta, koji je Krist. Štoviše, samo na temelju znanja, koje je stekao o povijesnom Isusu iz Nazareta i njegovoj božanskoj ljubavi, Pavao može govoriti i stvarno govori o božanskom, nebeskom Kristu, koji je sada u slavi božanstva (usp. Fil 2,5; Rim 15,2; 15,5; 8,17; 2 Kor 4,11). On doista poznaje Isusov zemaljski život u pojedinostima i u cijelosti, i to u svojim pismima na mnogo mjesta očituje:

Pavao spominje kako je Isus po svojoj ljudskoj naravi sinpotomak Davidov (usp. Rim 13; 15,12), rođen od žene (usp. Gal 4,4) te kako je živio među Židovima (Rim 9,5; 1 Sol 2,15). Isus je uistinu čovjek kao i mi (usp. Rim 5,15; 1 Kor 15,21). On je u svemu nama jednak, osim u grijehu (usp. 2 Kor 5,21). Imao je braću. (1 Kor 9,5). Jedan se od njih zvao Jakov (usp. Gal 1,19). Isus je izabrao apostole, da mu pomažu u radu (1 kor 9,5–14). Njih je bilo dvanaest (usp. 2 Kor 15,5). Trojica su od njih Petar, Jakov i Ivan (usp. Gal 1,18–19; 2,9). Krist im je naredio da propovijedaju Radosnu vijest (usp. 1 Kor 9,15). Osim toga, dao im je moć da čine čudesa (npr. 2 Kor 12,19).Isus je na zemlji provodio siromašan život (usp. 2 Kor 8,9), u poniznosti (usp. Fil 2,8) i poslušnosti (Rim 5,15–19). Neprijateljima se dragovoljno predao u ruke (usp. Gal 1,4; 2,20). A to su bili Židovi koji su ga osudili na smrt (1 Sol 2,15). Njegova je smrt bila u vrijeme vazma (usp. 1 Kor 5,6-8). Iste noći, kad je bio uhvaćen, ustanovio je euharistiju (usp. 1 Kor 11,23-26). Umro je na križu (usp. Fil 2,8), ali je treći dan uskrsnuo (usp. 1 Kor 15,4).

Tako izgleda u kratkim crtama životopis Isusa Krista,

kako ga je opisao Pavao u svojim pismima. To nisu brojni podaci, ali su neobično dragocjeni. Između njih se posebice izdvajaju oni koji govore o Isusovu stradanju, smrti i uskrsnuću. Kristovo stradanje, smrt i uskrsnuće stoje i u središtu Pavlove teologije. Zato je značajno što on ističe upravo te podatke kao povijesne činjenice. Iz toga se jasno vidi kako Pavao svoje teološko tumačenje, umovanje i dokazivanje temelji na povijesnim činjenicama, koje mu služe kao sigurno i čvrsto uporište za veličanstvenu zgradu njegove teologije.

Pavlova nam pisma daju jedinstvenu sliku osobe Isusa Krista. Njegovo svjedočanstvo o božanskom dostojanstvu Isusa Krista nerastavljivo je od podataka o njegovu ljudskom rođenju, životu i radu, stradanja i smrti. Obje strane Isusova lika jednako su zastupljene i jednako naglašene u Pavlovim pismima.

Iza toga svjedočanstva stoji Pavlova osoba: njegov čvrst značaj i neslomiva volja; njegov rad kroz više od trideset godina i njegovo konačno svjedočanstvo zapečaćeno vlastitom krvlju, mučeničkom smrću za Isusa Krista. Zato u cijeloj povijesti nema snažnijeg i vjerodostojnijeg svjedočanstva od svjedočanstva apostola Pavla za Isusa Krista.

Evanđelja

Na pitanje: kako su nastala i što predstavljaju četiri evanđelja koja su danas baština ne samo svih kršćana nego i mnogih ljudi izvan kršćanskih zajednica? odgovor se sve do polovice 18. stoljeća svodio na sljedeće:

Autori evanđelja jesu svjedoci – očevici, četvorice Isusovih učenika, od kojih dvojica pripadaju onom najužem krugu zvanom »dvanaestorica apostola«. Trojica evanđelista isticala su u svom pisanju povijesne podatke o Isusu i njegovu zemaljskom djelovanju, dok je četvrti, Ivan, nadopunjao njihovo pisanje, ističući tajanstvenu dubinu Isusova božanstva. Sve što je u evanđeljima napisano odgovara povijesnoj zbilji upravo onako kako je napisano. Nesuglasice i razlike koje su tu i tamo zapažaju, trebali su vješto izgladiti i pomiriti bibličari.

Takvo se mišljenje tu i tamo još podržava, premda je znanstveno neodrživo i po kršćansku poruku štetno.

Nastanku evanđelja prethodi dulje povijesno razdoblje kao svojevrsna pripreva, u kojoj kršćani svoju odanost Isusu Kristu izražavaju kratkim jezgrovitim vjerskim izričajima, tzv. »homologijama«, a zatim se javljaju pokušaji da se važniji događaji iz Isusova života kao što su njegovo stradanje, njegova čudesna djela i njegovi govori zabilježe, tek nakon toga, u drugome i trećemu kršćanskom pokoljenju, pojavljaju se pisana evanđelja koja također imaju nešto dulji proces nastajanja.

Njihovo je ishodište, koje je ujedno i ishodišna točka promatranja Isusa i njegova djelovanja, Isusovo uskrsnuće.

Tajanstvena snaga uskrsnuća nije samo ukorijenila vjeru u Isusovim učenicima nego im je razotkrila nedokučivu veličinu Isusove osobe i kao snop snažne svjetlosti obasjala cijeli njegov prijeđeni put zemaljskog života, te učinila da njegove riječi zazvuče novom snagom a djela zablistaju božanskim sjajem. Iz takva uvjerenja i raspoloženja, iz uskrsne vjere učenika, nastala su naša današnja evanđelja ne kao povijesni priručnici nego kao posebna književnost kojoj, istina, ne manjka povijesna podloga, ali iz koje se prije svega može osjetiti bilo duha koji vodi i oživljuje Bogu odan narod na njegovu putu kroz povijest.

Kad je trebalo da prvi Isusovi učenici, svjedoci njegova povijesnog djelovanja i ujedno prvi dionici preobražajne snage uskrsnuća, o svemu tome javno, određeno i jasno progovore, našli su se pred nerješivim problemom! Kako o svemu tome govoriti?

Važni događaji iz povijesti Isusova života, kao što je krštenje na rijeci Jordanu, brojni susreti s raznim profilima ljudi, njegove riječi i djela, a posebice njegovo stradanje, smrt i uskrnuće, snažno su se usjekli u njihovu srcu i snagom uskrsnuća rasplamsali kao neugasiv oganj! Kako sada rije-

čima izraziti to što su duboko, snažno i nadasve sadržajem bogato doživljavali?

Pisci su evanđelja bili svjesni kako je premalo što god rekli o Isusu. Nu budući moraju govoriti, oni posežu za jezičnim i povijesnim blagom svoje veoma bogate vjerske baštine. Pronalaze prvenstveno sve ono što je u Bibliji rečeno u budućem Mesiji, zatim ono što je rečeno o velikanima njihove povijesti, kao što su kraljevi David i Salamon, kao što su brojni proroci, i onda sve to pročišćuju dižu na najviši stupanj i primjenjuju na Isusa iz Nazareta.

Na ključna pitanja: Što se to zapravo dogodilo u njihovoj sredini? Tko je konačno taj Isus iz Nazareta i što on za ljude znači? Je li on prorok, je li Mesija? Isusovi učenici odgovaraju: Da! On jest prorok, ali i više od toga; on jest Mesija, ali i više od toga.

I tako se ređaju kratki vjerski izričaji koje u evanđeljima izgovaraju Isusovi učenici i slušatelji, a neki se stavljaju i Isusu u usta. Svaki od njih kazuje nešto o Isusu, ali ni svi zajedno ne mogu izreći sve. Tako, na primjer, Pilat govori Isusu: »Dakle, ti si kralj«. Isus odgovara: »Ti kažeš«. Tim kao da kaže: ima nešto u tom, ali nije tako kako ti shvaćaš, nego drugačije (Lk 23,3; Iv 18,36).

Nu kako je vrijeme odmicalo i kršćanstvo se širilo izvan Palestine, rasla je i potreba da se ti vjerski izričaji o Isusu i njegovu značenju za ljude opravdaju. Trebalo je novom pokoljenju kršćana, kršćanima druge generacije, ne samo kazati da npr. Isus jest Krist, što znači donositelj spasenja kojeg očekuje židovska sredina, ili da je Isus Sotér – Spasitelj, što znači nada helenističkog svijeta, nego i pokazati opravdanost takva svjedočenja. To je bilo moguće dubljim zahvatom u stvarnost Isusova zemaljskog života.

Na taj se način u kršćanskim zajednicama rodila potreba za evanđeljima: i evanđelja su nastajala da bi bila »svetopisamski« dokaz za istinitost prvotnih vjerskih izričaja o Isusu iz Nazareta.

Time je ujedno otklonjena i pogibao izolacije. Postojala

je, naime, pogibao da se pojedini vjerski izričaji ponavljaju kao vjerske formule, postupno odvajaju od stvarnoga Isusova života prelaze u nehistorijske, mitološke formulacije.

Najbolja obrana pred tom pogibli bio je priziv na stvarnost povijesti, na Isusov zemaljski život: povijesni Isus iz Nazareta, njegov nauk i njegova djela ostaju obvezatni i mjerodavni za sve ljude i za sva vremena.

Povezivanje vjerskih izričaja sa svom zbiljom Isusova života, pomagalo je da ti izričaji ostanu dinamični (oni su se upotrebljavali za vrijeme službe Božje kao svečani uzvici, kao što je npr. uzvik: Isus Krist jučer i danas i uvijek;), da pobudno djeluju u praktičnom životu i da kršćani gledajući Isusovu osobu u sklopu cjelokupna njegova povijesnog tijeka doživljuju i Isusa osobno i njegovo djelovanje u punoj povezanosti sa svom zbiljom svoga života i životnih problema. Na taj se način Isus za njih nije gubio u apstraktnim formulama.

Danas, prema tome, ne možemo ponavljati kako je sve što je u evanđeljima napisano »gola« povijesna zbilja, ali zato sa svom znanstvenom sigurnošću i ozbiljnošću možemo reći ne samo da je Isus iz Nazareta povijesna osoba nego da su temeljni događaji njegova života: krštenje na rijeci Jordanu, javno naviještanje u Galileji i Jeruzalemu, poziv učenika i čudesni znaci kojima je popratio svoje naučavanje, zatim njegova smrt u Jeruzalemu, dostatno povijesno zajamčeni.[9]

Povijest kršćanstva ne može se protumačiti bez Isusa Krista. Cijela povijest čovječanstva u svim svojim razdobljima jasno pokazuje kako na izvoru svih velikih pokreta, misli i djelovanja stoji jaka osoba koja im je bila začetnikom. Tako grčka filozofija nije nastala sama od sebe, nego umovanjem Sokrata, Platona, Aristotela i drugih filozofa. Ilijada i Odiseja plod su Homerova duha. Na početku grčko-istočnjočkog sinkretizma stoji Aleksandar Veliki kao njegov začetnik.

Navedeni su primjeri veoma značajni. Takvih primjera

može se naći bezbroj. Nu, to nije potrebno. Što vrijedi za svaki veliki povijesni događaj, to vrijedi i za kršćanstvo, jer je upravo kršćanstvo najveći i najznačajniji duhovni pokret u povijesti svijeta.

Svi pokušaji da se umjesto Isusa pronađe neki drugi začetnik kršćanstva, ostali su bez uspjeha. Najviše je bilo pokušaja da se apostol Pavao proglasi osnivačem kršćanstva. Međutim, potrebno je samo letimično pogledati Pavlova pisma pa da se stekne sigurno uvjerenje kako je Pavao samo oruđe Isusa Krista. Krist je bio onaj koji je Pavla, žestokog protivnika, učinio svojim najgorljivijim pobornikom i vjesnikom svojih misli i djela. Pavao u Kristu gleda svog jedinog učitelja i gospodara, s njim se osjeća toliko povezanim da je mogao reći: »Ne živim više ja, nego u meni živi Krist« (Gal 2,20). Za Pavla, kao i za druge apostole, postoji samo Krist i njegov nauk. Budući je Krist dovršio svoje naučavanje, dužnost je njegovih sljedbenika da sami dalje prenose Evanđelje, koje se više ne može mijenjati.

Zato je Pavao rado isticao kao propovijeda samo ono, što je i sam od Gospodina primio (usp. 1 Kor 11,23-29; 15, 1-3). Kako bi inače mogao pisati vjernicima u Rimu, koje nije osobno pridobio za Krista i kojima nikad ranije nije propovijedao isto ono što je pisao i drugima koje je sam obratio na kršćanstvo? Ili: kako bi mogao vjerski život prve kršćanske zajednice u Jeruzalemu, koja je postojala prije njegova obraćenja i djelovala neovisno o njegovu propovijedanju, postavljati za uzor svojim tek obraćenim vjernicima u Solunu, ako kršćansko učenje nije bilo već izgrađeno i jedinstveno? Ti Pavlovi postupci najbolje dokazuju kako je on pretpostavljao da u kršćanskim zajednicama, koje nije sam osnovao, postoji jedinstvena i istovjetna kršćanska predaja o Isusu Kristu.

U svim raspravama i sukobima s pojedinim krivovjercima s kršćanske je strane uvijek riječ bila samo o tome, da se obrani i u cjelini sačuva Kristovo učenje. Neprestano se

isticalo kako nitko nema prava mijenjati ono što su kršćani primili od Krista i apostola.

Brojne kršćanske zajednice u raznim mjestima: Jeruzalemu, Antiohiji, Smirni, Filipima, Efezu, Korintu, Ateni, Rimu, sastavljane od različitih naroda, poznaju i pozivaju se samo na jednog jedinog učitelja, Isusa Krista, i poznaju jedan jedini vjerski nauk, učenje Isusa Krista.

Kad zaista Isus Krist ne bi postojao i kad to ne bi bilo njegovo učenje, onda se to kršćansko jedinstvo – jedinstveno svjedočanstvo – ne bi moglo nikako shvatiti.

U međusobno udaljenim, neovisnim i različitim mjestima i društvenim sredinama u kršćanskim je zajednicama od početka bila jedna ista vjera i nepokolebljivo ujerenje da je njezin začetnik Isus Krist. Skladnost je bila potpuna. Brižno se čuvalo Isusovo učenje, a oštro odbacivalo se ono što nije s njim u skladu.

Da je posrijedi bila varka bilo koje vrste, sve to ne bi bilo moguće. Posebno bi bilo nemoguće zauzeti jedinstven i nepomirljiv stav prema svim drugim vjerovanjima okoline. Kršćanstvo je bilo vjerski strogo isključivo; pojedine kršćanske zajednice bile su poput oaza u moru ostalih vjerovanja svoje okoline. Međutim u toj se isključivosti nije popuštalo ni kada je to trebalo plaćati vlastitim životima. Mnoštvo je kršćana dalo svoje živote, ali se nije iznevjerilo Kristu.[10]

Naviještanje

Kad se govori o Isusovu naviještanju, redovito se u prvi plan stavlja tema: Božje ili nebesko kraljevstvo. Pogledaju li se samo letimično biblijska izvješća, može se steći dojam kako ta tema odista zauzima središnje mjesto u cjelokupnom Isusovu naviještanju. Od početka javnog djelovanja pa sve do suđenja pred Pilatom pojam Božje kraljevstvo ne silazi s Isusovih usta.

Isusovo propovijedanje o Božjem kraljevstvu odvijalo se u ozračju Staroga zavjeta i raznolikih stremljenja njegove okoline a nama je preneseno u ruhu apostolskih izvješća prožetih vjerom i prilagođenih ondašnjim uvjetima prenošenja Isusove poruke. Očito je, dakle, kako je i govor o toj temi potrebno prevesti na suvremeni jezik, što za teologe još predstavlja veoma složenu zadaću.

Neovisno o konačnim dometima ove zadaće, već je sada jasno da dvije temeljne dimenzije određuju pojam Božjeg kraljevstva. On, naime, obavljuje neizrecivu uzvišenost našega Boga i njegovu posvemašnju zainteresiranost za čovjeka, što se stječe i objavljuje u osobi Isusa iz Nazareta. Već je Origen, jedan od najvećih bogoslova ranoga kršćanstva, rekao kako je sâm Isus Krist Božje kraljevstvo. On ostvaruje osobno prijateljstvo Boga s čovjekom obdarujući čovjeka Božjom ljubavlju.

Što god Isus Krist jest i što god čini i govori, sve to nosi obilježje Božjeg stvaralačkog zahvata u povijesti, koji po Isusu Kristu pokazuje neizrecivu tajnu sama sebe i svoje neopozive zauzetosti za čovjeka. I jer je u Evanđelju najčešći pojam Božje kraljevstvo, kroz nj se to najviše i izriče: Isus oslobađa čovjeka od zla duha, a govori o Božjem kraljevstvu: »Ako li ja Božjim prstom izgonim zle duhove, znači da je k vama kraljevstvo Božje« (Lk, 11,20). U svojim parabolama o Božjem kraljevstvu Isus govori o kvascu, a misli na preporođenje čovjeka; govori o sjemenu, ali je čovjek tlo i ono u njemu raste; uspoređuje ga s blagom što je sakriveno u polju, ali čovjek ide i sebi ga nabavlja; navodi za nj primjer gozbe, ali je čovjek onaj koji sjeda na stol.

Ostvarenje Božjog kraljevstva u svoj punini bit će tek na kraju vremena (Lk 21,31). Dakako, nije riječ o apstraktno-kozmološkom zahvatu, nego o posve egzistencijalnome. Uključen je, istina, cijeli svijet – svemir, ali je u žarištu čovjek u svoj zbilji svoga postojanja u svijetu.

S Isusovim nastupom Božje kraljavstvo već prožima sadašnjost i ujedno jamči sretan ishod konačne dovršenosti.

U Novom zavjetu odzvanjaju poklici kojima se objavljuje zbilja ostvarenja: »Evo, sad je vrijeme milosno, evo, sad je vrijeme spasa.« (2 Kor 6,2), ali i pojačano iščekivanje budućeg: »... patnje sadašnjeg vremena nisu dostojne uspoređbe sa slavom koja će se objaviti u nama ... Nadom smo naime spašeni. A nada koja se vidi nije nada, jer kako se onda može nadati onomu što vidi? Ali ako se nadamo onome čega ne vidimo, postojano to iščekujemo.« (Rim 8,18.24).

Prijelaz od jednoga stanja k drugome ne tvori vremenski slijed, kao da bi sadašnjost jednostavno prelazila u budućnost, nego, u Kristu do svoje punine već dovedena, anticipirana, budućnost postaje nazočnom u sadašnjosti kao njezina preobražajna moć koja je za nas vesela vijest i mi je doživljujemo u vjeri i ljubavi.

Božja riječ i Božje djelo u Kristu nose obilježja dovršenosti i savršenosti. To pogađa čovjeka i cijeli svemir. Bog je stvoritelj i pomiritelj svega, pa zato njegovo djelovanje u svijetu i u čovjeku ne prestaje. Bog ga još nije doveo do konačkog savršenstva.

Božji zahvat ne ostavlja čovjeka pasivnim nego ga angažira u najvećem stupnju: budi u njemu svijest odgovornosti ne samo za osobnu sudbinu nego, za sudbinu čovjeka i svijeta u cjelini. Vjernik nikad ne smije umorno zastati, nezainteresirano stajati ili malodušno klonuti. U snazi Kristova duha on može živjeti odgovorno i gajiti nadu da će Bog, unatoč svim oblicima ljudske nemoći, zatajenja i izdajstva, svoje djelo dovesti do konačne punine. On će jednom zauvijek potvrditi svoju pobjedu nad smrću i uspostaviti osobno zajedništvo ljubavi svih ljudi, kako je to u Kristu potvrdio jednom zauvijek.[11]

Mjerilo po kojemu se to zajedništvo potvrđuje i razina na kojoj se ono ostvaruje jest jedino odnos spram čovjeka: »...meni ste učinili koliko ste učinili jednom od ove najmanje braće ... ni meni niste učinili, koliko niste učinili jednom od mojih najmanjih« (Mt 25,40–45).

U tom svjetlu postaje shvatljivim Isusovo naviještanje

dolaska Božjeg kraljevstva kao dolaska Božjeg suda i spasenja sa zahtjevima i obećanjima, što sve zajedno predstavlja unutranji preporod i pojedinca i zajednice. Božje kraljevstvo treba nastupiti ne samo u budućnosti već i ovdje na zemlji, u stvarnosti ljudske egzistencije (usp. Mt 13,44; 20,1–16, 7,21; 18,3; 25,34; 18,11).

Za ostvarenje te zamisli Isus se neumorno zalaže cijelim svojim bićem:

1) Za vrijeme javnog djelovanja Isus je bio u žarištu zbivanja, često okružen mnoštvom naroda, trajno sa svojim učenicima, rijetko kada posve sam. Snagom uvjerljivosti svoje riječi, on poziva ljude na uviđavnost i razum, na savjest i svijest odgovornosti; poziva se na one temeljne vrijednosti – istinoljubivost i pravednost, vjernost i miroljubivost, poštenje, dobrotu i ljubav – bez kojih se ljudski život ne može zamisliti a kamoli ostvariti (Mk 1,39; 2,2; 2,13; 3,7–9; 4,24–25; 7,8–23; 9,41–50; 12,32–33; Lk 6,20–49).

Gdje god je Isus vidio da su te vrijednosti i vrline ugrožene nastupao je oštro i neumoljivo strogo prekoravao sve koji gaženjem tih vrijednosti i vrlina ugrožavaju čovjeka. Njegova kritika nije izvirala iz razočaranja u ljude ili iz osobne umišljenosti, nego iz zdrava osjećaja i duboka uvida u stvarnost ljudskog života; izvirala je iz doživljaja potrebe da se do kraja zauzme za ljude i potvrdi činjenicu da dobro ili zlo pojedinačna naša djela, nego je uvijek riječ o nečem mnogo dubljem i dalekosežnijem: izgradnji ili razaranju međuljudskih odnosa, što rađa ugroženošću čovjeka u ovome svijetu i dovodi u opasnost njegovu konačnu sudbinu.

Zato je Isus oštricu svoje kritike usmjerio na ljude društveno utjecajnijih zvanja – svećenike, pismoznance – rabine, farizeje, koji su u obliku pobožnosti i služenja Zakonu često prikrivali svoju umišljenost, zaslijepljenost, sebičnost, častohlepnost i glupost, te krivo usmjeravali ljude i stvarali nezdravu atmosferu kojoj se čovjek pojedinac teško može oduprijeti i u kojoj se često osjeća bespomoćnim i izgubljenim (usp. Mt 15,7-9; 23,1–39; Lk 11,37–54; 20, 46–47).

Za svoje učenike Isus zacrtava životni put služenja ljudima kroz samoprijegor i žrtvu, skromnost i ljubav – vrline koje isključuju svaki oblik ugnjetavanja i stvaraju mogućnost za izgradnju posvemašnjeg bratstva među ljudima (Mk 10,42–45; Mt 20,25–28; 23,8–12). Samo kroz tu zauzetost za izgradnju međuljudskih odnosa može čovjek pravo služiti Bogu: »Ako doneseš svoj dar na žrtvenik i tu se sjetiš da ti brat ima nešto protiv tebe, ostavi svoj dar tu pred žrtvenikom, hajde i najprije se izmiri sa svojim bratom, te se vrati i onda prinesi svoj dar!« (Mt 5,23–24).

Premda je živio u ozračju u kojem je prevladavao legalistički mentalitet, u tom smislu da su bile vidljive slabosti Zakona ali ujedno i visoko uzdignut ideal služenja Bogu njegovim ispunjavanjem, Isus se u svom naviještanju nije pozivao na Zakon i nije na njemu temeljio svoj poziv ljudima. Štoviše ni zapovijed ljubavi, kao zapovijed, ne stoji u prvom planu. On, istina, kaže da o ispunjavanju zapovijedi ljubavi prema Bogu i bližnjemu ovisi sav Zakon, ali isto tako tvrdi: »Sve što želite da ljudi čine vama, to činite i vi njima! U tom je sav Zakon i Proroci!« (Mt 7,12; 22, 37–40).

Isus nastoji probuditi svijest da čovjek neprestano živi u Božjoj nazočnosti te u stvarnosti svoga svagdašnjeg života

nastoji ispuniti Božju volju pokoravajući mu se u potpunoj ovisnosti i pouzdanju. To biva ondje »gdje čovjek potpuno stoji uz ono što čini; još bolje: gdje je čovjek potpuno u onom što čini; to jest: gdje on ne čini samo nešto poslušno nego je u svome biću poslušan«.[12] Gdje god je čovjek podvrgnut zakonu ili autoritetu moguće su zloupotrebe – bilo da se čovjeku nanosi nepravda u ime zakona ili autoriteta, bilo da u njemu ostaje nešto što zakon ne obuhvaća pa stoga može reći: »To se mene ne tiče« – kao da Bog tu i tamo nešto traži te čovjek može biti slobodan kad to učini, odnosno može učiniti i više nego što Bog od njega traži. Sve se to u korijenu isključuje: za čovjeka postoje samo dvije mogućnosti – činiti dobro ili činiti zlo, treće ne postoji; ne učiniti dobro jednako je kao i učiniti zlo (usp. Mk 3,4). Alibi ne postoji i čovjek ga uzalud traži. Pozvan je da se u stvarnosti svagdašnjega života sam odlučuje: ili za dobro ili za zlo.

Zapovijed ljubavi olakšava čovjeku kako donošenje te odluke tako i shvaćanje što u konkretnoj situaciji treba učiniti. Primjer o milosrdnom Samarićaninu bjelodano govori kako stvarno svaki čovjek može i treba znati što valja učiniti da bi ispunio zapovijed ljubavi; nije mu teško dovinuti se do spoznaje što bi značilo ono »voliti sama sebe«.

U svezi s tim značajno je da je Isus zapovijed ljubavi istaknuo u zauzimanju stava spram neprijatelja; ona je ovdje istaknuta kao vrhunac nadvladavanja sebičnosti. Time što je čovjek potpuno poslušan Bogu, postaje sposobnim nadvladati sebičnost i voljeti čak i neprijatelja. Nema služenja Bogu u praznu prostoru ni poslušnosti koja bi se neposredno na Boga odnosila. Čovjek može drugoga voljeti jedino ukoliko nadvlada svoju sebičnost; Bogu može služiti samo ako želi ono što Bog želi: ako drugoga voli onako kako to Bog želi.

Stav posvemašnje poslušnosti volji Božjoj oslobađa čovjeka polovičnosti i dvoličnosti, lažne umišljenosti i prezira drugih, pritiska javnog mišljenja i tjeskobnog ispitivanja što

je zapovijeđeno a što nije (usp. Lk 17,10; Mt 7,1–5; Lk 12,4–12; 11,45–46).

Dakako, za čovjeka bi bilo mnogo lakše i jednostavnije kad ne bi sâm preuzimao odgovornosti na sebe nego je prebacio na zakon ili autoritet, nu tada bi bio manje čovjekom (usp. Mt 7,21, 24–27).

Isus od čovjeka traži da preuzima taj teret na sebe, da u punini svijesti i slobode preuzme odgovornost odlučivanja između dobra i zla, između Božje ili svoje volje.

Istom kad to uzme ozbiljno, čovjek dolazi do prave spoznaje o samome sebi: spoznaje da je grješnik i otvara se s iskrenim pouzdanjem Bogu koji ga poziva i obdaruje svojim smilovanjem i svojom ljubavlju.

2) Vršeći volju Božju i navješćujući ljudima Božji sud i spas Isus se nije vezao ni uz jednu vjersko-političku stranku niti uz bilo koje strujanje u narodu. Nije se pridružio ni službenicima hrama, svećenicima i levitima, niti vođama naroda; nije bio ni farizej ni saducej, nije simpatizirao s esenima ni s Rimljanima, a ni sa zelotima. Bio je jednostavan, slobodan građanin – civil, laik. Ljudi su ga nazivali učiteljem, ali on nije imao ništa zajedničko s učiteljima-rabinima, tumačima Mojsijeva zakona. Zajedništvo koje je Isus stvarao s ljudima bilo je zajedništvo posebne prirode: zajedništvo na temelju slobodne odluke za život s Bogom u posvemašnjem pouzdanju i spremnosti za izvršavanje njegove volje u svakodnevnom životu.

Slobodan i otvoren, Isus je u svom naviještanju bio pristupačan svima: uglednom Nikodemu, farizeju i članu Velikog vijeća, i prezrenom Mateju, cariniku i grješniku, ženi preljubnici i milosrdnom Samarićaninu. Pa ipak posebnu je pažnju posvećivao ljudima u nevolji: bolesnima i siromašnima, socijalno ugroženima i društveno prezrenima i odbačenima, carinicama i grješnicima – bezbožnicima.

Drama sukoba među ljudima, podjela na dvije skupine – dobre i zle, pobožne i bezbožne, mudre i lude – izvedena jasnim i određenim bojama crno-bijele tehnike, koja poči-

nje s Kajnom i Abelom i pojavljuje se u svako doba (u Bibliji je prisutna u mudrosnoj književnosti), bila je među Židovima Isusova doba jako naglašena. Isticali su je posebno farizeji svojim shvaćanjem vršenja zakonskih propisa i predajâ što ih prate. Za njih je već samo nepoznavanje Zakona i predaja predstavljalo bezbožnost (usp. Iv 7,49). Također su i neka zvanja, kao npr. carinika, smatrali bezbožnim; pastiri su također bili na zlu glasu. Ako je neki farizej postao carinikom morao je napustiti zajednicu farizeja i smatran je bezbožnikom. Posebno je strogo bilo zabranjeno sjedati s takvim ljudima za stol i s njima blagovati. Krećući se slobodno i otvarajući se širokogrudno, Isus je mimoilazio sva ova shvaćanja, obarao sve pregrade i ograde, tražeći ispod svih oblika ljudske stvarnosti čovjeka u njegovoj praiskanskoj zbilji – unutrašnjem doživljaju sebe i svoje ograničenosti. Budući je doživljaj ograničenosti moguć u svim dimenzijama, Isus je čovjeku bliz i spreman pomoći svugdje: u njegovim zdravstvenim tegobama – liječenjem, u materijalnoj oskudici – pomaganjem i razvijanjem smisla za pomoć siromašnima, u intelektualnoj i ćudorednoj bijedi – poukom, razumijevanjem i opraštanjem, otvaranjem novih vidika i buđenjem nove snage (usp. Mk 1,29–34; 6,5; 7,33–36; 6,34–44; 10,21; Lk 12,33; Mt 7,29; Mk 1,38–39; 4,33–34; Mt 9,9–13; Mk 2,15–17; Lk 15,1–7, 11–32; Iv 8,1–11; 19,1–10).

Često se postavlja pitanje: kako je Isus pomagao ljudima – na običan ljudski ili čudesan, božanski način? Izvještaji Evanđelja o Isusovim »čudesnim« djelima nisu znanstveno-filozofske nego biblijske prirode; pisani su u duhu biblijskog pojma Boga i čovjeka, njihova uzajamna odnošaju i djelovanja; tu se stvarnost ne tumači znanstveno i filozofski, nego religiozno i teološki. Uvijek je riječ o objavi Boga i njegove zauzetosti za čovjeka: Bog je zaista čovjekov Bog, on je na strani čovjeka a ne prirodnih zakona i sila što djeluju proti čovjeku. Isusova »silna djela« (»magnalia Dei«) nisu »nadnaravna čudesa«, nisu »spektakularni dokazi«,

nego snažni znaci, ilustracije Isusove poruke o čovjekoljublju našega Boga. Još je uvijek otvoreno pitanje u kojoj su mjeri Isusova »silna djela« u Evanđeljima opisana kao činjenice (za koje postoji predaja da su se zbile i kako su se zbile) te u kojoj je mjeri prisutna nakana da se prenese poruka o Božjem zahvatu u čovjekovu povijest posredovanjem Isusa Krista i – dosljedno tomu – navijesti Isusa u stilu misionarskog propovijedanja.[13] Ovdje je dostatno upozoriti na višeznačnost »silnih djela«. Kad ih Isus čini, jedni se čude, drugi sumnjaju, treći ih pripisuju đavlu. Tim se pokazuje kako Isus uvijek, pa i u svojim »silnim djelima«, ostavlja čovjeku prostor za slobodno zauzimanje stava i donošenje odluke vjere. Djelo Božje, Božji zahvat u Isusu može se samo u vjeri primiti. »Čudesna djela« ne stvaraju silom vjeru nego je pretpostavljaju i potvrđuju.

Riječ je, dakle, prvenstveno o Isusovoj zauzetosti za čovjeka u stvarnosti života koja je opterećena različitim nevoljama. Kad Isus pomaže ljudima, nije u pitanju samo jedna čovjekova tegoba – bolesno oko ili usahla ruka – u pitanju je cijeli čovjek. Kroz pomoć u pojedinačnoj nevolji zrači Božje čovjekoljublje i odzvanja Isusov zov čovjeku da se otvori prema Onomu koji mu može istinski pomoći: ne samo u nadvladavanju ove ili one nevolje, obavljanju jednoga ili drugog zadatka, nego u osmišljavanju svega što postoji, u nadvladavanju besmisla i otvaranju nade da će konačno prema Božjem obećanju naći svoj mir u zajedništvu s Bogom. To je jedino sudbonosno za čovjeka. Od deset očišćenih gubavaca, samo je jedan pohvaljen: onaj koji se Isusu vratio »slaveći Boga na sav glas« (Lk 17,11–19).

Za takvu poruku bili su sposobniji ljudi pritisnuti životnim tegobama, oni koje je tadašnje društvo preziralo i odbacivalo. Zato je tu počinjala i jače se očitovala Isusova služba spašavanja čovjeka. Svojim kritičarima Isus je odgovorio: »Liječnik nije potreban zdravima, nego bolesnima. Nisam došao zvati pravednike, nego grješnike« (Mk 2,17), jer – zdravih i pravednih zapravo i nema.

3) Posebni oblik Isusove zauzetosti za čovjeka predstavljaju njegovi zahvati kojima nadvladava čovjeku protivne sile – demone. Pisci Evanđelja posvećivali su tim Isusovim djelima mnogo prostora i svojim nam prikazivanjima omogućili da bolje shvatimo mentalitet Isusovih suvremenika s obzirom na njihov odnos spram te pojave. Na Istoku je, naime, bilo veoma rašireno vjerovanje kako postoje čovjeku protivne sile u obliku neizbrojivih demona koji su posvuda nazočni i sposobni čovjeka ugroziti i nanijeti mu svako zlo. Dugo vremena Izrael je bio slobodan od pritiska što ga u čovjeku stvara tako vjerovanje. Vjera u osobnog Boga, prijatelja i zaštitnika izabranog naroda, svetog i pravednog, bila je moćna obrana proti svim oblicima štovanja lažnih bogova i svake vrste straha pred demonima. U dodiru s okolnim narodima, posebno u doba kad su Izraelci pripadali velikom perzijskom carstvu (538–331), smanjio se otpor pritisku izvana i pod utjecajem okoline Izraelci su prihvaćali vjeru u demone, čuvajući i dalje vjeru samo u jednoga Boga i odbacujući istočnjački dualizam. Dok su prvotno zla koja ih muče smatrali Božjom kaznom za svoja zla djela (usp. 1 Sam 16,14; 16,23; 18,10; 19,9), Židovi ih kasnije pripisuju zlim duhovima (usp. Tob 6,8), pobunjenicima protiv Boga – otpalim anđelima (usp. Iz 14,13; Ez 28,2), koji se odlikuju ohološću i razuzdanošću, te koji zlostavljaju ljude i navode ih na zlo. Proti njima se čovek brani »izgonjenjem« (usp. Tob 6,8; 8,2), zazivanjem Božje pomoći i zaštite dobrih anđela (usp. Zah 3,2; Jd 9; Tob 8,3).

Ukratko: Isusovi suvremenici bili su uvjereni kako je svaki čovjek nužno ili u Božjoj ili u demonskoj vlasti; demoni ugrožavaju svakoga čovjeka, ali nad grješnim čovjekom zadobivaju moć.

U svojoj zauzetosti za čovjeka Isus nije mogao mimoići ni taj izvor čovjekove ugroženosti. On se suočava s osobnim utjelovljenjem svake zle sile i svega zla, Sotonom, i pobjeđuje ga (usp. Mt 4,11; Lk 12,31). Susreće se također s raznim oblicima čovjeku protivnih sila koje ljudi smatraju neposrednim očitovanjem demona – opsjednućima (usp. Mk 1,23–27; 5,1–20; 7,25–30) ili bolestma koje njemu pripisuju – duševnim, kao što je to u slučaju dječaka što boluje od padavice (usp. Mk 9,14–29), i tjelesnim, gdje su opsjednuće i bolest pomiješani, pa pisac Evanđelja za Isusa sad kaže da ozdravlja opsjednute (usp. Lk 6,18; 7,21), a sad da istjeruje zle duhove (Mk 1,34–39).

Svojim nastupom Isus razbija okove kojim su ljudi bili svezani i onemogućeni u svom djelovanju. Sjedajući slobodno za stol s grješnicima i blagujući s njima, Isus, na primjer, oslobađa ljude od predrasuda da bi demon mogao ući u čovjeka zajedno sa zalogajem hrane (usp. Iv 13,26–30): »Poslušajte me svi i razumijte! Nema ništa izvan čovjeka što bi ga moglo onečistiti kad uđe u njega; nego ono što izlazi iz čovjeka, to onečisti čovjeka . . . jer iz nutrine, iz ljudskog srca, izlaze: zle misli, razne vrste bluda, krađe umorstva, preljuba, lakomstva, opačine; lukavstva, razuzdanosti, zavist; psovka, oholost, bezumlje. Sva ta zla izlaze iznutra i onečiste čovjeka« (Mk 7,15–23).

Takvim vladanjem i poukom Isus oslobađa ljude od njihove uskogrudnosti, širi njihovo duhovno obzorje i omogućuje im da iziđu iz svoje zatvorenosti, susretnu se prijateljski s poganima i Samarićanima (usp. Mt 15,26–28; Mk 7,27–30; Iv 4,4–42), dovinu se do ispravna promatranja žene i njezine uloge (usp. Mt 5,31 sl; Lk 16,18; 8,1–3), do pravilne prosudbe seksualnosti (usp. Mk 5,25–34; Iv 7,53–8; 11), što sve stvara mogućnost za pravu djelatnost: zauzetost za ostvarivanje ljubavi među ljudima.

Primjer Isusova zauzimanja za svestrao oslobođenje čovjeka ovjekovječen je u liku milosrdnog Samarićanina. U tom primjeru resko je zazvučao i njegov oštar protest protiv svećenika i levita koji nisu pomogli unesrećenome mladiću jer su se bojali da se ne bi onečistili dodirom (usp. Lk 10,29–37). Sveukupno Isusovo zauzimanje ide za tim da u čovjeku oslobodi i razvije stvaralačku snagu njegove lju-

bavi. Gdje se to ne dogodi, tu sve ostalo biva uzalud; tu ni molitva ni izgoni demona ništa ne pomažu.[14]

Dajući čovjeku mogućnost da spozna sebe, uvidi svoju ograničenost i grješnost, svoju usmjerenost i pouzdanje u Božje smilovanje i ljubav, pomažući mu da nadvlada sebi protivne sile i razvije svijest osobne odgovornosti i slobode, te tako bude sposoban za najviši oblik aktivnosti – ljubavi prema Bogu i svakom čovjeku, Isus u čovjeku stvara novi početak:

Čovjek počinje snažno rasti iz korijena svoga bića i približavati se svom idealu – Stvoritelju, jer premda je razbijen, ugrožen i smrtan, postaje sposobnim cijelim svojim bićem odlučiti se za nj i u njemu za dobro čovjeka i svijeta: djelovati nalik Bogu.

Isusova izvornost i nenadomjestivost

Sve o čemu je Isus govorio nerazdvojno je vezano uz njegovu osobu. Nije riječ samo o tome da on otkriva stvarnost o kojoj ljudima govori nego se događa nešto posve drugo: Istom u Isusu i po Isusu stvara Bog tu stvarnost koju Isus ljudima priopćuje, pa je bez njega uopće ne bi ni bilo. Istom time što postoji Isus, što on živi, djeluje i govori, nastaje za nas ono o čemu on govori. Stvarnost Božjeg kraljevstva, tajna Božje ljubavi prema nama, smisao našega života . . . sve se to u Isusu ne samo nama objavljuje nego sve to u njemu za nas tek nastaje; sve je u njemu i s njim tako sjedinjeno da to čovjek bez njega i izvan njega jednostavno ne može ostvariti.

Iz toga slijedi: kršćanska spoznaja znači shvaćanje da stvari s Isusom počinju; da je mjerilo za sve, za sebe i za čovjeka, sam Isus. On je istina (usp. Iv 14,6). Dubina i dalekosežnost toga zaključka pokazuje se i u drugome

smjeru – u onome što ga naznačuje uvid s kakvom je profinjenošću, čistoćom i slobodom prožeto Isusovo djelovanje.

Već su se Isusovi suvremenici, prijatelji kao i protivnici, iznenađivali nad njegovim neporočnim životom. Uzalud su nastojali otkriti njegove slabosti i uhvatiti ga u nekom zlu djelu za koje bi ga mogli optužiti. I Pilat je bio iznenađen Isusovim vladanjem te morao naprosto priznati da je nevin. Jednako su se iznenađivali i ljudi koji su u kasnijim razdobljima proučavali Isusov život i njegov etički profil. Tako su npr. poznati predstavnici prosvjetiteljstva u 18. st. Voltaire i Rousseau rekli za Isusa: »Primjeri Isusa Krista su sveti, njegov je moral božanski« (Voltaire). »Ako su život i smrt Sokrata (život i smrt) mudraca, onda su život i smrt Isusa život i smrt Boga«.[15]

Sam je Isus svojim protivnicima postavio pitanje: »Tko će mi od vas dokazati neki grijeh?» (Iv 8,46). To pitanje ostalo je do danas bez odgovora. Isusova bezgrješnost nije bila plod njegova asketskog mrtvljenja, popraćena bježanjem od svjeta i povlačenjem u sebe. Ona je u njemu rasla u životnoj snazi istinske zauzetosti za Božju čast i za dobro ljudi.

Isus je ispunjen savršenim poštovanjem prema Bogu koga naziva svojim Ocem. Riječ Otac pjesma je ljubavi koja neprestano treperi na njegovim usnama, snažno se očituje u svim trenucima, a napose u molitvi (usp. Lk 18,11; 3,21; 6,12; 9,29), u traženju slave Božje (usp. Lk 2,49; Iv 8,50; 7,28), u posvemašnjoj poslušnosti i odanosti (usp. Iv 14,23; 6,38; 5,30; 4,34; 14,31; Lk 22,42).

Premda Isus silnim oduševljenjem nastupa za velike ideale – za Božju čast i Božje kraljevstvo, to ga ne čini fanatikom koji gubi iz vida ljude kojima je potrebna pomoć. U susretu s ljudima, i to upravo s onim najmanjima i najbjednijima, Isusova silna energija postaje nježna. Obje ljubavi – ona prema Ocu i ova prema ljudima – postaju jedno, postaju jedna beskrajna, ničim sputana, slobodna ljubav što obuh-

vaća sve, »dobre« i zle, i u svojoj slobodi postaje stvaralačkom, kako se to vidi iz primjera Isusova susreta sa Zakejem.

Zakej je bio starješina carnika, grješnik – čovjek koga nitko nije volio i koji sam nije nikoga volio! Njegova unutrašnja snaga – najveći oblik čovjekove energije uopće – snaga ljubavi, bila je mrtva. Najednom se pojavljuje Isus i s ljubavlju susreće Zakeja. Gle, ipak ima netko tko i Zakeja ljubi! I u Zakeju nanovo počinje život u najvećem stupnju – život čovjekoljublja! – »Evo, polovicu svog imanja, Gospodine, dat ću siromasima. I ako sam koga u čemu prevario, vratit ću četverostruko« (Lk 19,8).

Takvim spontanim i slobodnim raspoloženjem, iz kojeg izvire stvaralačka snaga, prožeto je cjelokupno Isusovo djelovanje; uvijek su u prvom planu najveći ideali ali tako da on služeći njima ne gubi iz vida nikoga od onih najmanjih, nego u susretu s njima postupa kao da su oni njegova jedina briga:

Isus zamjećuje u mnoštvu naroda udovicu – sirotu koja potajno ubacuje dva novčića u crkvenu blagajnu jer ju je stid što nema više ... Zapaža da ga je za rub odjeće dodirnula žena bolesna od gubitka krvi ... Čuje kako u masi vapije jedan slijepac ... Razmije Nikodema kad mu iz straha pred ljudima dolazi noću na razgovor ... Shvaća majke koje žele da im djecu blagoslovi ...

S istančanim sluhom i profinjenim osjećajem obraća se Isus pojedincima, mnoštvu, svijetu – svemu. Nikad nije hladan i nezainteresiran nego uvijek otvoren i topao – čovjek koji cijelim svojim bićem suosjeća i u svakoj se životnoj situaciji postavlja kao da je neponovljiva i odsudna: – Iskreno mu je žao naroda (usp. Mt 9,36) ... Kad se susretne s čovjekom s kojim se nešto posebno događa, susreće ga s posebnom ljubavlju (ups. Mk 10,21) ... Na ljude koji misle zlo i preziru ljubav gleda srdito (usp. Mk 3,5) ... Na uporno nerazumijevanje začuđeno pita: »Zar još ne razumijete? (Mk 8,17). Kad je riječ o veselim stvarima, kao što je misao na Božju ljubav, sav treperi od radosti (usp.

Lk 10,21). Vrhunac ove profinjene osjećajnosti i nesputane, slobodne, ljubavi svakako je u Isusovim doživljajima poniženja, patnje i umiranja na Kalvariji.

Pri svemu tome dolazi do izražaja Isusovo poštivanje čovjekove slobode. Njoj Isus nikad ne čini nasilja. Uvijek je kod njega riječ samo o tome da se kod slušatelja probudi svijest odgovornosti te da čovjek dođe do one točke na kojoj, u punini svoje slobode, može reći svoje DA ili svoje NE.[16] U slučaju žene-preljubnice postaju jasnim to Isusovo raspoloženje i odlučnost: On nastupa u ime velikih ideala, ali s punom sviješću zauzetosti za čovjeka pojedinca, za ženu-preljubnicu; ne prisiljava ni nju ni njezine tužitelje da slijede njegovo mišljenje, nego im ostavlja slobodu da se sami odluče; ne odobrava zlo djelo, ali ženi-grješnici daje mogućnost da ispliva iz ponora zla i započne novi život.

U Isusovu je držanju duboko zacrtana misao da je apstraktna zauzetost za velike ideale i apstraktna osuda zla, uz praktično-konkretnu neutralnost i nezauzetost za čovjeka, jedan od najpogibeljnjih oblika izdaje Božjeg kraljevstva.

Na tom putu vjernosti idealima Božjeg kraljevstva i zauzetosti za dobro ljudi Isus se ne da zaustaviti. Sa svom odlučnošću ide u susret najtežim događajima. Neumoljivo odlučno odbija i najdobronamjernije savjete da izbjegne stradanja i smrt na križu. Njegovo služenje ne poznaje granica, zato oštro prekorava Petra kad ga pokušava odvratiti od puta u smrt: »Sotono (u značenju: protivniče), idi mi s očiju! Ti si spoticaj za me jer tvoje misli nisu Božje već ljudske« (Mt 16,23). Nakon tako oštra prijekora Isus nastavlja svoje djelovanje kao da se ništa nije dogodilo: poučava učenike o tom što znači ići za njim – uzeti svoj križ i slijediti ga. Pouka je to o slobodi – oslobođenju čovjeka od sama sebe, njegova nagnuća da uvijek traži svoje, da želi sebe potvrditi i drugome nametnuti. Isus naprotiv, posve slobodan, želi sebe do kraja za drugoga založiti žrtvovati se i iskazati »do vrhunca ljubav« (Iv 13,1), budući se samo tako

može potvrditi puna sloboda djece Božje koja spremno očekuju svečani nastup Božjeg kraljevstva – besmrtnog jedinstva ljudi u Očevoj ljubavi.

Budući u Isusu živi takvo raspoloženje, raste u njemu spremnost za sve patnje koje izrastaju iz njegova odricanja i žrtve. I sve se to događa u bolovima i kušnjama, ali bez dubinske tjeskobe; protječe u snazi neprekidna susreta s Bogom iz kojeg nastaje sigurnost uskrsne vjere: prijelaz iz smrti u život.

Ostaje otvoreno pitanje: tko je Isus? Tko je taj čovjek iz Nazareta koji može tako tajanstveno slaviti Boga, tako nesebično ljubiti ljude i tako nevino umrijeti? Reklo bi se da je u njemu neka rasipnost: obilje vjere, pouzdanja i ljubavi što odzvanja kao pjesma iz nepoznate zemlje!

Pa ipak Isusov je život u potpunosti život stvarnog čovjeka: nema ništa namještena ni prividna, sve je čista stvarnost i istinska doživljenost. To i čini njegovu osobu toliko tajanstvenom, nedokučivom. Sve je u njoj koncentrirano u živoj, djelotvornoj i konkretnoj datosti.

Na pitanje: tko je Isus? konačno može odgovoriti jedino on sam! Pisac Ivanova evanđelja ovako je prenio Isusov odgovor: »Djela koja ja činim u ime svog Oca svjedoče za me . . . Ja i Otac smo jedno . . . Ja sam u Ocu i Otac je u meni! (Iv 10,25–30; 14,11).

»Stvarno je jedan put postojao čovjek koji je bio duboko svjestan svoje unutarnje povezanosti života i ljubavi sa svojim Ocem na nebesima«.[17]

Isusovo raspoloženje ne izvire iz njegove borbe protiv zla kao kod drugih ljudi, ni iz naravnih pobuda osjećaja, ni iz prirođene plemenitosti duha, ni iz čiste ljubavi, nego on je naprosto tu – dolazi »odozgor«. Što u njemu živi, jest raspoloženja Sina Božjega koji je Sin čovječji – čovjek. U odnosu

spram svega što postoji to raspoloženje je čist, nov početak. Božja ljubav postala je u Isusu čovjekom; izlivena u pravo ljudsko biće, kolala je ljudskim mislima i govorila ljudskim jezikom jednog Galilejca onoga doba; određena društvenim, političkim i kulturnim obilježjima svoje okoline, ali tako da je svaki čovjek – ako mu je vjera oslobodila srce i oko – u čovjeku Isusu iz Nazareta mogao vidjeti čisti izraz raspoloženja Sina Božjega; mogao se hrabro odvažiti i priznati da je u Isusu Bog na poseban, neizreciv način nazočan i djelotvoran, da je Isus s Bogom povezan na jedincat, tajanstven način do te mjere da su On i njegov Otac odista jedno!

Dalje od toga teško je ići. Teško je prodrijeti do kraja u tajnu Isusove osobe, jer svaka je naša spoznaja povijesno uvjetovana i time ograničena. Uz to ona je otežana i zbog naše tmine, ali – i to je ovdje potrebno naglasiti – i zbog prejaka svjetla.

Zbog nerazdvojne povezanosti i međusobne uvjetovanosti kršćanskog života i Isusa Krista, Isus nije jednostavno osoba velikoga formata koja je nekoć živjela i iza sebe ostavila veliko životno djelo, nego on svojim duhom živi trajno nazočan u povijesnim zbivanjima svih vremena i u cijelosti dijeli usud svoga djela: biva usvajan i voljen ili odbacivan i vrijeđan zajedno sa svojim djelom – ostvarivanjem Božjeg kraljevstva.

U Isusu je moguće susresti jedincatu ljudsku osobu koje je biće u svim svojim protežnostima dovedeno do vrhunca antropoloških sadržaja, jače osvjetljenim i skladnije povezanim nego igdje drugdje u povijesti. Ta cjelovitost Isusova bića nije samo činjenica u sebi zatvorena, nego se očituje kao mjerilo svih ljudskih pokušaja, i to u konačnom izdanju. Ako s E. Frommom kažemo kako je vrhunac ostvarenja ljudskosti u punome razvitku rada i ljubavi, onda je Isus vrhunac i mjerilo svih ljudskih pokušaja tog najvišeg oblika djelatnosti. Isusova »nova zapovijed« ljubavi, njegov zahtjev: »Ljubi bližnjega kao samoga sebe«, ostvaren u svim

protežnostima njegova bića i njegove opstojnosti, predstavlja datost od koje se ni teoretski ne može dalje poći.

Nesavršenost i nedovršenost našeg ljudskog bića više je nego očita ali je jednako potvrđen trajan nemir i nastojanje čovjeka da ide dalje, da sazrijeva i da se usavršuje. Čovjek sve više postaje svjestan te svoje usmjerenosti prema usavršavanju koje, uza sve kataklizme opće i pojedinačne, ipak krči sebi put naprijed, premda ne može sebi lako predočiti kako će ono konačno izgledati. Ostaje, naime, nerješivim pitanje ne čovjekova rasta i nadvladavanja pojedinih oblika svoje nesavršenosti, nego čovjeka u cjelini. Nisu u pitanju samo pojedini čovjekovi problemi, u pitanju je on sam: kako čovjekovu životu dati konačni smisao, kako nadvladati smrt i riješiti zagrobni usud? Iz ovoga izvora izvire uznemirenost što muti svaki pogled na čovjeka i njegove napore u smjeru osobna rasta i usavršavanja, svaki pokušaj ostvarenja cjelovitog čovještva; ovdje se rađa tjeskoba što narušava mir i sreću čovjeka uopće. Pogled u prošlost i prognoze za budućnost stoje bespomoćni pred tom zagonetkom. U povijesti postoji samo jedan, jedinstven i jedincat, primjer prodora svjetla u tu tminu: Isus Krist. Kao čovjek u svom uskrslom stadiju Krist predstavlja jedino rješenje – mogućnost osmišljavanja cjelokupne egzistencije, nadvladavanja smrti i otkrivanja tajne zagrobnoga života te se tako predstavlja kao konačni domet svake moguće antropologije. Čovjek se ne može zamisliti u savršenijoj formi od te i ne preostaje mu ništa drugo nego odvažiti se za život u nadi koju Isus nudi ili se izložiti hodu u konačni besmisao.

Na svome usponu prema sve većoj slobodi i sve potpunijem čovještvu čovjek je neminovno upućen na su-čovjeka. Suvremena egzistencijalna filozofija potvrdila je i dala toj misli ono mjesto u suvremenoj antropologiji koje joj stvarno i pripada. Već je sredinom prošlog stoljeća filozof Ludwig Feuerbach tvrdio kako čovjek nema u sebi ni kao moralno ni kao intelektualno biće bit čovjeka, jer je bit čovjeka sadržana samo u zajedništvu, u jedinstvu čovjeka s čovjekom. To je bila programatska misao koju su višemanje prihvatili ne samo filozofi nego i sociolozi i antropolozi suvremenoga svijeta, a židovski filozof i teolog Martin Buber dao joj je sažetu formulaciju: »Temeljna činjenica ljudske egzistencije jest čovjek s čovjekom«.[18]

Koliko je čovječanstvo u cijelosti razvilo svijest svoga zajedništva, kakvi su njegovi usponi i padovi, dostignuća i nade, može za nas ostati otvorenim pitanjem. Isusov doživljaj su-čovjeka i njegova posvemašnja, bezpridržajna zauzetost za drugoga, vizija njegova bratstva među ljudima do sada je potvrđena kao jedini puni smisao svakog zajedništva. Oblici se mogu mijenjati i stvarno se mijenjaju, ali gdje god se pokušao zamijeniti taj puni smiso, forme bi se izrodile i okrenule u svoju suprotnost. Isusova zamisao onostrana, do pune mjere dovedena zajedništva u Božjem kraljevstvu u kojem su svi ljudi – oslobođeni tjeskobe što dolazi od besmisla i smrti – sudionici besmrtne slave i sreće kao istinska braća u zajedništvu s Ocem, svojim Bogom i Stvoriteljem, najsavršenija je društvovna vizija društva uopće. Ljudska društva mogu samo težiti prema toj viziji i moraju mijenjati svoje ustrojbe i zakone da bi joj se približavala. Svako osporavanje ove tvrdnje gubi svoju snagu ako joj priđemo s druge strane. Možemo se, naime, pitati što uopće nosi u sebi onu zadnju kohezijsku snagu koja bi nas ljude mogla međusobno zbližavati i u najdubljem korijenu našega bića sjedinjavati? Pokušaja da se na to pitanje odgovori ima mnogo, ali gdje god se gibanje želi produljiti snagom koja nije osobne prirode, korijen našeg bića ostaje hladan. Koliko god bilo istinito da nas zajednička istina ili zajednički cilj mogu međusobno zbližavati i povezivati, zbliženost se događa jedino posredno i to na neosobnom području koje čovjeka čini manje osobom. Zbliži li nas, na primjer, zajednički interes, probitak, koliko i kako god bili njime oduševljeni, mi ćemo u korijenu svoga bića lako ostati jedni prema drugima tuđinci i stranci. – Snaga jedinstva u Isusovoj zamisli osobne je prirode; ne zbližava nas

nešto, nego Netko. U zajedničkoj privlačnosti koju Bog po Isusu u nama stvara obdarujući nas svojom beskrajnom ljubavi postajemo sposobni jedni druge voljeti.

»'Ljubite jedni druge, znajući da se u dubinama svakoga od vas pojavljuje isti Bog'. Ta poruka, izrečena prvi put prije dvije tisuće godina, otkriva se danas kao bitan strukturalni zakon onoga što mi nazivamo razvojem i evolucijom. Ona štoviše ulazi u znanstveno područje kozmičkih energija i nužnih zakona.

Doista, što se više trudim da s ljubavlju i udivljenjem, u svijetu paleontologije, spoznam beskrajna kretanja prošloga života, to sam više uvjeren kako će ovaj golemi razvoj – KOJI NIŠTA VIŠE NE MOŽE ZAUSTAVITI – doći do svojeg vrhunca samo kristijanizirajući se«.[19]

Kroz dvije tisuće minulih godina u svijetu je, posredno ili neposredno, nazočna Isusova misao, njegov život i djelo. Neovisno o tome koliko su ljudi svjesni ove nazočnosti, njezina djelatnost raste. Stvarnost Isusa Krista sili povijest na definitivnost, postavljajući pred ljude kao čimbenike povijesti neumoljivi zahtjev osobne odluke. Po tome ljudske odluke za dobro ili za zlo u povijesnom tijeku poprimaju sve korjenitije i jasnije obrise.

Povijest svijeta i čovjeka u njemu može trajati još neizmjerno mnogo, ali bitno se više ništa neće dogoditi: čovjek će bitno ostati pred istim dilemama; može se voziti u savršenijim i skupocjenijim automobilima, koliko god napredovao tehnički i koliko god ovladavao svijetom, on će ostati podvrgnut iskušenjima zla, ugrožavan tjeskobom besmisla i smrti. Zbilja Isusova života, i to jedino ona, nagovještat će mu da i Bog ostaje isti: sva su njegova obećanja, dana ljudima u Isusu Kristu, trajna i sigurna. Stalnost njegove zauzetosti za čovjeka zauvijek je zapečaćena – on jest i ostaje za čovjeka sud i spas. Nakon što je Isus proživio ljudski život, u svemu istinski ljudski i do kraja Bogu vjerno – u odanosti prema Bogu i nesebičnu zalaganja za ljude – čovjek je doveden pred neminovnost osobne odluke za ili

protiv njegova stila življenja i umiranja, za ili protiv njegove nade. Tomu se ne može ništa ni dodati ni oduzeti. U Ivanovu otkrivenju Isus Krist se jednostavno naziva AMEN (usp. 3,14).

Spoticaji na putu vjerovanja

Pokušali smo istaknuti izvornost i nenadomjestivost Isusove osobe i djela za čovjeka pojedinca i ljudsko društvo, za sadašnjost i budućnost. Ako u nesigurnosti ovoga života stoji On kao jedina sigurnost; ako se njegovo Bogu odano i čovjeku naklono raspoloženje potvrđuje kao najčišća, božanska ljubav kojom Isus spontano prihvaća svakog čovjeka bez ikakvih obzira i ograda tako da bi svaka sumnja bila uvreda, budi se u čovjeku pitanje: zašto ljudi odbacuju Isusa i njegovu poruku o čovjekoljublju našega Boga? zašto se polovično ili nikako ne odlučuju za Isusa i Božje kraljevstvo? Na to pitanje teško je odgovoriti; moguće je samo pokušati razabrati neke čimbenike koji mogu uvjetovati zauzimanje stava, odnosno pomoći pri pokušaju da se pronađe odgovor na postavljeno pitanje.

Prije svega valja reći da čovjek nije ni blizu tako jednostavno i tako lako shvatljivo biće, kako to često mislimo i još češće – dosljedno takvom shvaćanju – praktički postupamo. Naprotiv! Nikad ne možemo dovoljno snažno istaknuti da je čovjek veoma složeno i teško shvatljivo biće. Tajna njegova bića nedokučivo je duboka i neobuhvatljivo široka.

Ispod čovjekova svjesnoga života, njegovih misli i htijenja, krije se duboko nevidljiv, u podsvijesti sakriven, dubinski dio njegova bića iz kojeg kao iz svog korijena izviru misli, htijenja i osjećanja, ovisna o životu korijena kao voda o svome izvoru. Nemoguće je sad određeno reći što sve oblikuje tu unutarnju srž čovjekova bića, jer je to zapleteno i veoma teško pitanje, ali je posve sigurno da je za čovjeka neusporedivo važniji taj korijen njegova bića od npr. jedne njegove svjesne akcije i reakcije. Ovo nam pomaže shvatiti

kako je mogućnost usvajanja životne istine, životnog stava, a o tom je ovdje riječ, putem samog razuma vrlo malena. Kao što čovjek ne živi samo od kruha, tako ne živi samo od razumskog dokazivanja. Čovjek, kako kaže R. Guardini, ne gleda očima; pogled očiju ima svoj korijen u čovjekovu srcu i čovjek gleda srcem.

Često čujemo tvrdnju da dijete dolazi do razuma u sedmoj godini svoga života, tada postaje sposobno služiti se razumom. Nu to je tek početak buđenja razuma i razumskog života, dok misaoni početak zrela rasuđivanja, otkriće osobnog Ja, biva tek u petnaestoj godina života.

Što se dotle događa s čovjekom? Što je sve do tada ušlo i zauzelo prostore njegova bića! Što je sve oslobodio iz sebe i kakve je dojmove upio i naslage natovario njegov unutarnji dubinski korijen!?

Iz toga i takva korijena treba tek oko petnaeste godine niknuti i izviti se snažan osobni zamah koji će ostvariti osobni susret s Bogom! Zar je moguće i pomisliti da se to može dogoditi samo teoretskim razlaganjem i dokazivanjem?!

Zakon rasta ne trpi izuzetke: on je uvijek skopčan s osobnim naporom ako je riječ o osobnu rastu. To je uspon koji zahtijeva jaču unutrašnju snagu. On ne trpi tapkanja na istom mjestu kojim rađa čovjekova nepokretljivost i duhovna tromost. Mi se tako lako s tim osobinama mirimo i pomirimo, sprijateljimo se s njima u pitanjima pravih vrednota i očitih pustošenja. Većina je ljudi spokojno zadovoljna s kulturnim i civilizacijskim dostignućima, pa su rijetki pojedinci istinski stvaraoci, koje uz to često prate sumnje i sumnjičenja, osporavanja i osuđivanja njihove okoline. Još je bolnija naša sklonost da se sprijateljimo i s onim što u nama stvara pustoš, čini nas manje slobodnim i manje vrijednim ljudima. U tome se može ići tako daleko da očevidno bolesno stanje postane za pojedinca njegovim

normalnim stanjem, pa svaki pokušaj da se to stanje izmijeni čovjek doživljuje kao napad na svoju ličnost i žestoko se protivi.

Pojava mase i utapanje čovjeka pojedinca u njoj pod jakim pritiskom javnoga mnijenja, propagandno-reklamna djelovanja, ubitačna ritma tehnike, psihičke napetosti i skepse, otežava čovjeku – već samo po sebi teško – zrelo razmišljanje i slobodnu odluku za istinske vrjednosti. I budući je odluka za Isusovu poruku izuzetno teška, a njezini plodovi duboko osobni, pa po tom tihi i nenametljivi, čovjek doista može »gledati a da ne vidi, slušati a da ne čuje«.

Danas se među mnogim našim suvremenicima može čuti prigovor kako ih kršćanstvo stješnjuje i čini nesretnijima i neprirodnijima. Lik čovjeka areligiozna tipa čini se naravnijim i zadovoljnijim.

Takvo pitanje pokreće čitav splet drugih pitanja! Pojam areligiozna čovjeka veoma je širok i nejedinstven, a pojava u povijesti mlada, pa naše društveno-povijesno iskustvo još nije sazrelo za konačnu prosudbu. Svakako treba vidjeti koliko današnja kršćanska praksa – a ona je za ljude mjerilo, možda jedino, kojim mjere Isusovu poruku – stvarno izrasta iz Isusova nacrta života i stoji u skladu s Isusovom zamisli Božjeg kraljevstva?! U dugim razdobljima povijesti Isusove poruke u nju su se, s više ili manje uspjeha, uplićali raznorodni, nekada i oprečni, elementi kojih može biti i u današnjoj kršćanskoj praksi i pod kršćanskim, čak Isusovim imenom, a zapravo su posve nekršćanski i u biti negacija Božjeg kraljevstva. Jasno je samo po sebi da to zbunjuje i odbija, te ne opravdava Isusov poziv današnjim ljudima koji imaju probuđeniju svijest i kritičkiji stav od ljudi prošlih vremena.

S ovim je tjesno povezano i pitanje kritičkoga raspoloženja unutar samog kršćanstva. Služba proroka, nekoć u Starom zavjetu nezamjenjiva u svojoj budnosti za očuvanje

čistoće Božje poruke ljudima, potvrđena Isusovom revnošću i praksom ranog kršćanstva, kao da je netragom nestala, pa se danas u kršćanstvu njezini zakržljali ostaci sumnjičavo gledaju i guše, a nekad i nekršćanski progone.

Posljedica toga je bjelodana: u užurbanu ritmu suvremenoga života u kojem već jedno desetljeće znači kao nekad stoljeće po svojim ostvarenjima i po razvitku ljudske svijesti, kršćanska poruka kasni i zaostaje po svojim izražajnim sredstvima i stvarnim pomagalima u napornu putu ljudskoga uma i srca naprijed.[20]

Kršćanstvo se već dugo vremena gubi u prosječnosti. Njegov zov može postati čujan i privlačan samo ako krene naprijed i nadvlada osrednjost, te započne stvarati zrele osobe čija će otvorenost istini i zauzetost u čovjekoljublju izazvati čuđenje i dati naslutiti kako čovjekov duh – koji živi jedino od istine i ljubavi – u njima živi od osobne istine i osobne ljubavi Najvišeg bića, Boga.

Neuspjeh kršćanstva predstavlja neuspjeh samih kršćana, onih iz prijašnjih razdoblja i nas danas. Nije riječ samo o neuspjehu, jer onaj bitni uspjeh u kršćanstvu svakako je neovisan o nama – on dolazi iz ljubavi Božje i predstavlja dar, kao što i naša ljubav, uza sve naprezanje i očividne »zaslužne« čimbenike, u svom korijenu jest i ostaje dar kojim bivamo obdareni. Ovdje je riječ o propustu, o proigranim prilikama, o nesvjesnu ali stvarnome pritisku i uznemirivanju naše podsvijesti koja registrira i pamti, čuva i sačuvanim uznemiruje čovjeka za sve ono što je moglo biti drugačije – bolje, da je on bio drugačiji, bolji kršćanin.[21]

Krist nije bio zadovoljan s čovjekom kakav jest. Tražio je od njega bitnu unutarnju promjenu i usmjeravanje u smjeru otvorenosti u nadi prema Bogu i zauzetosti i u posvemašnjoj ljubavi prema čovjeku. To je zahtijevao njegov poziv na metanoiu, obraćenje. Gdje god se naviješta i ostvaruje Isusova poruka, ova tajanstvena riječ u cijelom svom opsegu i sadržaju mora biti nazočna; njezin zov mora trajno pronalaziti odziv i nikada ne može biti opravdan »status quo«. Bog čije je kraljevstvo u Isusu Kristu postalo našim darom, jest Bog sve većih i većih mogućnosti – on je Bog komu je sve moguće (usp. Mk 10,27). On predstavlja krizu onoga što jest i stvara nadu u novo što još nije.

Isusova poruka zbunjuje, izaziva i pokreće. Ona potiče na pouzdanje, na djela ljubavi bez računice. Krivo je kršćansko naviještanje ako se ograničava na ono što jest i to čuva kako jest. Mjerilo ispravnosti kršćanskog izričaja jest usmjerenje prema djelovanju i prema budućnosti, jer samo tako može doći do izražaja Bog koji je uvijek drukčiji i veći. Samo se tako stvara obzorje nade i slobode za čovjeka; jer: Isus je uvijek okrenut prema stvarnosti čovjeka, pomaže mu i voli ga; voli ga i služi mu da bi nadvisio sebe i naslutio tajnu svoje u Bogu skrivene sreće.

2. PRVE KRŠĆANSKE ZAJEDNICE

Kroz dugo razdoblje kršćanske povijesti, od srednjeg vijeka pa do naših dana, u Katoličkoj je crkvi prevladala pojednostavljena, jednostrana i uljepšana, slika ranoga kršćanstva. Ona se temeljila i razvijala gotovo isključivo na izvješću što ga nalazimo u novozavjetnoj knjizi Djela apostolska, i to u onom dijelu tog izvješća koje govori o zajednici u Jeruzalemu.

Prema tom ustaljenu shvaćanju bila je to jedna posve jedinstvena zajednica u kojoj su vjernici živjeli kao jedno srce i jedna duša, kao uzorno bratstvo prožeto iskrenom ljubavlju, strogim moralnim životom i općom stegom.

Nema dvojbe da su te vrijednosti u ranom kršćanstvu bile njegovane, ali je slika tog kršćanstva ipak veoma složena. Jeruzalem je odista bio kolijevka kršćanstva: tu se savilo prvo gnjezdo i stvorila prva zajednica onih koji su povjerovali u Isusa i prihvatili njegovu poruku o sveobuhvatnoj Božjoj ljubavi kao o velikom izmirenju i sjedinjenju – o životu u kojem Bog konačno nadvladava smrt i grijeh, te obećaje život u svoj punini. Tu su poruku prvi Isusovi učenici odmah prenosili izvan Jeruzalema diljem prostranog Rimskog carstva te je već do konca prvoga stoljeća kršćanstvo rasprostranjeno u 16 velikih pokrajina i broji oko 45 što manjih – što većih zajednica od Rima u Italiji do Edese u Sjevernoj Mezopotamiji, ili od Soluna u Grčkoj do Aleksandrije u Egiptu.

Sama rasprostranjenost u tako udaljenim prostranstvima daje naslutiti kako je nemoguće govoriti o jedinstvenosti

životnih uvjeta koji bi djelovali u smjeru jednoobraznog shvaćanja i izražavanja određene problematike.

Već je prva zajednica kršćana u Jeruzalemu bila veoma složena. Nju su, istina, tvorili Židovi, ali iz različitih grupacija. Jače su se isticale dvije: jedna bijaše grupacija Židova strogih sljedbenika tradicije, a druga ljubitelja grčko-rimske kulture, takozvanih Židova helenista. One su se međusobno razlikovale u bitnim stvarima, pa su te razlike dolazile do izražaja i nakon stupanja u kršćansku zajednicu: kad je trebalo zauzeti stav prema Židovskom zakonu i hramu, odlučiti se za naviještanje Isusove poruke drugim narodima, posebice Samarićanima. U tim, i mnogim drugim pitanjima, dolazilo je do razmimoilaženja između kršćana iz redova ovih Židova helenista i onih tzv. ortodoksnih, što se lijepo vidi u nastupu i mučeničkoj smrti prvog kršćanskog mučenika đakona Stjepana.

Nu kako se rano kršćanstvo ne iscrpljuje samo u toj matičnoj zajednici u Jeruzalemu nego živi u zajednicama u kojima su zastupljeni svi ondašnji narodi: Židovi, Rimljani, Grci, Sirijci, Egipćani, Perzijanci, Arapi, složenost biva još većom: Najjače kršćanske zajednice razvijaju se u ondašnjim velikim gradovima, gdje je živjela mješavina raznih naroda i život kiptio svojevrsnim stilom i donosio raznovrsne probleme, često međusobno veoma oprečne. Tako dok je u Tarzu, rodnome mjestu apostola Pavla, prastarom prometnom čvorištu i granici dviju kultura: zapadne grčko-rimske i istočne semitsko-babilonske, u doba nastanka kršćanstva djelovao onda nadaleko poznat učitelj Atenodor koji je uspijevao oduševljavati svoje sugrađane za ozbiljan i čovjeka dostojan moralni život, za odgojna pitanja mladeži ističući geslo: »Postupaj s ljudima kao da te Bog vidi, i govori s Bogom tako kao da te ljudi slušaju«, dotle je u Korintu, kamo je Pavao došao propovijedati, vladala raskoš i razvratnost neslućenih razmjera.

Valja k tomu uzeti u obzir razlike u jeziku, tempera-

mentu, načinu mišljenja i osjećanja, svakodnevnog života i rada ili, kratko rečeno, razlike u cjelokupnoj uljudbi.

U spletu tako različitih povijesnih uvjeta razvijaju se kršćanske zajednice i u svome razvoju odražavaju svu složenost životne problematike kao i mukotrpnost svojih nastojanja da za nju pronađu odgovore u svjetlu kršćanske poruke. Zbog toga razvitak svake pojedine kršćanske zajednice pokazuje određene vlastitosti, ali je kod svih zajednička središnja točka oko koje se sve kreće. To je uskrsnuli Krist koji je istovjetan s povijesnim Isusom iz Nazareta! Uskrsli Krist jest Isus iz Nazareta; Isus iz Nazareta, onaj koji je bio raspet, jest Uskrsnuli Krist – on je kamen temeljac kršćanstva, njegov začetnik i dovršitelj.

Drugim riječima kazano: Kršćani su u Isusu Kristu upoznali jedan ljudski život, pravi ljudski život, ali ujedno drugačiji, neusporedivo ljudskiji – bolji od života cjelokupne okoline. On u tolikoj mjeri nadvisuje svaki drugi ljudski život da ga je moguće shvatiti jedno kao Božji dar ljudima, kao puninu Božjeg života koja postaje izvorom za život svijeta. U njemu vjernici postižu mir i izmirenje, zajedništvo i život – život oslobođen razorne moći grijeha, pritiska besmisla i straha umiranja. Zato za njih Isus Krist jest i ostaje jedinim mjerilom, putokazom i zakonom življenja: u nepomućenoj odanosti Bogu i nesebičnoj zauzetosti za svakog čovjeka – za svijet i ljude.

U spisima Novog zavjeta vidljivo je kako se ovo kršćansko uvjerenje razvija i sazrijeva u sklopu dvaju nastojanja: jednom što ga tvori spontana želja kršćana da što dublje proniknu u tajnu Isusove osobe i djela, i drugom, da sve probleme svoga vremena riješe prizivom na zbilju Isusova života, njegova djelovanja i učenja. Oni npr., cijelu Bibliju promatraju i tumače u svjetlu Isusova života pokazujući Židovima kako je ona u cjelini usmjerena na Isusa, a ostalim stanovnicima grčko-rimskog svijeta kako se u Isusu objavila punina božanske mudrosti, Logosa, ili kako se u njemu pojavio »božanski čovjek« (theios aner) za čim je

čeznuo cijeli stari vijek. U jednoj ili u drugoj varijanti Isus je predstavljen s Božjom ovlašću da nadvlada sve čovjeku protivne sile – demone, da nadvlada smrt i besmisao, ostvari Božje kraljevstvo i obdari ljude Božjim mirom i prijateljstvom, nadom i slavom neuništiva života.

Pritom kršćani – a to ovdje znači prvenstveno njihovi učitelji-teolozi, autori pojedinih knjiga Novog zavjeta – dopuštaju sebi slobodu da tu veličanstvenu ispovijest koja je jezgra kršćanske vjere uopće, uobliče slobodno, služeći se svim mogućim izražajnim sredstvima od onih skrajnje židovskih, kao što je to slučaj u poslanici Hebrejima, do izrazito helenističkih, kojima npr. obiluje Ivanovo evanđelje.

Njih ništa nije smetalo da u jednoj sredini Isusa iz Nazareta nazivaju Sinom čovječjim, kao što je pretežno nazivan u jednom od najstarijih kršćanskih spisa koji je poslužio kao izvor Lukinu i Matejevu evanđelju (dokumenat Qu = Quelle), a u drugoj Gospod (Kyrios) ili Spasitelj (Soter) odnosno Božji Sin, Božja riječ i tako redom; kao što ih nije smetalo ni to da se izražavaju opisnije: Isus je objava Božjeg kraljevstva, objava Božje slave, Božja poruka i zapovijed, sud i otkup, punina istine i milosti, punina božanstva, ili, kako stoji u Ivanovu evanđelju: put, istina i život.

Međutim, iza svakoga takva ili slična izričaja o Isusu i njegovu značenju za ljude stajalo je jasno i određeno kršćansko uvjerenje: tajnu Isusa Krista, njegove osobe i djela, nije moguće do kraja razotkriti. Isus Krist – objava punine Božjeg života ne može se nijednim ljudskim izričajem potpuno razjasniti; svaki pokušaj donekle otkriva a donekle samo još jače prikriva tu neiscrpnu istinu. I jer je to bilo tako, služili su se brojnim i vrlo različitim vjerskim izričajima, a ni jednom jedinom nisu robovali niti jednoga jedinog smatrali nezamjenjivim i nenadoknadivim.

Isusovo je djelovanje svoj vrhunac doživjelo u Jeruzalemu; u tom je gradu Isus bio razapet i pokopan, ali se njegova povijest tim nije zaustavila nego se u snazi Božjeg duha upravo u Jeruzalemu začeo pokret – najprije kao mala zajednica, a zatim kao veliki čimbenik svjetskih razmjera – koji se po Kristu nazvao kršćanstvom.

U početku je bilo teško zamijetiti da se Isusovi sljedbenici bitno razlikuju od Židova. Sudjelovali su oni, kao i drugi Židovi, u židovskom bogoslužju: posjećivali hram i obavljali propisane dužnosti, postili i molili, slavili subotu i bili gorljivi štovatelji Mojsijeva zakona (usp. Dap 2,45; 3,1; 5,13.21; 21,20).

Kršćani su ipak bili svjesni da tvore zasebnu zajednicu. Nazivali su se crkvom. U grčkom jeziku ta riječ znači službeni zbor, ali u pozadini stoji hebrejska riječ kojom je, uz ostalo, označen Židovski narod u vrijeme putovanja kroz pustinju. Usvajajući za se taj naziv kršćani su htjeli reći kako oni ne tvore običnu zajednicu nego predstavljaju novi Božji narod. Kako su kasnije kršćanske zajednice nastajale u drugim mjestima, i one su nazivane crkvama, ali su se unatoč tome svi kršćani smatrali jednom zajednicom (usp. Dap 14,27; 18,22; 20,28).

Žarište kršćanskog jedinstva i središte njihove povezanosti bio je Krist. Kršćani u Jeruzalemu bili su Židovi koji su vjerovali da je Isus obećani Mesija, Spasitelj. Zbunjenom mnoštvu koje je iznenađeno promjenom i odvažnim nastupom apostola pitalo što se to dogodilo Petar je odgovorio: »Izraelci, čujte ove riječi: Bog je pred vama potvrdio Isusa Nazarećanina moćnim djelima i čudesnim znacima koje, kako i sami znate, Bog učini po njemu među vama. Njega koji je predan po nepromjenjivoj odluci i predznanju Božjem, i koga ste vi bezbožničkom rukom razapeli i ubili, Bog je uskrisio, oslobodivši ga od lanaca smrti . . . Neka sav dom Izraelov sa sigurnošću spozna da je Bog učinio i Gospodinom i Mesijom tog Isusa kojeg ste vi razapeli« (Dap 2,22–24. 36).

Premda se, izvana gledano, ništa bitno nije mijenjalo, za one ljude koji su povjerovali Petrovim riječima i svjedočenju ostalih Isusovih učenika odluka da povjeruju u Krista imala je duboki smisao. Isus im je postao trajnom orijentacijom na putu do ostvarenja zreloga ljudstva; njima je postalo bjelodano kako se ono ne može ostvariti nikakvim zatvaranjem u sebe i tjeskobnim oslanjanjem na moć i bogatstvo, nego odvažnim odzivom na zov Božjeg duha u Kristu koji zahtijeva nesebičnu zauzetost za dobro ljudi i iščekivanje Božje budućnosti koja već sada određuje čovjekov život i oslobađa ga svakog oblika tjeskobe pa i onog što nastaje od stradanja i smrti (usp. Dap 4,29–31; 5,40–41; 7,54–60).

Time se Isusovo značenje za prvotnu zajednicu nije iscrljivalo. Isus je za njih bio nešto daleko više od poticaja za život zrele osobe. U njemu je za njih bila djelotvorna sveobuhvatna Božja dobrota i omogućeno konačno oslobođenje »od ovoga pokvarenog naraštaja« (Dap 2,40). Put do potpuna ostvarenja spasenja nije jednostavan: sve što se dogodilo na Isusu, treba se ostvariti i na svakom pojedincu budući se istom preko raznih oblika stradanja prispjeva slavi uskrsnuća. Činjenica da je Bog djelo spasenja u Isusu priveo do njegove punoće i zauvijek potvrdio dostatno je sigurno jamstvo da će Bog i gledom na Isusove sljedbenike održati svoja obećanja.

Zato kršćani žive ispunjeni zahvalničkom radošću i nepokolebljivim iščekivanjem. Veseli su i zahvalni za sve što im je Bog Duhom Svetim u Isusu Kristu darovao; nepokolebljivi su u iščekivanju Isusova ponovnog dolaska i objave punine spasenja. Tako oni stoje između početka i svršetka Isusove povijesti, povijesti svoga Krista i Gospodina. I budući su bili uvijek u iščekivanju, nisu se zbunili kad se njegov ponovni dolazak vremenski oduljio. Postavljeni između početka i svršetka, shvaćali su svoj položaj: za njih

je uzvišenost i slava Uskrsnulog Gospodina još uvijek prikrivena; život se odvija u stvarnosti ovoga svijeta i vjernici doživljuju na sebi zakon Isusova životnoga puta – kroz smrt do uskrsnuća, kroz poniženje i patnju do slave. Vjernici na zemlji žive u vjeri a ne u gledanju, ali ih ipak ispunja nada i radost Isusova uskrsnuća. Kad uskrsli Gospodin ponovno dođe, cijela će njegova zajednica doživjeti puninu radosti (usp. Dap 2,47; 4,2; 4,12; 4,21–26; 8,8; 10,43).

Tko se u vjeri odluči za Isusa, Krista i Gospodina, te pristupi zajednici, biva kršten. To je od početka obred primanja u zajednicu (usp. Dap 2,38; 8,12.16.36.38; 9,18). Već krštenje u ime Isusovo dijeli kršćane od Židova i predstavlja ih kao povijesno uobličenu zajednicu. Njihovo jedinstvo i izdvojenost potvrđuje se također »lomljenjem kruha« – euharistijom što se u zajednici slavi od početka u svojevrsnoj povezanosti s Isusovom posljednjom večerom (usp. 1 Kor 11,20–29) i u iščekivanju eshatološkog slavlja u Božjem kraljevstvu (usp. Dap 2,42.46).

Zajednicu predvode apostoli i starješine (prezbiteri). Oni joj stoje na čelu i njima se pojedini vjernici obraćaju u raznim potrebama. Među apostolima se posebno ističe Petar, a zatim Ivan i Jakov koji se predstavlja u ulozi upravitelja zajednice u Jeruzalemu (usp. Dap 12,17; 15,4–6; 15,22; 21,18).

Apostoli su svjedoci Isusova uskrsnuća i od Isusa su primili nalog da Radosnu vijest objavljuju svemu svijetu. Pri biranju apostola koji treba zauzeti mjesto palog Jude upravo to dolazi do izražaja. Petar kaže: ». . . treba da bude skupa s nama svjedokom njegova uskrsnuća jedan od onih ljudi što su bili s nama sve vrijeme koje Gospodin Isus provede s nama, počevši od Ivanova krštenja do dana kad je uznesen između nas« (Dap 2,21–22).

Značajno je ipak da se ne ističe toliko tko upravlja zajednicom, koliko se ističe sama zajednica – najprije dolazi crkva, zatim apostoli i starješine (usp. Dap 15,3.4.22.25).

Budući su apostoli svojom bitnom i prvotnom dužnošću smatrali propovijedanje Radosne vijesti, za druge potrebe zajednice – za službu pomaganja siromasima izabrali su sedmoricu provjerenih ljudi (usp. Dap 6,1–6). Povjerena im je dužnost, jednako kao i starješinama, polaganjem ruku, kao što je nekoć Mojsije povjerio Jozui dužnost vođe i suca (usp. Dap 6,6; 4 Mojs 27,18; 5 Mojs 34,9). Uloga sedmorice u prvotnoj zajednici ipak nije bila samo pomaganje siromaha. Oni su također sudjelovali u propovijedanju. Jedan od njih, Filip, naziva se štoviše evanđelistom (usp. Dap 21,8).

U zajednici, uza sve teškoće, vlada sklad: »Mnoštvo je vjernika bilo jedno srce i jedna duša« (Dap 4,32). Isusov duh i primjer među njima živi i to ih osposobljuje za velika djela čovjekoljublja (usp. Dap 2,1–40; 10,38; 4,32–37; 2,44–47), koje obuhvaća i neprijatelje (usp. Dap 7,59).

Vjerojatno je prva zajednica u Jeruzalemu u samom početku bila sastavljena pretežno od Židova iz Galileje. Njih su Židovi u Jeruzalemu podcjenjivali i prezirali, pa su oni tražili dodir sa Židovima iz Diaspore i njihovim prozelitima, što se pokazuje pri izboru sedmorice muževa kojima apostoli povjeravaju brigu za siromahe – posebice za Židove iz Diaspore, Heleniste (usp. Dap 6,1). Među tom sedmoricom bio je i Filip, podrijetlom poganin, koji je prenio Isusovu poruku iz Jeruzalema u Samariju. U tome su mu se kasnije pridružili Petar i Ivan. Time je kršćanstvu otvoren put u svijet. Duh kojim je bila prožeta mlada kršćanska zajednica bio je duh svobuhvatne Božje ljubavi što se ni pred kim ne zatvara nego se u punoj otvorenosti daruje svima i sve želi sjediniti u jednom Bogu koji je otac svih. Krećući se tim putem kršćanska zajednica raste i sazrijeva, postaje sposobnom da po Isusovu primjeru posvjedoči savršeni oblik nesebičnosti (usp. Dap 6,60) i otvori svoja vrata ljudima širom svijeta (usp. Dap 15,12,19–29).

Postupno se opaža odvajanje kršćanske zajednice od židovstva. Najprije su Petar i Ivan odgovorali pred Velikim vijećem. Bilo im je zabranjeno »da o Isusovu imenu govore i uče« (Dap 4,18). Apostoli su na to odgovorili: »Sami prosu-

dite, je li pravo pred Bogom da se više pokoravamo vama nego Bogu! A što se nas tiče, mi ne možemo drugačije nego govoriti što smo vidjeli i čuli« (Dap 4,19–20). Poslije toga nastavili su propovijedati Radosnu vijest i ponovno se našli pred Velikim vijećem. Budući su u svojoj vjernosti Kristu i svjedočenju njegova uskrsnuća bili nepokolebljivi, članovi Velikog vijeća »vrlo se rasrdiše te ih nakaniše ubiti« (Dap 5,33).

Tada je nastupio Gamalijel sa svojim poznatim prosvjedom. Bio je to »učitelj Zakona i poštovan od svega naroda« (Dap 5,34). Zatražio je da izvedu apostole i nakon toga rekao: »Izraelci! Promislite dobro što kanite učiniti s tim ljudima! . . . kažem vam: Prođite se tih ljudi! Jer, ako njihov pothvat, ili njihovo djelo, potječe od ljudi, propast će, a ako potječe zbilja od Boga, nećete ga moći uništiti. Pustite ih da ne dođete u sukob s Bogom!« (Dap 5,35–39).

Gamalijelov prijedlog bio je taj put usvojen. Apostole nisu pogubili nego samo išibali i pustili. Napetost je ipak i dalje rasla. Doživjela je svojevrstan vrhunac ubojstvom mladog Stjepana. Potom je sljedilo ubojstvo Ivanova brata Jakova i zatvaranje Petra. U međuvremenu kršćanski misionari nisu bili smo u Samariji nego i u Antiohiji. Tu je Barnaba naslutio kakvo se polja rada otvara kršćanskoj poruci pa je otputovao u Tarz da pozove Pavla. Njihovim nastupom počinje novo razdoblje u povijesti ranoga kršćanstva.[1]

Kršćanske zajednice izvan Palestine – Apostol Pavao. Bitna obilježja kršćanstva u njegovim spisima

Pavao je, nakon Isusa Krista, najznačajnija ličnost ranog kršćanstva. Na svoja tri misijska putovanja osnovao je i u vjeri utvrdio više kršćanskih zajednica kojima je utisnuo neizbrisiv pečat svog shvaćanja i svoje vjernosti Isusu Kristu. Njemu, prije svega, treba zahvaliti što se kršćanstvo oslobodilo židovske uskogrudnosti i otvorilo se svim ljudima; on je, naime, u svojim zajednicama davao kršćanstvu ono obličje koje ga je osposobilo da bude katoličkom vjerom, vjerom svih naroda i vremena te da se Isusovo čovjekoljublje uzdigne iznad svakog oblika legalizma i u životu potvrdi svojom zauzetošću za žive ljude u njihovim svakodnevnim, velikim i malim, životnim teškoćama.

Pavao je rođen početkom prvoga stoljeća u Tarzu, gradu dviju kultura – grčko-rimske i semitsko-babilonske, bogatom trgovačkom središtu kamo se stjecala mješavina stanovnika ne samo iz pokrajine Cilicije, nego i iz drugih prostranih predjela Rimskoga carstva. Duhovno ozračje bilo je helenističko. Njegovu utjecaju nisu izmakli ni Židovi, pa je Pavao, komu su roditelji dali ime Savao, što se nije dogodilo bez sjećanja na veliko ime židovske povijesti kralja Saula, od ranog djetinjstva upoznavao helenistički način mišljenja i izražavanja; mislio je i govorio grčki jednako kao svojim materinjim jezikom hebrejsko-aramejskim. Uz grčki jezik izučio je i rimski zakon i stekao rimski smisao za organiziran rad, a od svojih roditelja usvojio je židovsku strogost i ljubav prema otačkoj predaji. Još dok je Pavao bio dijete, u Tarzu je živio poznati učitelj Atenodor koji je običavao govoriti: »Tek onda ćeš biti bez strasti kad budeš molio Boga samo za ono što bi se usudio moliti javno . . . Savjest je svakom čovjeku i njegov Bog . . . Postupaj tako s ljudima kao da te Bog vidi i govori tako s Bogom kao da te ljudi slušaju«.[2] Njemu sigurno valja zahvaliti što je Pavao imao istančan sluh za savjest i što je o njoj u svojim

pismima izrekao značajne misli. Od Grka je naučio cijeniti osobnu slobodu te je poslije u kršćanstvu mogao doživjeti puninu njezina ostvarenja: »Za slobodu nas je Krist oslobodio« (Gal 5,1). Ipak je, bez sumnje, na Pavla najviše utjecala židovska vjersko-kulturna baština koja je i u dijaspori snažno živjela u stavovima svojih nosilaca Židova farizejske orijentacije kojima je pripadala i Pavlova obitelj. Pavlovo kasnije djelovanje, posebice njegova pisma, svjedoče o njegovom velikom poznavanju Svetoga pisma i iskrenu zanosu za Božju stvar. Vjerojatno tome zanosu treba pripisati Pavlovo nastojanje da nadvisi osrednjost te ostvari unutarnju sigurnost i mir.

Koliko je Pavao u svojim mladim danima bio u tim svojim nastojanjima uspješan, preostaje nam samo nagađati. Možda su njegovi drastični opisi života i etičkog stanja Židova i pogana, plastično prikazani u poslanici Rimljanima, uza svu svoju povijesnu zbilju, ipak i znak osobne unutrašnje napetosti i teških kušnji, koje su ga navele da se žestoko suprotstavi mladome kršćanstvu.

Je li Mojsijev zakon odista nesposoban da čovjeku omogući osobnu zrelost i spasonosan mir u Gospodinu? Je li istina da pred Bogom Izrael zbilja nema više nikakve spasiteljske uloge ni prednosti u odnosu na druge narode? Kako je uopće moguće i zamisliti da bi Isus iz Nazareta koji je sramotno završio život razapet poput zločinca bio obećani spasitelj?

Takva i slična pitanja mogla su spontano nicati u njegovoj duši i izazivati pobunu koja ga je navodila da osudi i odbaci svaku pomisao kako bi takvo nešto bilo dopustivo u očima Božjim, te osobno bojovno nastupi protiv kršćana koji su šireći se iz Jeruzalema prenosili te zasade u grčko-rimski svijet i ukorjenjivali ih i u Damasku, središtu istočne Sirije. Teško je reći o kakvoj je vrsti progonstva riječ, ali je vjerojatno da je Pavao kod nadležnih Židova posredovao i postizao da kršćani budu izbačeni iz sinagoga.[3]

Dok je Pavao bio zauzet tim nastojanjem, zbio se događaj

pred Damaskom koji u njegovu životu znači posvemašnju prekretnicu. Što i kako se sve događalo u trenucima Pavlove preobrazbe, ostat će za nas tajnom. Jedno je samo sigurno: Pavao je doživio Kristov zahvat u svoj život i postao drugi čovjek – revnitelj za Isusa Krista i Božju poruku ljudima u njemu. Svi pokušaji drugačijeg tumačenja razbijaju se o čvrstini, trajnosti i dosljednosti Pavlove vjernosti Kristu u kojoj blista čistoća i zdravlje, širina i vedrina, sloboda i zauzetost njegova duha.

Nakon krštenja u Damasku (Dap 9,18; 1 Kor 9,1; 15,8), Pavao je po sinagogama u tome gradu propovijedao da je Isus obećani Mesija. Bilo je to njegovo prvo ispovijedanje vjere u Isusa Krista i razjašnjenje promjene njegova dotadašnjeg životnog puta. Kako je to za ljude bila teško shvatljiva promjena, Pavao se neko vrijeme povukao u Arabiju, u predjele jugoistočno od Damaska, gdje je nastavio svoje apostolsko djelovanje. Odatle se ponovno vratio u Damask (Gal 1,17) a iz Damaska – tri godine nakon obraćenja – odlazi u Jeruzalem »da upozna Petra« (Gal 1,18). Boravak u Jeruzalemu bio je izuzetno kratak, svega 14 dana. Pavao se poslije toga vratio u Siriju pa u svoju domovinu Ciliciju (Gal 1,21), gdje je ostao sve dok ga, oko 44. godine Barnaba nije pozvao da dođe u pomoć vjernicima u Antiohiji, glavnom gradu Sirije. Bile su to po svoj prilici duge godine strpljiva sazrijevanja i čekanja da nastupi trenutak u kojem će Pavao zaploviti punim jedrima i ponijeti Isusovu poruku diljem grčko-rimskog svijeta. U razdoblju od 46–49. obavio je svoje prvo misijsko putovanje. Bio je prisutan na saboru u Jeruzalemu 49. godine, a onda je poduzeo drugo misijsko putovanje kroz Malu Aziju i Grčku. Treće misijsko putovanje izveo je u vremenu od 53/54. do 58. godine. Na Duhove 58. bio je u Jeruzalemu zatvoren. Odakle je prebačen u zatvor u Cezareji gdje je ostao dvije godine. Kao rimski građanin Pavao je prizvao na carski sud i bio odveden u Rim. Zarobljeništvo u Rimu trajalo je od 61. do 63. godine. Je li tada pušten, pa ponovno zatvoren i pogubljen ili je pogubljen za

prvoga rimskoga zatočeništva, nije sigurno, premda je ovo posljednje vjerojatnije.[4]

Na svojim misijskim putovanjima, za ono doba dalekim i napornim, a u Pavlovim uvjetima i zadacima neizrecivo teškim i opasnim, Pavao je potvrđivao svoje zvanje »apostola poganâ« (Rim 11,13), poistovjećivao se sa svojim pozivom i svojim djelovanjem, sagorijevao u svojoj odanosti Kristu i svojoj zauzetosti za dobro ljudi.

Središnja misao poruke koju je Pavao prenosio od Jeruzalema do Rima, od Antiohije do Atene, bio je Isus Krist razapeti i uskrsnuli – tajna Božje ljubavi prema ljudima.

U susretu s Isusom prelama se svijet i mrse se svi ljudski pristupi, pokušaji i mjerila. Nekoć je i sam Boga i Božje djelovanje među ljudima zamišljao drugačije; morao se dugo boriti i sazrijevati dok se nije oslobodio ustaljenog shvaćanja Boga i njegova djelovanja, te se u snazi Božjeg Duha dovinuo do spoznaje da se ne treba stidjeti Isusova križa (usp. Rim 1,16) jer je Bog uvijek drugačiji i veći od svih ljudskih predodžbi i izričaja. U Isusu Kristu, poniženom i razapetom, Bog se ljudima objavio u svoj svojoj neizrecivosti i pomrsio sve ljudske predodžbe i izričaje o sebi, sva ljudska iščekivanja i mjerila; u svoj svojoj uzvišenosti Bog je pokazao beskrajnu moć svoje ljubavi prema ljudima koja nadvisuje i nadvladava sve oblike zlobe i mržnje – jer je njegova ljubav božanski slobodna.

Kad se jedanput riješio krivih shvaćanja o Bogu, Pavao je postao vjesnikom Radosne vijesti o drugačijem i većem Bogu pa je suzbijao pokušaje ljudi da Božje djelovanje u Isusu Kristu shvaćaju prema mjerilima ovoga svijeta: »I dok Židovi zahtijevaju znakove, a Grce traže mudrost, mi propovijedamo Krista raspetoga, sablazan za Židove, ludost za pogane, a za pozvane – i Židove i Grke – Krista, Božju silu i Božju mudrost, jer je Božja ludost mudrija od ljudi, i Božja slabost jača od ljudi (1 Kor 1,22–26).

Nema sumnje kako je u očima samozadovoljnih ljudi ludost očekivati spasenje od stradanja i poniženja na križu.

Nu Isusov križ nije samo objava poniženja i bijede, koja je ipak svojstvena svijetu i ljudima kao njihov nerazdvojni usud, nego je ujedno i nadvladavanje svakog oblika poniženja i bijede, stradanja i umiranja. Spoznaju i razumijeće toga daje Duh Božji (usp. 1 Kor 2,6–16): u njegovoj snazi čovjek shvaća kako je Isusova ljubav u svom najvećem izljevu – stradanju na križu – najveće očitovanje božanstva našega Boga i njegove moći da spasi čovjeka i usavrši svijet.

Budući je Pavao na samom sebi duboko doživio veličinu i snagu Isusove ljubavi, bio je svjestan kako se ona ne da riječima izreći i opisati. Za nju nema mjere, pa je Pavao i ne traži; zna da je uzaludno tražiti bilo kakvu mjeru. Nje uopće nema i ne može je biti. Da bi dočarao njezinu neizmjernost, Pavao se služi slikom križa: Isusova je ljubav onako nedokučivo i neograničeno velika kako su nedokučive i neograničene daljine svemira što nam ih u sva četiri smjera pokazuju prekrižene grede križa.

Objava i posvjedočenje te ljubavi tako su stvarni da je u nju nemoguće posumnjati. Prije je moguće posumnjati u sve druge činjenice ljudske povijesti nego u činjenicu Isusove ljubavi. Ona stoji kao veličanstven svjetionik i privlači pogled udivljenja svih onih koji imaju sreću da je jednom susretnu i pogledaju pogledom željnim istine i sigurna utočišta. Na njoj je jedanput počinuo i Pavlov pogled i ostao trajno ispunjen udivljenjem i zahvalnošću. Prožet tim osjećajima, Pavao govori i piše o Kristu i njegovoj ljubavi s dubokim ganućem i zanosom. On i ne vidi mogućnosti da bi se o njima moglo i smjelo drugačije pisati, pogotovu kad je bjelodano da se slična pojava nikad nije očitovala u povijesti svijeta. Sve ono dobro i plemenito, pametno i lijepo što su ljudi stvorili u bilo koje doba – makar se radilo i o najljepšim ostvarenjima ljudskoga uma i srca, kao što je to bila grčka umjetnost ili filozofija – sve se to gubi u svom siromaštvu kad se usporedi s Kristom i njegovom ljubavlju: »Ali, što mi god bijaše dobitak, to poradi Krista smatram gubitkom. Štoviše, čak sve gubitkom smatram zbog onoga najiz-

vrsnijeg, zbog spoznanja Isusa Krista, Gospodina mojega, radi kojega sve izgubih i otpadom smatram: da Krista steknem i u njemu se nađem – ne svojom pravednošću, onom od Zakona, nego pravednošću po vjeri u Krista, onom od Boga, na vjeri utemeljenoj – da upoznam njega i snagu uskrsnuća njegova i zajedništvo u patnjama njegovim ne bih li kako suobličen smrti njegovoj, prispio k uskrsnuću od mrtvih« (Fil 3,7–11; usp. 1 Kor 1,18–31; 2,1–16; 2 Kor 3, 4–18; 4,5–6).

Premda je Krist i u njemu potvrđena Božja ljubav prema svim ljudima bila za Pavla neizreciva tajna, njezin je doživljaj bio toliko snažan, toliko ga je ona osvojila i nadahnula da je o ljubavi mogao napisati uzvišene misli kojima nema ništa slično u dotadašnjoj svjetskoj književnosti i koji opis spada među najljepše stranice što ih je Pavlova ruka napisala.[5]

Još je ljepša širina i toplina Pavlova unutrašnjeg raspoloženja, njegova nastojanja da u sveobuhvatnoj ljubavi nasljeduje Gospodina: »Ja sam dužnik i Grcima i barbarima, i mudrima i nerazumnima« (Rim 1,14). Trudeći se među poganskim narodima, žrtvujući za njih svega sebe, Pavao nije zaboravljao ni svog naroda: »Istinu govorim u Kristu – ne lažem – zato mi svjedoči moja savjest zajedno s Duhom Svetim da u svom srcu nosim duboku i trajnu bol. Želio bih da ja osobno budem određen za uništenje, odijeljen od Krista, za svoju braću, za svoju rodbinu po tijelu« (Rim 9,1–4). Na njih Pavao neprestano misli i za njih moli: »Braćo, želja moga srca i moja molitva Bogu za njih jest da se spase. Uistinu, svjedočim za njih da revnuju za Boga, ali ne s ispravnim razumijevanjem. Ne poznajući Božje pravednosti i nastojeći ustanoviti svoju vlastitu, nisu se podvrgli Božjoj pravednosti. Krist je, naime, svrha i svršetak Zakona da se opravda svatko tko vjeruje« (Rim 10,1–4). Gajio je čvrstu nadu u obraćenje i spas svoga naroda: »Neću vas držati u nejasnoći s obzirom na ovu tajnu da se ne biste oslanjali na vlastito mišljenje. Otvrdnuće jednog dijela Izraela traje dok pogani ne uđu u punom broju. Kad to bude, cijeli Izrael će se spasiti kako stoji pisano:

'Od Siona će doći Osloboditelj;
on će udaljiti bezbožnost od Jakova.
I ovaj moj zavjet s njima ispunit će se
kad im uzmem grijehe'« (Rim 11,25–27).

Tako je za Pavla biti apostol značilo ne nadati se samo za sebe i ne radovati se samo svome spasenju, nego se nadati za sve i svima objavljivati nedokučivo bogatstvo i puninu, snagu i slobodu, istinski život – Krista, koji struji kao neodoljiva snaga ljubavi i nade u svakom vjerniku kao u arteriji koja živi samo utoliko ukoliko druge hrani.[6]

Potreba za zdravom hranom istine i pravednosti, unutrašnjeg mira i osobne slobode, čovječnosti i ljubavi bila je i u ono vrijeme zaista veoma velika. Već je izvanjska pojava robovlasničkog društva ostavljala tužan dojam na čovjeka Pavlovih pogleda: u milijunskom Rimu bilo je tada oko 400.000 robova, a u polumilijunskoj Antiohiji u Siriji na svakoga slobodnog građanina dolazila su po dva roba. Pronićući izvanjske pojave ondašnjeg društva i otkrivajući izvore društvenih teškoća u unutrašnjoj bijedi i pokvarenosti čovjekova duha, Pavao je ne samo vjerno prikazao činjenično stanje (usp. Rim 1,18; 3,20; 1 Kor 6,1–14; Gal 5,16; 6,10; Fil 5,17–32) nego je još snažnije svojim osobnim življenjem i svojim naviještanjem krčio izlaz i stvarao uvjete za ostvarenje čovječnosti u Isusovu Duhu slobode i odgovornosti.

Sloboda o kojoj Pavao govori i za koju se zalaže prvenstveno je osobna sloboda čovjeka pojedinca, vjernika i člana kršćanske zajednice kojoj se Pavao obraća (usp. Rim 7,17–25; 8,12; 1 Kor 3,23; Gal 5,13). Jer je čovjek pojedinac uvijek uključen u zajednicu i u svijet, koji upravo po toj uključenosti postaje njegovim svijetom, Božje djelovanje u Isusu Kristu, namijenjeno čovjeku pojedincu, ima, prema

Pavlovu shvaćanju, posljedice za društvo i cijeli čovjekov svijet. Dakako da u Pavlovim spisima općečovječanski problemi dolaze do izražaja u ruhu svojstvenu onome dobu i životnim uvjetima. U pitanju je opterećenje čovjekove savjesti – grijeh, problematika ispunjavanja neizbrojivih propisa Mojsijeva zakona, tjeskoba što je stvara problem smisla života i smrti (usp. Rim 7,3; 8,2; 5,10–17; 6,22). Tek kad čovjek slobodno odahne od pritiska te nevolje, postaje sposobnim razvijati svoju osobnu slobodu prema sve većim mogućnostima zauzetosti za opće dobro. Ta zauzetost doživljuje svoj uspon i puni procvat u ostvarenju ljubavi.

Poziv na taj vrhunski oblik slobode odzvanja u Pavlovim poslanicama i pokazuje da njegov sukob oko opsluživanja Mojsijeva zakona (usp. Gal 3–4) nije odbacivanje dobrih djela, nego suprotno: nastojanje i želja za istinskim dobrim djelovanjem. Mojsijev zakon i njegovo opsluživanje nije moglo ostvariti taj cilj. Razlog pak za to nije u Zakonu nego u ljudima. Ljudi, slabi i skloni na zlo, ispunjavanjem propisa Zakona postaju umišljeni i oholi, u njima se rađa samozadovoljstvo i ponašaju se kao da sami sebe opravdavaju, što je temeljna zabluda koja zatvara čovjeka u sama sebe i čini ga robom vlastite svoje izgubljenosti. Samo u čovjekovoj otvorenosti i spremnosti da mu se taj vrhunski vid slobode velikodušno daruje, neovisno o njegovim djelima, nastaje za čovjeka mogućnost ostvarenja pravednosti kao Božje pravednosti i slobode za koju nas je Krist oslobodio (usp. Rim 1,16; 3,21; Gal 5,1; 2 Kor 3,17).

Naglašavajući na taj način Božje djelovanje, Pavao nije gušio čovjekove mogućnosti nego ih je oslobađao robovanja umišljenosti i sebičnosti, postavljao im sigurno uporište s kojeg se mogu razvijati i u snazi Božjeg Duha preobražavati čovjeka u njegovu korijenu. Dok čovjek to doživljuje, u njemu se spontano rađaju doživljaji udivljenja i zahvaljivanja, što je odista bilo vidljivo obilježje i Pavla osobno i njegovih vjernika uopće (usp. Rim 1,8; 1 Kor 1,4.27–31; 2 Kor 1,3–7; 3,8–18; 6,10; 7,4; 13,11; Fil 2,18; 4,4; 1 Sol 1,6).

Time je u čovjeku pokrenuta trajna djelotvornost koje je domet potvrđen u susretu: davanju i primanju, u susretu s Bogom u Isusu Kristu, primanje Božjeg dara i poziva na odziv i uzdarje djelima čovjekoljublja. Umrtvljenost i nepokretljivost isključuju se u korijenu: čovjek u vjeri doživljuje sebe kao biće što trajno živi darom Božje ljubavi, neprekidno prima pa po tom i uvijek zahvaljuje i trajno u ljubavi djeluje. On je zaista u Kristu novo stvorenje, on posjeduje novi način egzistiranja (usp. Gal 6,15; 2 Kor 3,4–6; 8–9; Gal 5,6; 5,25).

Na taj je način i Pavao postajao tvorcem novog razdoblja čovječnosti koje je jednom započelo s Kristom a sad se Pavlovim nastojanjem nastavlja. Rađali su se novi profili kršćanskog humanizma, kovalo se zajedništvo i prijateljstvo, stvarala se zajednica jednakosti i bratstva u slobodi djece Božje. Stvarali su je robovi i slobodni građani, Grci i Rimljani, Židovi i barbari, muškarci i žene, bogataši i siromasi. Razlike su među njima bile velike, ali je bio jedan te isti Duh – Duh Kristov koji ih je povezivao i u kojem su i oni postajali jedno. Premda je Pavao ostajao kritički budan i svjestan slabosti svoje zajednice koju je neumorno ispravljao i ispravljajući dalje izgrađivao, mogao je biti ponosan i sa zadovoljstvom napisati: »Nema tu više ni Židova ni Grka; nema više ni roba ni slobodnjaka; nema više ni muškog ni ženskog, jer ste vi svi samo jedan u Kristu Isusu« (Gal 3,28–29).

Što je za razvitak zrele ličnosti značilo to zajedništvo što ga je Pavao u Isusovu duhu stvarao, možda se može jasno vidjeti na primjerima najbližih Pavlovih suradnika. Bila je to cijela četa po izbor junaka koje je Pavao odgajao i koji su razvijajući svoju osobnost sazrijevali i postajali ne samo Pavlovi odlični pomagači već i pravi apostoli kršćanske slobode. Još uvijek nisu dovoljno proučeni i priznati profili Barnabe i Marka, Apolona i Luke, Silvana i Epafre, Tihika i Timoteja i drugih članova Pavlova »glavnog štaba« (Holzner), ali su ipak toliko određeni i jasni da ih s pravom

možemo smatrati zrelim predstavnicima kršćanskog humanizma i odgovorne slobode u čovječanstvu uopće.

Dok živi u ovom svijetu, čovjek je izvrgnut pogibli da se u svom shvaćanju slobode prevari. Sklon je pomišljati samo na slobodu od pritiska raznih vrsta: obveze rada i društvene odgovornosti, utjecaja okoline i životnih uvjeta, te ne shvatiti gdje je njegova prava sloboda. Da bi doživio pravu slobodu i sreću svoje slobode nije dovoljno ni samo zalaganje za dobro ljudi. Traži se još nešto: čovjek mora postati svjesnim svoje prave situacije i duboko se zamisliti nad svojom ljudskom sudbinom, u onom bitnom smislu, koja je prožeta unutarnjim nemirom – tjeskobom što izvire iz neriješena pitanja smisla života, smrti i zagrobna usuda. Pavao je to znao pa je zato svoju poruku o slobodi obogatio isticanjem potrebe opravdanja vjerom što nam ga Bog daruje u Isusu Kristu. I jer čovjek nikad nije lišen pogibli da tražeći istinsku slobodu postaje robom raznih demona – težnje za posjedovanjem, strasti za vladanjem, egoizmom, užitaka – koji mu ne mogu dati ono zadnje, potpuno oslobođenje, Pavlov poziv na osobnu, unutrašnju slobodu koja uključuje i opravdanje po vjeri u Krista, ima za čovjeka trajnu vrijednost.

Ovaj zahtjev poprima nove dimenzije u svjetlu Pavlova neposredna zalaganja na društvenom planu. Pavlovo nastojanje nije bilo samo u riječima nego i u djelima. Možda je dovoljno upoznati Pavlov postupak s robom Onezimom pa da shvatimo njegov doprinos razvitku društvene slobode. Kako s vremenom društvena sloboda ili nesloboda sve više utječe na čovjeka pojedinca i njegovu osobnu slobodu, Pavlovo shvaćanje i zalaganje za posvemašnje čovjekovo oslobođenje za slobodu predstavlja snažan poticaj za sve one koje je Isus za slobodu oslobodio.[7]

Krećući se tim putem i ostvarujući taj duh slobode, vjernik ide u susret eshatološkoj budućnosti u kojoj će se sloboda djece Božje, u kojoj imaju udjela sva stvorenja i cijeli svemir, konačno usavršiti i u savršenu obliku objaviti.[8]

Dok se to ne ostvari, čovjeku preostaje život u nadi i kušnji, patnji i slavi – kao Pavlu. On je mnogo trpio (usp. 2 Kor 11,16–33). Pa ipak nad svim se njegovim patnjama uzdiže i pobjeđuje unutrašnja sigurnost da je on u skladu, razumijevanju i prijateljstvu s Bogom, makar tijek njegova života svjedoči protivno i makar se činilo kao da se Bog udaljio i ostavio ga sama. Duh Božji bdije i u njemu svjedoči da je Božji suradnik. I najveća nevolja može se u jednom trenutku okrenuti na dobro. Što god se dogodilo, Pavao ostaje smiren, svjestan i siguran: »da nas neće ni smrt, ni život, ni anđeli, ni poglavarstva, ni sadašnjost, ni budućnost, ni sile, ni visina, ni dubina, ni bilo koje drugo stvorenje moći rastaviti od ljubavi Božje koja je u Kristu Isusu, našemu Gospodinu« (Rim 8,38–39).[9]

Kršćanstvo u Ivanovim spisima

Spisi Novoga zavjeta koji se pripisuju apostolu Ivanu predstavljaju zasebnu cjelinu u kojoj se ocrtava život vjernika krajem prvog stoljeća najvjerojatnije u kršćanskim zajednicama Male Azije.

Kršćanske su se zajednice oslobodile povezanosti sa židovstvom i one problematike što su se židovski kršćani nametali; utihnula je raspra o ulozi Mojsijeva zakona, toliko značajna u vrijeme Pavlova djelovanja, ne zapaža se nikakva posebna prednost Židova u odnosu na vjeru, nego se, štoviše, ističe napetost između njih i vječnog života ponuđena u Isusu Kristu.

Nazire se, također, napetost što nastaje između kršćanskih zajednica na jednoj i nasilja rimskih vladara, vjerojatno Nerona i Domicijana, na drugoj strani.

Duhovno ozračje u kojem žive kršćani snažno je obilježeno helenizmom i u njemu razvijenim poganskim misterijima kao i gnostičkim gibanjima koja se, istina, u širim razmjerima tek naslućuju ali su već prisutna i prijete. Pod

utjecajem poganske gnoze razvijala se zasebna vrsta duhovnosti – unutrašnje religioznosti – prema kojoj nije bilo jednostavno zauzeti stav, a pogotovo ne ocijeniti je negativno i odbaciti. To je bilo tim teže što su njezini izričaji, slike i simboli, postajali u ono doba općim kulturnim blagom koje je i kršćanima bilo i te kako dobro došlo. Premda se glavni sukob kršćanstva i gnosticizma odvijao u drugom stoljeću, prvi su se dodiri zbili već pri kraju apostolskog razdoblja, što je značajno upravo za Ivanove spise. Odgovarajući potrebama svoga doba pisac se služi ne samo biblijskim nego i helenističko-gnostičkim izražajnim sredstvima i prilagođuje se slušateljima na izvanredno uspješan način. Kako samo u ondašnjem ozračju zvuče moderno njegove riječi: »A ovo je vječni život: spoznati tebe, jedinog pravog Boga, i onoga koga si poslao, Isus Krista«. (Iv 17,3)!

Služeći se helenističko-gnostičkim rječnikom, slikama i simbolima, autor nije umanjio izvornost svojih izvještaja. Njegov svijet ostaje i potvrđuje se kao djelo Božje i u njemu se, uza sve zlo što postoji, stvara prostor za ostvarivanje konačnog spasenja. Tama i rasulo koje daju tragično obilježje ovozemaljskom životu nastaju kao posljedica čovjekova namjernog zatvaranja u granice svoje skučenosti i grješnosti. Ta skučenost poprima tragične razmjere jer se čovjek zatvara i onda kad mu Bog u Kristu postaje bliz i priopćuje mu tajnu svoje beskrajne dobrote: »Bog je tako ljubio svijet da je dao svog jedinorođenog Sina, da ne pogine ni jedan koji u nj vjeruje, već da ima vječni život. Bog, naime, nije poslao svoga Sina na svijet da sudi svijet, nego da se svijet spasi po njemu« (usp. 1 Iv 4,7–16).

Ivanovo evanđelje usredotočeno je na dvije ključne teme: Isus se objavljuje svijetu (2–12) i svojim učenicima (13–20). Pojedinosti su ispuštene da bi se cjelina i ono najbitnije jače istaknulo. Ni gole činjenice nisu u prvom planu, nego smisao što ga otkrivaju Isusove izreke, posebice one u kojima Isus nastupa s naglašenim »ja sam«. Te se izreke susreću u raznim inačicama i tvore bitno obilježje Ivanova evanđelja

(usp. 6,35; 8,12; 9,5; 10,11; 11,25; 14,6). Pisac se obraća vjernicima i želi prvenstveno probuditi i ojačati njihovu vjeru u Isusa, Spasitelja i Sina Božjeg. U tom kontekstu te su izreke obećanje i ponuda: ono za čim čovjek čezne, što i nesvjesno traži, Isus Krist u sebi otkriva i nudi, negirajući istodobno sve nadomjestke života i spasa kojima se ljudi olako zadovoljavaju.[10]

Život kršćanske zajednice u svakom njezinu članu utemeljen je i određen osobnom vjerom u Isusa Krista, iz čega već ovdje na zemlji započinje za čovjeka vječni život i, kao neposredni plod, međusobna ljubav, što će svoj puni procvat doživjeti u eshatološkoj radosti i miru.

Zato se u kršćanstvu postavlja odlučno pitanje osobnog odlučivanja za Krista, koji se obraća ljudima i poziva ih da se otvore i prime njegovu ponudu prijateljstva. U tom procesu sve nosi osobno obilježje. Čovjek je usmjeren prema osobi. Kad uspostavi istinske međusobne odnose, on je otkrio istinu; kad uspostavi prijateljstvo s Kristom, našao je svu istinu i postaje zadovoljan i sretan. Isus ne nastupa tako da ljude samo u nečemu poučava, već ih on poziva k sebi; i kad im nešto priopćuje ili obećaje, opet se to svodi na njega osobno: »Ja sam put, istina i život . . . Ja sam u Ocu i Otac je u meni . . . Ako me tko ljudi,. . . i moj će ga Otac ljubiti« (14,6.11.23).

Osobna povezanost s Isusom razvija se u vjeri i rađa međusobnom ljubavlju. Vjerovati i ljubiti znači ispunjavati Isusove zapovijedi, jer je u vjeri i ljubavi sve sadržano (usp. 14,15–24; 15,10; 1 Iv 3,22 sl).

U tom raspoloženju i njemu primjerenu djelovanju čovjek sudjeluje svojom slobodnom odlukom, ali je nazočna i snaga Božje pomoći (usp. 6,44; 17,2; 1 Iv 2,27).

Slušatelji ipak ne shvaćaju Isusa i mnogi odbijaju njegovu poruku. Njihovo neshvaćanje drastično je opisano u izvješću o iscjeljenju slijepca od rođenja, a njihovo protivljenje Isusu prerasta u mržnju koja se odnosi i na njega i na njegove učenike (usp. 9,7–8; 15,24; 1 Iv 3,13–15).

Protivljenje svijeta i ugroženost u svijetu doživljuje i kršćanska zajednica, ali se ipak ne da pokolebati u vjeri. U njoj živi svijest da je unatoč tami prisutno svjetlo koje tmina ne može utrnuti (usp. 1,5). U ovom svijetu koji obiluje raznovrsnim nevoljama – bolešću i smrću, neznanjem i nerazumijevanjem, laži i nepravdom, zlobom i mržnjom – Bog je u Isusu ljudima ponudio mogućnost da postanu djecom Božjom te čitav svijet bude spašen po Kristu (usp. 1,9–12; 10,16; I Iv 2,2).

Uza svu objavu Isus i za vjernike ostaje tajna; upravo jer se objavljuje, doživljuje se kao neiscrpiva tajna (usp. 4,32.33.34; 14,15; 16,18). Samo tko se u vjeri s punim predanjem odluči za Isusa i u ljubavi nastoji svoju vjernost djelima potvrditi, otvara se djelovanju Božjega Duha i postaje sposobnim primiti istinu (usp. 12,44–47; 16,12–15; 1 Iv 5,20). Zato je zatvaranje u sebe i oholo uzdizanje pogibeljno za čovjeka. Umišljenost i uskogrudnost navodila je Židove da se suprotstavljanjem Isusu i njegovu navještanju, odluče protiv Boga, a za laž i prijevaru, te se pri tom pozivaju na najveće vrijednosti svoje baštine – na Abrahama i Mojsija, na Božji hram i Sveto pismo (usp. 8,44; 8,39; 5,41–47; 5,39–40).

Tragičnost ljudske povijesti doživljuje tu vrhunsku napetost i postaje bjelodano jasna: u sukobu istine i zablude, ljubavi i mržnje ljudi mogu ići do kraja. Pisac to želi vjernicima snažno istaknuti svojim antitezama: svjetlo – tmina, sloboda – ropstvo grijehu, život – smrt. Sve to nije nikakva filozofska spekulacija, nego zbilja koja u Isusovu životu postaje zaoštrenom te u njegovoj smrti na križu poprima najstrašniji oblik.

Takva situacija ostaje i dalje: zablude nije nestalo, mržnja se nije ugasila. Moglo bi se pomisliti da vjernike neminovno mora prožimati neka sjeta i tjeskoba kad im ni Isusovo uskrsnuće nije izmijenilo životnu stvarnost. Ali nije tako. Kršćanska zajednica živi u nadi i vjernici u njoj imaju unutarnji mir i međusobnu ljubav, iz koje se rađa hrabrost

sposobna nadvladati strah i tjeskobu (usp. 14,27–31; 16,20–24; 1 Iv 4,17–20).

To je plod Isusova duha koji bdije u snazi kakva se nije očitovala dok je Isus vidljivo bio na zemlji (usp. 7,39; 16,5–15; 17,24–26). Oproštajni Isusovi govori na jedinstven način ocrtavaju sliku njegove zajednice koja ostaje na zemlji kao vidljivo svjedočanstvo djelovanja njegova Duha. Njezina povijest ide dalje, stvara se i razvija, potvrđujući Isusovu sudbinu u teškim kušnjama i stradanjima, ali uvijek s pogledom na onoga koji je nadvladao svijet (usp. 16,33). Teškoće nisu za nju samo pogibao, nego imaju i odgojnu zadaću: čuvaju vjernike od gnostičke zablude umišljene savršenosti koja bi željela slaviti pobjedu odmah, prije nego je konačno objavljena.

Sada je vrijeme strpljive ustrajnosti i ljubavi. Tko ustraje, ništa mu se zla neće dogoditi – jer u bitnom je sve već odlučeno. Isusovo stradanje ujedno je i njegovo uzvišenje; smrt i uskrsnuće idu zajedno (usp. 3,12–14; 6,62–63; 12,23; 17,2–5). Tako je i u životu njegovih vjernika: oni već posjeduju vječni život (usp. 3,18; 5,24); njihova egzistencija nije više od ovoga svijeta i oni u ovome životu ostvaruju eshatološku budućnost; imaju eshatološku radost i eshatološki mir (usp. 15.11; 16,20–24; 14,27; 16,33). Ni smrt za njih nije više strašna: ona je samo prijelaz, težak ali sigurno prohodan, k Ocu (usp. 11,25–26; 17,13.24).

Tako je završetak Isusova zemaljskog života postao stvarnim početkom novoga života ljudi na zemlji. Svi koji se u vjeri odvaže za život s Isusom Kristom, pozvani su da uzajamnom ljubavlju posvjedoče istinitost Božje ljubavi prema ljudima. Isusova je odanost Ocu od početka pa do smrti na križu posvjedočena njegovom službom za dobro ljudi. Tim je zacrtan put svakom vjerniku i cijeloj kršćanskoj zajednici. U tom se svjetlu sve promatra i vrednuje. I Ivan Krstitelj nije predstavljen kao propovijednik pokore i obraćenja nego kao svjedok: došao je »kao svjedok da svjedoči za Svjetlo« (1,7). Samo ozbiljnim zalaganjem za dobro dru-

gih, počevši od najmanjih i najnižih usluga – kao što je pranje nogu – pa sve do darivanja života, raste u vjeri međusobna ljubav Isusovih vjernika i po njoj njihovo svjedočanstvo za Isusa Krista i objavu Božje ljubavi prema ljudima. U tom je njihov sud i njihov spas (usp. 3,18).[11]

Situacija u kojoj se nalaze vjernici Ivanova evanđelja još je zaoštrenija u Apokalipsi, jedinom proročkom spisu Novoga zavjeta, ali je i duhovni profil kršćanina ocrtan s istančanijim osjećajem za njegov najviši domet i konačnu sudbinu.

Kršćani su u Apokalipsi izloženi otvorenu progonstvu. U Maloj se Aziji širio kult rimskoga cara i postajao mjerilom građanske odanosti. Kršćani su zbog toga krivo predstavljani kao neprijatelji, protivnici i nevjernici te bili izloženi okrutnim progonima (Usp. 2,10; 13). Među kršćanima je bilo straha, osjećaja nesigurnosti i sumnje.

Pisac im prenosi Božju poruku nade i ohrabrenja. U sadašnjim tegobama nazire on znakove posljednje, najveće nevolje koja nastaje u zadnjem sukobu dobra i zla na svršetku svijeta. Tada će tjeskobna zbivanja poprimiti svemirske razmjere (usp. 8,7–9, 21).

Dok se odvija velika drama, pokazuju se u pojedinim prekidima prizori liturgijskog slavlja na nebu (usp. 4,8–11; 5,8–14; 7,9–12; 11,15–18; 14,1–3; 15,2–4; 19,1–8).

Nebesko se slavlje odvija u savršenom miru, ispunjeno zahvalnošću:

»Zahvaljujemo ti, Gospodine, Bože, Svemogući,
'koji jesi' i koji bijaše,
što si uzeo u ruke svoju veliku vlast
i 'počeo kraljevati'.
'Narodi su provodili svoju srdžbu',
ali dođe tvoja 'srdžba',
i vrijeme kad treba suditi mrtve,
dati nagrade 'tvojim slugama,
i prorocima' i svetima

i 'onima koji se boje' tvoga imena,
'malima i velikima',
i uništiti one koji kvare zemlju« (11,17–18).

Zahvalnost prerasta u radost:

»'Veselimo se, kličimo od veselja' i zahvalimo Bogu,
jer dođe Janjetova svadba!
Njegova se zaručnica opremila;
dano joj je da se obuče
u blistav, čist lan!« (19,7–8).

Nebesko slavlje predstavlja za vjernike na zemlji poruku nade i ohrabrenja: konačna je sudbina i za njih već odlučena; Isusova se pobjeda već slavi na nebesima u sjajnom zajedništvu bez prestanka i tome slavlju idu ususret i vjernici na zemlji koji sada stradaju. Stradanje neće dugo trajati. Zato mogu biti mirni; kratkotrajne kušnje sigurno prolaze i Bog »'će otrti svaku suzu s' njihovih očiju. Smrti više neće biti; neće više biti ni tuge, ni jauka, ni boli, jer stari svijet prođe'« (21,4).

Zlo će sigurno propasti i svi izvori nevolja presušiti (14,8; 17–18; 19,11–16.19–21), jer Bog je jači nego svi uzroci i svi oblici zla na svijetu. Ma kako se činilo strašnima, neznatni su u očima Božjim i nemaju nikakve budućnosti.

U ozračju takve nade raste kritička svijest koja od vjernika zahtijeva uzornu čestitost i djela ljubavi, te se sa svom dosljednošću osvrće na nedostatke i malaksalost (usp. 2–3).

Unatoč neizbježivoj sjeni u kršćanskim zajednicama vlada život vjere, nade i ljubavi. »Zajednička nevolja . . . jača jedinstvo . . . Sve crkve imaju brojne međusobne odnose, žive od istog ideala i okupljaju se u ovom trenutku oko Ivana«[12].

Kad im se Krist obraća, nema im kazati nešto drugo do to da se čuvaju lažnih proroka i da ne sudjeluju u idolskim žrtvama i bludnosti. »On je zadovoljan s njihovim vjerskomoralnim životom. Treba samo da nastave s djelima zbog

kojih ih je pohvalio (usp. 2,19) sve dok on ne dođe da objavi strašni sud«[13].

I jer vjernici znaju da Isusov sud za njih neće biti strašan nego im omogućuje ulazak u nebeski Jeruzalem, mjesto svjetlosti i mira u trajnom zajedništvu s Bogom, raduju se Isusovu ponovnom dolasku te na njegovu poruku: »... dolazim uskoro!« oni radosno odgovaraju: »Amen! Dođi, Gospodine Isuse!« (22,20).[14]

3. APOSTOLSKI OCI[1]

I. *Klementova poslanica*

Pod tim nazivom sačuvalo se jedno pismo, poslanica koju je Rimska kršćanska zajednica uputila kršćanskoj zajednici u Korintu krajem 1. stoljeća. U samom pismu nema nikakva spomena o autoru, ali jedinstvo stila i jezika te vlastitosti sadržaja upućuju na to da ga je u ime zajednice napisao jedan čovjek. – Podaci o Klementu kasnijeg su datuma i povijesno nisu pouzdani. Sa sigurnošću se pak može prihvatiti da je bio sposoban i utjecajan čovjek u Rimskoj zajednici, jedan od njezinih biskupa ili prezbitera, što znači da je bio član zbora upravitelja u zajednici. Pismo je u ranom kršćanstvu uživalo veliki ugled. U egipatskoj i sirijskoj crkvi smatrali su ga sastavnim dijelom zbirke knjiga Novog zavjeta[2].

Rimska kršćanska zajednica rješava u svojoj poslanici jedan posve određen zadatak: smiruje pobunu nekih vjernika u kršćanskoj zajednici u Korintu protiv starješina (u originalu dolaze najprije izrazi biskupi i đakoni, epískopoi kao diákonoi, a zatim se i jedni i drugi nazivaju prezbiterima, presbíteroi). Pri rješavanju tog pitanja Rimska zajednica prelazi okvire neposrednog zadatka i svom spisu daje daleko šire, općekršćansko i općeljudsko značenje. Tako smo dobili dragocjen izvor za poznavanje kršćanskog života krajem 1. stoljeća, prvenstveno u Korintu, a zatim svjedočanstvo kako kršćanska zajednica u Rimu gleda ne samo na uređenje i ustrojstvo kršćanske zajednice nego, kroz opća pitanja reda i mira, na čovjeka-kršćanina uopće.

Kršćanska zajednica u Rimu bijaše povezana s kršćanskom zajednicom u Korintu još od vremena apostola Pavla, koji je djelovao i u jednoj i u drugoj.

Iz cijeloga se pisma vidi kako ona dobro poznaje situaciju u Korintu. U cjelini gledano, ako se izuzme izbijanje pobune protiv starješina, stanje je u kršćanskoj zajednici u Korintu veoma dobro. Rimska je zajednica, štoviše, oduševljena:

»Tko je, naime, svratio k vama, a da nije pohvalio vašu vrsnu i čvrstu vjeru? Tko se nije divio vašoj promišljenoj i doličnoj pobožnosti u Kristu? Tko nije pripovijedao o vašoj veličanstvenoj gostoljubivosti i hvalio vašu savršenu i pouzdanu uviđavnost?

Vi ste, naime, sve činili ne gledajući tko je tko, a vaše je vladanje bilo prema Gospodinovim zakonima jer ste bili podložni svojim pretpostavljenima i iskazivali dolično poštovanje svojim svećenicima; mladež ste upućivali da njeguje umjereno i sveto osjećanje; ženama ste zapovijedali da sve čine u besprijekornoj, svetoj i čistoj savjesti te na ispravan način ljube svoje muževe; također ste ih upućivali da se drže u granicama podložnosti, dostojno vode brigu o kućanstvu te se u svakom pogledu razborito vladaju (1,2–3).

Svi ste bili ponizni, daleko od svake oholosti, radije podložni nego da zapovijedate, spremniji davati nego uzimati; bili ste zadovoljni s dobrima što vam ih je Krist dao za život i na njih ste mislili; njegove ste riječi brižno primili k srcu, a njegove su vam patnje bile pred očima.

Tako ste svi imali dubok i plodan mir te neutaživu težnju da činite dobro, a Duh se Sveti u punoj snazi izlio nad sve vas.

Puni svete marljivosti, ispružili ste s pobožnim povjerenjem u dobroj namjeri svoje ruke prema svemoćnom Bogu i molili ga da vam bude milostiv ako biste protiv volje počinili neku pogrešku.

Među vama je dan i noć bilo natjecanje oko pobožnosti čitave bratske zajednice, da bi milosrđem i savješnošću bio spašen broj njezinih izabranika.

Bili ste iskreni i bezazleni i niste jedni o drugima pamtili što je zlo.

Užasavali ste se nad svakom svađom i nad svakim razdorom. Boljele su vas pogreške bližnjega, a njegove ste grijehe gledali kao svoje vlastite.

Ni zbog jednog dobra djela niste se kajali a bili ste spremni na svako.

Cjelovito urešeni kreposnim i časnim vladanjem sve ste izvršavali u njegovu (Gospodinovu) strahu; Gospodnje zapovijedi i riječi bile su upisane na zidovima vaših srdaca« (2,1–8).

Temeljna istina koja određuje cjelokupni svijet jednoga vjernika jest stvarnost Božje ljubavi prema nama: »Bog nas je u ljubavi primio« (49,6). Iskazao nam je ljubav i smilovao nam se u Isusu Kristu (50,5–7). Ljubav Božja je nešto neizrecivo veliko: »Tko može savez Božje ljubavi opisati? Tko je u stanju prikazati njezinu uzvišenu ljepotu? Uzvišenost do koje dovodi ljubav, neopisiva je« (49,1–3).

Time što nam je Bog iskazao ljubav i smilovanje, što nas je odabrao da budemo dionicima vječnoga života, nismo postali savršeni i u dobru do kraja postojani. Mogućnost pada trajno postoji. Dok živimo, izloženi smo pogiblima. Štoviše: »što je veća spoznaja koje smo postali dostojni, to je također veća opasnost kojoj smo izloženi« (41,4).

Božja obećanja o onom što je Bog pripremio onima koji do kraja ustraju divna su i velika. Njihovu veličinu i ljepotu zna samo Bog. Nama se valja boriti da se nađemo u broju onih koji su ustrajali te da tako postanemo dionicima obećanih dobara (35,1–3; 34,7–8). Uspjehu se možemo nadati ako naše unutrašnje raspoloženje bude utvrđeno u vjernosti prema Bogu i nastojanju da ispunimo njegovu volju (35,5). Za sve to postoji samo jedan put: Isus Krist. U njemu nam Bog daje spoznaju i snagu kojom, nadvladavajući svoje slabosti, postajemo sposobni postići konačni cilj (36,1–3; 64).

Nitko ne živi sam, izdvojen od drugih. Naprotiv, mi smo

upućeni jedni na druge. Pred nama su razne mogućnosti, ali, »premda sada stoje otvorena mnoga vrata«, samo su jedna kroz koja se prolazi u život: uzajamna bratska ljubav (48,1–4). Za nju postoji samo jedno mjerilo: prijaznost i ljubav našeg Stvoritelja. Sami prema sebi trebamo biti prijazni prema mjeri prijaznosti i ljubavi našega Stvoritelja (14,3).

Primjeri istinske ljubavi među ljudima su nebrojivi, ali jedan sve nadvisuje – Isus Krist. Postoje i drugačiji primjeri – primjeri uzajamnog razaranja. Čovjek je izložen utjecaju jednih i drugih. Posebno je utjecajna moć zla što dolazi iz zavisti, po kojoj je »smrt došla na svijet« (3,4; Mud 2,24), čije su negativne posljedice nesagledive (4–6), a zatim oholosti (13,1), »prividne veličine« što čovjeka lišava nade (57,2–6).

Sve to dovodi do razdora među ljudima i nestajanja pravde i mira time što čovjek odbacuje strah Božji i ne provodi život dostojan Krista (3,1–4). Na udaru su redovno pravedni ljudi; oni su progonjeni, ali »od zlih ljudi« (45,1–8).

Međutim, drugačije je stanje ako čovjek u čistoj savjesti služi Bogu (usp. 45,7–8). Vjera stvara smiren život, čuva čovjeka od zlih sklonosti i učvršćuje ga u dobru (22,1). Tko živi u trajnoj prisutnosti Boga koji nas je izabrao i koji nas obdaruje svakim dobrom (30–31), koji obećaje vječni život, ali i presuđuje naše postupke (21,9; 27–29), taj ne misli o sebi visoko nego ostaje skroman, uzima sebi pravu mjeru, postaje ozbiljniji i svjesniji svoje odgovornosti (30,29; 1–8; 38–39). On ne vraća zlo za zlo; u nevoljama i progonima ostaje strpljiv, te u ljubavi rado oprašta svima i vjeruje u konačnu pobjedu Božje pravde (13,1–4; 16,17; 19,2; 22,8; 23,1–3; 23,5; 34,3; 45,8). Ne postupa olako predavajući se svojim nagnućima, nego se odgaja u Kristu, slijedi primjere velikih ljudi Abrahama, Mojsija, Joba, a pogotovu Isusa Krista i spreman je radije se zamjeriti zlim ljudima nego Bogu (21,7–8; 17,16; 21,2–6).

Upravo zato što vjernik trajno živi u Božjoj nazočnosti, on se više trudi oko dobrih djela (33,8). »Nas koji se u njega

cijelim srcem pouzdajemo, potiče on da ne budemo ni lijeni ni nemarni 'u svakom dobrom djelu'« (34,4; Tit 3,1). Pa ipak nije sve ni u dobrim djelima (32,4). Iznad svega stoji ljubav Božja. Samo Božja ljubav i smilovanje u Kristu konačno spašava čovjeka (50,5–7). I jer čini dobro i pouzdaje se u Božju dobrotu, vjernik živi smiren i u svemu Bogu zahvalan (33,8; 50,5; 38,4).

Ne znamo je li se netko iz kršćanske zajednice u Korintu obratio kršćanskoj zajednici u Rimu za pomoć u sređivanju napetosti i nemira ili je poticaj potekao spontano od kršćanske zajednice u Rimu. Pismo su iz Rima u Korint odnijeli poslanici Claudius Ephebus, Valerius Biton i Fortunatus. Ako bi bilo istinito mišljenje da je ovaj posljednji, Fortunatus, vjernik iz Korinta, što je vjerojatno, onda bi bilo uvjerljivije mišljenje da su se vjernici iz Korinta obratili za pomoć. Izgleda da bi tom mišljenju išla u prilog i činjenica što se Rimska zajednica donekle ispričava što je zbog neočekivanih teškoća u svojoj sredini u Rimu sa zakašnjenjem posvetila pažnju problemima u Korintu.

Nemir su preuzrokovali neki žestoki i nagli ljudi (1,1) njih, možda, svega dvojica (47,6). Vjerojatno su uspjeli povući za sobom i neke druge (14,1) i tako stvoriti napetu situaciju u cijeloj zajednici (46,9).

Kršćanska zajednica u Rimu pristupa tome problemu veoma široko. Potrebu sloge i jedinstva u zajednici, a s tim u svezi potrebu skromnosti, strpljivosti, uviđavnosti, miroljubivosti, snošljivosti i opraštanja kod svih pojedinaca, nastoji utemeljiti i razložiti iz naravi same stvari, odnosno iz cjelokupne datosti ljudske egzistencije, iz ljudskog iskustva, odredaba i primjera Starog zavjeta i konačno iz Novoga zavjeta. Zaključak do kojeg dolazi slijedi posve prirodno: začetnici nemira trebaju uvidjeti svoju pogrešku, priznati je, povući se i izmiriti; to je dobro za njih i za kršćansku zajednicu (51,1–3). To tim više što svađa ničemu ne vodi. Ako ne usvoje ovaj zahtjev, zapliću se u grijeh i veliku pogibao, a ona u tom ne bi imala nikakve krivice (59,1–2).

Međutim, ona se nada da će sve dobro završiti i želi da se poslanici po kojima šalje svoju poruku ubrzo vrate i obavijeste je o uspostavljenu miru i slozi (65,1).

Pri razradi toga pitanja pokazuju se neke osobine koje je ovdje važno uočiti:

Poslanica je, prije svega, pod snažnim utjecajem Staroga zavjeta i židovskog legalizma. Poput vješta rabina poznaje ona Stari zavjet i služi se njim; u svojim obrazloženjima i dokazima jednako se poziva na tekstove Starog zavjeta kao i Novoga (42,1–5; 43,1–6; 45,1–8; 51,1–5; 54,1–4).

Prijelaz od tekstova jednoga do drugoga Zavjeta u poslanici je spontan, prirodan i kao sam po sebi razumljiv u obrazlaganju šireg konteksta problema zajednice u Korintu (55,2–4; 59,1–4), kao i u rješavanju same srži problema (42,1–5).

U poslanici se dakako, ističe da su apostoli od Krista. Bog je poslao Krista, Krist je poslao apostole u svojstvu propovjednika Evanđelja (42,1–2). I jer su apostoli znali da će nastati prepiranja oko biskupske službe, sami su u krajevima i gradovima gdje su propovijedali evanđelje postavljali biskupe i đakone i ujedno odredili da nakon njihove smrti drugi prokušani muževi preuzmu njihovu službu (44,1–2). Međutim, također se kaže: »to nije bilo ništa novo«, jer je to bilo određeno već davno (42,5). U potvrdu te tvrdnje navodi se starozavjetni tekst: »Postavit ću vaše biskupe u pravednosti i vaše đakone u vjernosti« (Iz 60,17). Neovisno o tome što je to mjesto netočno navedeno (tekst u novom prijevodu glasi: »Za poglavara tvoga postavit ću Mir, Pravdu za vladara«), značajno je za shvaćanje uređenja kršćanske zajednice. Ne vidi se da stoji bitna razlika između uređenja zajednice Starog zavjeta i kršćanske zajednice Novoga zavjeta (40,1–5).

Kad od općeg izlaganja prelazi na stvarno pitanje i nastoji u sklopu općih načela riješiti spor u Korintu, kršć. zajednica u Rimu ističe da su starješine kršćanske zajednice u Korintu »izvrsni muževi, postavljeni uz pristanak cijele zajednice, koji su Kristovu pastirsku službu obavljali u poniznosti, besprijekorno, mirno, nekoristoljubivo, i koji su kroz dugo vrijeme uživali od svih dobro svjedočanstvo, te da bi ih prema našem mišljenju bilo nepravedno ukloniti s njihove svete službe« (44,3). Zaključak slijedi: »tko je stvarno bolji, mora biti i ponizniji; tko se visoko drži, mora tražiti ono što koristi svima zajedno, a ne samo njemu« (58,6). To se sad još konkretnije kaže: »Tko je među vama plemenit, tko je milosrdan, tko je pun ljubavi? Taj neka kaže: ako je zbog mene nastala buna, svađa i razdor, onda se ja povlačim kamo god želite, i učinit ću što većina odluči, samo da stado Kristovo sa zakonitim starješinama živi u miru. Tko tako postupa, postići će veliku slavu u Kristu, i svako će ga mjesto primiti, 'jer Gospodinu pripada zemlja i što je na njoj' (Ps 23,1). Tako su postupali i tako će postupati koji bez prigovora idu putem Božjim« (54,1–4).

I na kraju se predstavljaju poslanici kojima je povjerena poslanica i misija posredovanja. To su »pouzdani i pametni ljudi koji su od mladosti sve do svoje starosti među nama provodili besprijekoran život; oni neka budu svjedoci između vas i nas. To smo učinili kako biste vidjeli da smo upotrijebili i da upotrebljavamo svaku pažnju da biste vi uskoro našli put do mira« (63,3–4).

Dobri darovi, među koje spada i mir, dolaze od Boga. Zato zajednica u Rimu svoje izlaganje završava molitvom da bi »Bog svakom vjerniku koji priziva njegovo ime podijelio vjeru, strah, mir, strpljivost, dugotrpnost, trijeznost, čistoću i umjerenost« (64).

Ignacije Antiohijski

Ignacije je, po rimskome običaju, nosio dvostruko ime: Ignacije – Teofor. U Antiohiji je bio učenik apostola Petra i

Pavla. Postao je biskupom u Antiohiji vjerojatno poslije prvog Petrova nasljednika, Evodiusa. U vrijeme progona kršćana za vrijeme vladanja cara Trajana (98–117) bio je osuđen na smrt, te odveden u Rim i bačen pred divlje zvijeri. Bilo je to vjerojatno 107. ili 110. godine.

Iz Antiohije vodila je Ignacija u Rim vojnička pratnja. Putovanje je bilo u ondašnjim uvjetima dugo i naporno. Zaustavili su se i neko vrijeme odmarali u Smirni. Glas o osudi Ignacija i njegovom putovanju u Rim brzo se proširio među kršćanskim općinama, pa su se u Smirni našli brojni predstavnici kršćanskih zajednica da pozdrave časnog starca biskupa. Bilo je to poslanstvo kršćanske zajednice iz Efeza na čelu s biskupom Onezimom; zatim su bili predstavnici iz Magnezije, biskup Damas s dva svećenika i jednim đakonom; biskup Polibije iz Tralesa, pa onda Polikarp u ulozi domaćina i njegovi najbliži suradnici.

Boravak u Smirni Ignacije je iskoristio za razgovore i pisanje pisama. Pisao je kršćanskim zajednicama u Efezu, Magneziji, Tralesu i Rimu. Maloazijskim zajednicama želio je zahvaliti na susretljivosti i pažnji te im ujedno preporučiti svoju zajednicu u Siriji, a kršćansku zajednicu u Rimu zamolio je da ništa ne poduzima kod cara da bi bio oslobođen.

Putovanje iz Smirne nastavilo se i novo mjesto odmaranja bila je Troada. Na tom putovanju Ignacija je pratio Burus, đakon iz Efeza, koji mu je služio kao tajnik. Kad su došli u Troadu, Ignacije je bio ugodno razveseljen viješću da je u njegovoj zajednici u Antiohiji prestalo progonstvo. Odavde je Ignacije napisao još tri pisma: vjernicima u Filadelfiji i Smirni te biskupu Polikarpu osobno. Ponovno je molio sve, posebice Polikarpa, da ne zaborave njegovih vjernika u Antiohiji nego da im nastoje pomoći.

Na daljnjem putovanju Ignaciju su se u Filipima pridružili Rufus i Zozim, koji su također bili osuđeni na smrt. Iz Filipa putovali su preko Macedonije, Grčke, Ilirije do Drača (Dyrrachium). Vjerojatno su nastavili putovanje lađom do

luke Brindisi, a onda pješice do Rima. Predaja govori o tom da su ih kršćanski vjernici dočekali na rijeci Tiberu.

Sedam Ignacijevih pisama predstavljaju blistavo svjedočanstvo o njemu; ona govore o kremenitosti njegova značaja i plemenitosti njegove duše, o njegovu oduševljenju za Krista i strastvenoj želji da svoju odanost Bogu i Kristu zapečati mučeničkom smrću.

Duboko ukorijenjena živi u njemu i neodoljivom se snagom očituje svijest da je tajna čovjekova smirenja, puno ostvarenje života i slobode, u Kristu Isusu. »Za mene je bolje kroz smrt doći Isusu Kristu, nego postati kraljem cijele zemlje. Tražim onoga koji je za nas umro, čeznem za onim koji je za nas uskrsnuo« (Rimljanima 6,1).

Ponesen tom snagom, Ignacije ne gubi tlo pod nogama; nema u njemu zanešenjaštva, ni fanatizma, ima čvrst i neuništiv hod, zdravo rasuđivanje i široko, ljubavlju prožeto, gledanje cjelokupne stvarnosti.

Živeći u trajnoj prisutnosti Boga pred kim su sve tajne otkrivene (Efežanima 15,3) Ignacije želi biti iskren prema sebi i drugima. Ne podnosi pretvaranja i dvoličnosti. (Magnežanima 10,3; Traljanima 10,1; Rimljanima 8,2).

O sebi ima skromno mišljenje, smatra se nedostojnim članom kršćanske zajednice i osjeća da mu je potrebna pomoć drugih (Efežanima 3,1; Traljanima 4,1–2; 5,2; 13,1; Magnežanima 14; Smirni 4,2).

Premda je starac, uz to sužanj na smrt osuđen i zlostavljan, Ignacije se nije u se zatvorio; osobne teškoće nisu u njemu ugasile osjećaj za druge. Naprotiv! On iznutra izgara od radosti što može druge susresti, s drugima razgovarati i pisati im pisma. Posvuda u njegovim spisima izbija radost i zahvalnost. On iskreno dijeli radost sa svima u njihovu dobru, smišlja kako da im pomogne u teškoćama, žalosti se zbog njihove nesreće.

Valja izdvojiti njegovu pažnju prema svojoj zajednici u Antiohiji. Nasilno je od nje udaljen, ali je duhom u njoj prisutan. Kamo god ide ili što god radi, njegove se misli

vraćaju u Antiohiju. Srdačno moli poznate mu kršćanske zajednice da posvete pažnju vjernicima u Antiohiji; sav je sretan kad je čuo da je prestalo progonstvo (Rimljanima 9,1; Smirni 11,1; Polikarpu 7,2).

Djela čovjekoljublja, posebice pomaganja ljudima u nevolji – udovicama, sirotinji, krajnje ugroženim, utamničenim, gladnim, žednim – Ignacije toliko cijeni da ih smatra znakom raspoznavanja pravovjerja i krivovjerja (Smirni 6,2).

Ljubav sve obuhvaća. Ignacije dobro zna da postoje ljudi koji siju razdor, šire kriv nauk i čine zlo. Sam je bezrazložno osuđen na smrt i na putu do stratišta doživljava zlostavljanja vojnika koji ga prate. Što je on bolji prema njima, oni postupaju gore (Rimljanima 5,1). Pa ipak Ignacije vjeruje u mogućnost popravka. Jasno mu je da je to teško postići. Vjeruje u mogućnost uspjeha dobra primjera, a najviše molitve. Isus je liječnik, njemu je sve moguće (Efežanima 10, 1–3; 7,1–2; Smirni 4,1). Moramo biti strpljivi i blagi, podnositi druge, da bi i Bog nas podnosio; ustrajati u strpljivosti kako je Isus ustrajao u patnjama i sve za nas podnio (Polikarpu 6,2; 3,1–2). On, Isus Krist, ostaje »naša zajednička nada« (Efežanima 21,2).

Ignacijev unutarnji život i njegova nastojanja, njegove zamisli i njegovi postupci, cjelokupna vizija svijeta i života nadahnuta je Kristom. Živjeti za njega znači upoznavati ga i doživljavati, te snagom njegova Duha postajati mu sličan i tako se u vjeri i ljubavi približavati punini čovječnosti koju možemo postići tek kroz smrt i uskrsnuće – kad konačno ostvarimo vječno zajedništvo s njim.

Zato je Krist bit kršćanstva. On je u središtu života svake kršćanske zajednice; u njoj se »u slozi . . . i u skladnoj ljubavi opijeva Isus Krist«, a vjernici ne slušaju nikoga »osim Isusa Krista koji govori Istinu« (Efežanima 4,1; 6,2); što god rade, »vjera je vodilja, a ljubav put« (Efežanima 9,1) i sve čine »u Isusu Kristu« (Efežanima 8,2) te se s pravom

može reći »gdje je Isus Krist, ondje je Crkva katolička« (Smirni 8,2).

Isusov život Ignaciju je dobro poznat. Bitne događaje iz njegova života on spominje u svojim pismima i upozorava vjernike na njihovo životno značenje za svakog pojedinca i cijelo čovječanstvo. Isus Krist je tjelesan i duhovan, rođen i nerođen, u tijelu rođeni Bog, u smrti pravi život, rođen od Marije a također i od Boga, najprije podvrgnut patnjama, a kasnije od njih slobodan, Isus Krist naš Gospodin (Efežanima 7,2). Isus je podrijetlom Židov, potomak Davidov, rođen od djevice Marije, kršten od Ivana. Proživio je život najdublje povezan s Bogom: vršio je u svemu njegovu volju i bio jedno s njim. Za vrijeme vladanja Poncija Pilata i Heroda bio je na križ razapet, ali je uskrsnuo od mrtvih; u tijelu je trpio i umro i uistinu uskrsnuo, čemu su apostoli svjedoci. »Poslije uskrsnuća s njima je jeo i pio kao tjelesan čovjek, premda je u Duhu bio sjedinjen s Ocem« (Efežanima 18,2; 20,2; Magnežanima 8,2; 9,1; Smirni 3,3). Apostoli su zato prezreli smrt i pokazali se jači i od nje same (Smirni 3,2).

Zato vjernici stoje čvrsto u vjeri »kao tijelom i duhom prikovani čavlima na križ Isusa Krista Gospodina našega« (Smirni 1,1). Oni su plod njegova Bogom blagoslovljena stradanja. Uzdignut je na križ »da za sve vijeke svojim uskrsnućem podigne znak za svoje svete i vjerne (ljude), bilo među Židovima ili neznabošcima, u jednom tijelu Crkve svoje« (Smirni 1,2).

To vjernike obvezuje i potiče da budu mnogo gorljiviji nego što jesu. Oni očekuju Onoga koji je naša nada, neprolazna ljubav i vječni život (Rimljanima 7,3; Polikarpu 2,3). Idući tomu ususret vjernici proživljavaju ono što je proživio Isus: njegov put – put je svakog vjernika. Tek time što Ignacije podnosi strpljivo stradanja i mržnju progonitelja, i što umire za vjernost Kristu, on počinje postajati Isusov učenik u pravom smislu riječi (Efežanima 1,2; Rimljanima 2,2; 5,1). Da bi vjernici sačuvali jedinstvo s Gospodinom,

nemaju drugog izlaza nego ići upravo tim putem: putem izvršavanja zapovijedi, gajenja sloge i mira u zajednici, čvrste povezanosti u sakramentima, strpljenja i ljubavi prema progoniteljima (Efežanima 10,1–3). To je njihovo usvajanje smrti, njihova neopoziva spremnost umrijeti. Tako vjernik postaje »dovršen u Kristu« (Efežanima 3,1). Tako kršćanin postaje čovjekom (Rimljanima 6,2).

Nisu samo kršćani Isusovi učenici. To su već davno bili i praoci i proroci. Oni su također išli njegovim putem. U duhu su bili njegovi učenici. Za njim su čeznuli kao za svojim učiteljem, vjerovali su i pouzdavali se u njega. Njihovo propovijedanje bila je poruka u smislu Evanđelja, te su zato i bili proganjani. Budući da su bili s Isusom združeni, bili su dionici Evanđelja i spasenja (Magnežanima 8,2; Filipljanima 5,2; 9,1).

Isusov zahvat vremenski je i prostorno ograničen, ali je životnom snagom, snagom buđenja i djelovanja, prisutan u cijeloj povijesti. S vrhunske točke njegove trajne prisutnosti, njegove sadašnjosti, zrači Gospodin svojim svjetlom i u prošlost i u budućnost i osposobljava svoje vjernike za nasljedovanje (Smirni 4,2; Rimljanima 3,2–3).

Isus je za Ignacija »savršen čovjek« (Smirni 4,2). Ali, nije samo to. On je također »neprevarljiva usta kroz koja je Otac objavio istinu« (Rimljanima 8,2); on je »volja Očeva« (Efežanima 3,2) i »spoznaja Boga« (Efežanima 17,2); Božji sin »po kojem se Bog objavio«, »njegova Riječ koja se iz tišine oglasila« (Magnežanima 8,2). Isus Krist »je naš Bog« (Efežanima 18,2).

Isus je prema tome za Ignacija Božje samosaopćenje; on je Božja stvaralačka Riječ upravo u cjelokupnoj stvarnosti svoga ljudskog života. Tri jasno izrečene tajne: »djevičanstvo Marijino, njezin porod i smrt Gospodinova ostvarile su se u Božjoj tišini« (Efežanima 19,11).

Božji plan spasenja imao je u tim događajima svoj početak. U događajima Isusova zemaljskog života saopćava se ljudima Božje spasenje, Bog objavljuje sama sebe dajući da

se rodi Isus, čovjek koji je do smrti odan i koji kroz svoju smrt i uskrsnuće postaje novi čovjek, put u novi život, »vrata-prolaz k Ocu kroz koji su ušli Abraham, Izak, Jakov, proroci, apostoli i Crkva« (Filipljanima 9,1).

U tom je nedokučiva tajna Isusove osobe: on je upravo u stvarnosti i ograničenosti svoga ljudskog bića za nas Riječ Božja i Bog.

Značajno je da Ignacije jasno ističe povezanost mučeništva i nasljedovanja: pravi učenik je onaj koji za Isusa ide dragovoljno u smrt; tko ne traži da za nj umre, nije dionik njegova života (Rimljanima 4,2; 6,3; Magnežanima 5,2). I jer Ignacije nadasve želi biti Isusov učenik i dionik njegova života, živo čezne da umre i svojom smrću potvrdi vjernost Kristu.

Ignacije se raduje i zahvaljuje Bogu što ga je smatrao dostojnim mučeničke smrti. Zato usrdno moli vjernike u Rimu da ne bi svojim posredovanjem bilo što učinili što bi moglo dovesti do njegova oslobođenja. »Zaista nikad neću imati ovakve prilike da dođem Bogu« (Rimljanima 2,1). Namjesto da ga nastoje osloboditi, on ih poziva da pravilno shvate njegovo umiranje: ono je žrtva Bogu. Stoga treba da se slože u zbor i u znak zahvalnosti pjevaju Bogu i Isusu Kristu, a za njega da mole »snagu iznutra i izvana« (Rimljanima 2,2; 3,2). »Pustite me da budem hrana zvijerima, jer po njima mogu k Bogu! Zrno sam Božje – zubi me zvijeri samljeli da budem čist kruh Kristov« (Rimljanima 4,1).

Kad bi se dogodilo da ga zvijeri ne bi htjele razderati, sam bi ih na to poticao. »Neka mi ne krati nitko od vidljivih i nevidljivih da dođem Isusu Kristu! Došao na me oganj i križ i čopor zvijeri! Kidale su kosti, trgali udovi, mrtvilo cijelo tijelo, mučile me đavolske muke, samo da dođem Isusu Kristu« (Rimljanima 5,3). On se ispričava što ovako piše, ali on zna što je za njega bolje (Rimljanima 6,2; 5,3). »Pustite me da se domognem čista svjetla. Kad onamo dospijem, bit

ću čovjek. Dajte mi da budem nasljednik stradanja mojega Boga« (Rimljanima 6,2–3).

Ignacije je svjestan da je to teško djelo. Pomišlja da bi u strašnim bolovima mogao možda promijeniti svoje mišljenje i dopustiti da ga kršćani pokušaju izbaviti. Zato se unaprijed želi osigurati. Uporno ponavlja svoju molbu da ga vjernici u Rimu podrže u njegovoj želji za mučeništvom te da mu ne vjeruju ako bi prisutan drugačije govorio: »Ne vjerujte mi ako vas osobno budem za nešto molio! Vjerujte radije onom što vam pišem«. (Rimljanima 7,2). »Živ pišem vama, a živo čeznem za smrću. Moja ljubav (prema svijetu) je razapeta, i u meni nema vatre što za sjetilnim izgara, nego je živa voda što u meni govori, a govori mi iznutra: ovamo k Ocu! Ne ide mi u tek hrana iskvarenosti a ni slasti ovoga života. Kruh Božji hoću . . . i napitak Božji hoću . . . tj. ljubav neprolaznu i život vječni« (Rimljanima 7,2–3).

A na kraju Ignacije ponovno razmišlja o svojoj zajednici u Antiohiji; u najtežim trenucima razmišlja o onima koji su mu najdraži. Smatra se nedostojnim, ali ga veseli pažnja i ljubav vjernika te se pouzdaje u Božje milosrđe (Rimljanima 9).

Teško se može dobiti cjelovita slika o uređenju prvih kršćanskih zajednica. Pavlove poslanice predstavljaju najvažnija vrela za poznavanje njihova života, rada i reda. Ta nam vrela daju naslutiti kako je uređenje kršćanskih zajednica druge vrste, nešto bitno različito od uređenja drugih zajednica među ljudima. Kršćanska se zajednica smatra Božjom zajednicom. Nju vodi Duh Božji. Pojedini vjernici koji obavljaju različite dužnosti u zajednici zapravo su u službi Duha Božjeg i svoj posao moraju obavljati onako kako je Isus obavljao svoju dužnost – u duhu ljubavi. Sam Pavao, koji je zbog izuzetnog poziva imao i izuzetan položaj u svim zajednicama, smatrao se kao »sluga Isusa Krista« koji prolazi kroz sve teškoće odricanja i poniženja, ali koji

ipak ima posebnu ovlast i može za dobro kršćanskih zajednica donositi odluke (1 Kor 4,9–13; 2 Kor 6,4–10; 2 Kor 10,8; 13,10). Nu Pavao nije bio sam. Pozivao je u službu zajednice probrane pojedince i povjeravao im brigu za zajedničke dužnosti. Takvi pojedinci nazivaju se u zajednici starješine – prezbiteri ili nadglednici – episkopi, biskupi (Dap 14,23; 21,17.28). Uz njih u pojedinoj zajednici stoje i drugi nosioci pojedinih službi, već prema potrebama i mogućnostima zajednice. Pavao piše:

»Milosni su darovi različiti, ali je isti Duh. Različite su i službe, ali je isti Gospodin. Različiti su i učinci, ali je isti Bog koji čini sve u svima« (1 Kor 12,4–6). »Vi ste tijelo Kristovo, a pojedinci udovi. I jedne je Bog postavio u Crkvi, na prvome mjestu, za apostole, na drugome mjestu, za proroke, na trećem mjestu, za učitelje. Zatim dolazi dar čudesa, zatim dar ozdravljenja, dar pružanja pomoći, dar upravljanja, dar različitih jezika« (1 Kor 12, 27–28).

S vremenom kršćanske zajednice rastu, povećavaju se brojčano, a ujedno se sve jače ističe uloga pojedinih nosilaca uređenja, o čemu svjedoče Pastoralne poslanice. Prvotno su se najviše isticali prezbiteri ili biskupi. U pojedinoj zajednici bilo ih je više pa su zajednički, kolegijalno, vršili svoju dužnost. S vremenom biskupska služba dobiva na važnosti, posebno isticanjem povezanosti biskupa s apostolima, dok konačno ne prevlada njihova uloga nad svim ostalim pa i nad prezbiterima. Takav razvitak posvjedočen je najprije u Siriji i Maloj Aziji. Koliko nam je do sada poznato, u tom razvitku Ignacije stoji vremenski na prvom mjestu.

Na prvi pogled očito je da se u pojedinoj kršćanskoj zajednici na čelu nalazi samo jedan biskup koji svima upravlja i za sve odgovara. Međutim, dublji uvid u Ignacijeve poslanice pokazuje da ta činjenica nije tako jednostavna.

Najprije je značajno da se na temelju Ignacijeva pisanja ne može zaključiti da je u to doba u kršćanskoj zajednici u

Rimu bilo onakvo uređenje kakvo je bilo u Siriji ili uopće u Maloj Aziji. Premda Ignacije piše kršćanskoj zajednici u Rimu istodobno kad i drugim, u tom pismu nema uopće spominjanja i isticanja jednog biskupa. U kršćanskoj zajednici u Rimu bilo je drugačije uređenje; vjerojatno je više prezbitera ravnalo zajednicom i vršilo službu koju Ignacije pripisuje biskupu.

Također je važno uočiti da se neki Ignacijevi zahtjevi u odnosu na prava i položaj biskupa u zajednici nisu nikad ostvarili. Takav je npr. zahtjev da se euharistija slavi samo sa biskupom.[2]

Za razumijevanje Ignacijeva mišljenja i njegovih zahtjeva da se bitne službe u zajednici skoncentriraju u rukama samog biskupa nužno je promotriti malo širi kontekst pojedinih Ignacijevih tvrdnji.

Ignacije ističe da je u kršćanskoj zajednici samo jedan biskup, ali on istodobno uz biskupa spominje i zbor prezbitera. Tekst koji se najčešće upotrebljava glasi:

Nakon što je opomenuo vjernike da se čuvaju shizmatika i da ih ne slijede, ističe im potrebu jedinstva: »Zato pazite da sudjelujete samo u jednoj euharistiji (tj. opominje ih da ne idu na euharistijske sastanke shizmatika – vl. op.); jer postoji samo jedno tijelo našega Gospodina Isusa Krista i samo jedan kalež za sjedinjenje s njegovom krvlju, samo jedan oltar kao i jedan biskup zajedno sa zborom prezbitera i đakona« (Filipljanima 4). Ta se misao stalno ponavlja: biskup i prezbiteri, nekad se uz njih vežu i đakoni.

Ljudi koji rade na svoju ruku i ne pitaju biskupa »izgleda da nemaju čistu savjest« (Magnežanima 4,1), a zatim slijedi tekst: »Tko bez biskupa, zbora prezbitera i đakona nešto poduzima, nije čist u savjesti« (Magnežanima 6,2).

U kršćanskoj zajednici biskup predsjeda namjesto Boga. »Bog je biskup svih« (Magnežanima 3,1), »namjesto Boga predsjeda biskup, a na mjesto kolegija apostola prezbiteri« (Magnežanima 6,1). Iz toga za Ignacija slijedi: »Očito moramo biskupa gledati kao samoga Gospodina« (Efežanima 6,1), poštivati ga »kao sliku Oca, a prezbitere kao Božje vijeće i kolegij apostola« (Traljanima 3,1). »Slijedite biskupa kao Isus Krist Oca, a zbor prezbitera kao apostole« (Smirni 8,2).

Pojačano isticanje uloge biskupa stoji u čvrstoj svezi s konkretnom osobom. Ignacije, naime, poznaje pojedine biskupe čijim se zajednicama obraća u svojim pismima.

Dobiva se dojam da je autoritet biskupa najjače istaknut u pismu kršćanskoj zajednici u Smirni. Ondje je biskup Polikarp – Ignaciju dobro poznat. I ne samo to! Ignacije veoma cijeni Polikarpa čije unutrašnje raspoloženje prema Bogu stoji »kao na nepomičnoj stijeni« učvršćeno. Zato je ispunjen zahvalnošću što je bio dostojan vidjeti njegovo »nevino lice« (Polikarpu 1,1).

U Efezu je biskup Onezim, Ignaciju također dobro poznat. Susreli su se u Smirni kod Polikarpa. Ignacije ga opisuje: »Neopisiv je u svojoj ljubavi«. Zato mu ne preostaje ništa drugo nego da Onezimovim vjernicima u Efezu poželi da budu njemu slični. »Jer blagoslovljen onaj čija vas je naklonost smatrala dostojnim da imadnete takva biskupa« (Efežanima 1,3).

Biskupa Damasa iz Magnezije susreo je također u Smirni kod Polikarpa. On je za Ignacija »Boga dostojan biskup« (Magnežanima 2,1). To je mlad čovjek. Ali, vjernici mu iskazuju »svaku čast«; ni »prezbiteri ne zloupotrebljavaju njegovu upadnu mladost, nego kao razumni u Bogu prilagođuju se njemu« (Magnežanima 2,1).

U Tralesu je biskup Polibije. Kao biskupi Onezim i Damas došao je i on u Smirnu da pozdravi Ignacija. O njemu Ignacije daje svjedočanstvo: »cijelo njegovo vladanje je snažna propovijed, a njegova blagost je snaga« (Traljanima 3,2).

Napokon o biskupu iz Filadelfije Ignacije piše: »Saznao sam o tom biskupu da nije postigao službu u zajednici sam od sebe, niti preko ljudi, niti iz častohleplja, nego u ljubavi Boga Oca i Gospodina Isusa Krista. Divim se njegovoj blago-

sti kojom on može više postići šuteći nego oni koji brzopleto govore. On je naime u svemu usklađen s Božjim zapovijedima kao citara sa žicama. Stoga od srca hvalim njegovo raspoloženje koje sam upoznao u svoj blagosti živoga Boga« (Filipljanima 1,1–2).

Gledajući tako mišljenja o ljudima što su stajali na čelu kršćanskih zajednica kojima je pisao svoja pisma, bilo je razumljivo da je Ignacije njihovu ulogu u zajednici snažno istaknuo i uz njih vezao ne samo kršćansku zajednicu općenito nego svakoga pojedinca i sve funkcije u zajednici.

Treba, dakako, uvažiti da je u tim zajednicima postojala trajna opasnost razdora. Bila je to opasnost vraćanja na staru praksu židovstva (Magnežanima 9,1; 10,3; Filipljanima 6,1); zatim opasnost od doketa koji su nijekali cjelovitost Isusova ljudskog bića i stvarnost njegove smrti na križu (Magnežanima 8,1; Smirni 2,5; Traljanima 10). Tu su također bile i neke struje i pojedinci koji su prinosili žrtvu bez biskupa, prezbitera i đakona (Filipljanima 7,2; 8,2; Magnežanima 4; 7,1).

Tim je uloga onako prekaljenih muževa – biskupa postajala još značajnijom. Ignacije je u njima gledao prvorazredne graditelje jedinstva, sloge i mira u kršćanskim zajednicama. Konačno, i sam je bio takav, pa je razumljivo da su se njegova vlastita iskustva spontano pretapala u njegove pisane riječi.

Da ovdje nije riječ o birokratskom formalizmu bilo kojeg tipa, uz gore navedeno, treba istaknuti i to da Ignacije postavlja volju Božju kao vrhovno mjerilo za sve, a za biskupe posebno. Tako Ignacije piše Polikarpu: »Ništa neka se ne događa bez tvoje volje, a ti ne čini ništa bez Boga« (4,1). »Na prvom mjestu mi moramo za volju Božju sve podnijeti« (3,1). Što to za Ignacija znači, najbolje se vidi iz njegova osobnog stava. Tomu treba nadodati samo jedno: u cjelokupnom kršćanskom životu vjera i ljubav su početak i svršetak. »Početak je vjera, svršetak ljubav. Ovo dvoje spojeno u jedinstvo jest Bog! Sve ostalo što spada na čestit život

slijede iz njih« (Efežanima 14,1). To postići nije jednostavno. Treba »učiti kršćanski živjeti« (Magnežanima 10,1). Mi smo postali učenici Isusa Krista »jedinoga učitelja« (Magnežanima 9,1).

Pitamo li se odakle je Ignacije preuzeo svoj model uređenja zajednice i upravljanja u njoj, iznenadit ćemo se kad vidimo da se on ne poziva ni na Isusovo evanđelje ni na kršćansku predaju ni na pravne norme, nego na svoj mistični doživljaj. On »jakim glasom«, »Božjim glasom« viče: »Držite se biskupa, zbora prezbitera i đakona« i pri tom poziva Krista za svjedoka da to ne govori sam od sebe, da to nije s ljudske strane doznao, nego mu je to duh objavio i iz njega progovorio: »Nemojte bez biskupa ništa činiti, čuvajte svoje tijelo kao hram Božji, ljubite jedinstvo, izbjegavajte razdor, nasljedujte Isusa Krista kao on svog Oca« (Filipljanima 7,2)[3].

Konačno, Ignacijevo pisanje o navedenim biskupima i njihovoj ulozi u kršćanskoj zajednici predstavlja također visoko priznanje važnosti osobe, čovjeka pojedinca uopće. Ona je zaista velika. Posebice je velika u kršćanstvu, jer svi živimo od Jednoga – Isusa Krista. A taj Jedini živi za sve, za svakog pojedinca napose i za sve zajedno.

U tom Kristovom duhu živi i osjeća, radi i piše Ignacije Antiohijski.

Polikarp iz Smirne

Polikarp iz Smirne prilično je poznat. Životopis koji je napisao Pionius zbog proturječja s utvrđenim činjenicama nije pouzdan, ali je povjesničar Euzebije sačuvao pismo Ireneja Florinu u kojem se nalaze bitni podaci iz Polikarpova života. Irenej i Florin bili su, naime, učenici Polikarpovi. Kad je kasnije Florin prešao na gnosticizam, Irenej ga je nastojao podsjetiti na zajedničkog učitelja i tako povratiti k vjeri. Pisao mu je: »Mogao bih ti još (uvijek) pokazati

mjesto na kojem je blaženi Polikarp sjedio i poučavao, (opisati) njegov dolazak i odlazak, cjelokupno njegovo ponašanje i njegov izgled, njegova izlaganja koja je upravio narodu te kako je pričao o svom odnosu s Ivanom i drugima koji su vidjeli Gospodina, i kako je navodio njihove riječi i što je od njih čuo o Gospodinu i njegovim čudesnim djelima i njegovu nauku«.[4]

Najvažnije i najvrednije podatke o Polikarpu nalazimo u opisu njegova mučeništva. Naime, opće poznate su činjenice da je Polikarp bio učenik Ivana prezbitera, da je bio biskupom u Smirni, da je boravio u Rimu, s rimskim biskupom Anicetom (154/55–166/67) raspravljao o slavljenju Uskrsa i uspješno pobijao gnosticizam, ali taj vjerodostojni dokumenat o Polikarpovu mučeništvu otkriva njegov unutarnji profil i pokazuje čvrstoću i profinjenost njegova opredjeljenja za Krista.

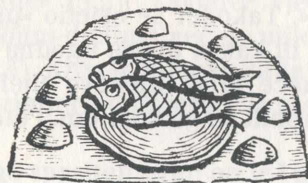
Prema tome izvještaju kršćani su ga mnogo nagovarali da se sakrije, na što je on konačno pristao. Nu, kad su ga otkrili, nije htio bježati, premda je mogao. Rekao je: »Neka se vrši Božja volja«. U izvještaju se dalje kaže: »Svi su se čudili njegovoj starosti i miru i (pitali) čemu toliko truda da hvataju takvog starca«. On im je dao jesti i piti. Zamolio ih je da mu dadnu jedan sat vremena da bi se pomolio. Molio se stojeći dva sata, a da nije prestao. Svi su se (vojnici) čudili i bilo im je žao tako Bogu odanog starca. Svršio je molitvu sjećajući se svih koje je bilo kad u životu sreo, malih i velikih, bogatih i siromašnih i na koncu cijele crkve. Posadili su ga na magarca, a zatim na kola. Putem su ga nagovarali: »Što je zla, ako rekneš: Gospodin (Kyrios) cezar, i ako žrtvuješ itd. pa se oslobodiš?« Ispočetka im nije odgovarao. Kad mu nisu dali mira, odgovorio je: »Ne volim učiniti, što mi savjetujete«. Kad im nije pošlo za rukom, da ga nagovore, udarili su ga tako žestoko, da je pao s kola i ozlijedio koljeno. On se na to ipak nije osvrtao. Mirno je stupio u stadion. Tada je čuo glas: »Polikarpe, budi odvažan i hrabar!« To su čuli naši, koji su bili ondje.

Na sva nagovaranja prokonzulova, da se odrekne Krista, on je odgovorio: »Osamdeset i šest godina služim njemu (Kristu) i on mi nije učinio ništa na žao; kako bih mogao odreći se svoga kralja koji me spasio!«

Prokonzul je ponovno navaljivao da se odrekne Krista. Zatim je htio da se Polikarp uplete u raspravu s mnoštvom svjetine. Polikarp je mirno odgovorio da je kršćanski nauk da se iskazuje vlastima čast, ako ne traže nešto što se Bogu protivi. Zato se ne želi obraćati svijetu, nego želi samo s njim raspravljati.

Prokonzul je započeo prijetiti. Spomenuo je divlje zvijeri. Polikarp je odgovorio: »Pozovi ih! Za nas nema obraćenja od dobra na slabije, ali je lijepo obratiti se od neistine k istini.«

Prokonzul je dalje nastavljao s prijetnjama: »Ako se zvijeri ne bojiš, dat ću te spaliti, ukoliko se ne predomisliš«. Starac je odgovorio da se ne boji kratkotrajnog ognja, a zatim je nastavio: »Zašto oklijevaš? Uradi što hoćeš«.

Prokonzul je dalje nastavljao s prijetnjama. Polikarp je bio »hrabar i veseo i njegovo lice bilo je puno miline; (prokonzulove) riječi nisu ga zbunile . . .«.

Prokonzul je poslao glasnika koji je svjetini objavio, da je Polikarp kršćanin i da je u tom ustrajan. Svjetina je vikala:

»To je učitelj Azije, otac kršćana, rušilac naših bogova, koji mnoge uči, da ne žrtvuju i da se ne klanjaju bogovima«. Tražili su da ga se baci pred lava. Kad im je rečeno da to ne može biti, jer je borba sa zvijerima već završena, zahtijevali su da ga se živa spali.

Polikarp je molio. Bio je sav zanesen u molitvi. Okrenuo se svojim vjernim i rekao: »Živog će me spaliti«.

Brzo je bilo sve spremljeno za lomaču. Polikarp je skinuo gornji ogrtač. Očevidac kaže, da su ga »prije mučeništva resile sve kreposti«, zatim nastavlja, da su ga htjeli pribiti čavlima da ne pobjegne s lomače, a on im je odgovorio: »Pustite me tako! Onaj, koji mi je dao da pretrpim smrt u vatri, dat će mi također da mirno i čvrsto stojim na lomači, iako me ne zadržavaju vaši čavli«.

Nisu ga prikovali, nego su mu samo ruke svezali na leđima. On je tada izmolio prekrasnu molitvu: zahvalio Bogu, što ga je učinio dostojnim mučeništva i zamolio ga da primi njegovu žrtvu. Kad je završio molitvu i rekao »amen«, potpalili su lomaču.

Buknuo je silan plamen. »On je bio u sredini, ne kao neugodna paljevina mesa, nego kao kruh u peći ili zlato i srebro u topionici«. Također se osjetio »ugodan miris, kao kad se širi tamjan ili kakva druga ugodna pomast«. Kad su vidjeli da vatra neće moći njegovo tijelo spaliti (bio je protivan vjetar), probili su ga kopljem. Potekao je mlaz krvi i ugasio vatru.

Kršćani su htjeli uzeti njegovo tijelo, ali svjetina to nije dala. Nagovorili su prokonzula, da im to ne dopusti. Znali su da je bio svet i čašćen radi toga. Uzeli su tijelo i ponovno ga stavili u drugu vatru. Izgorio je. Kršćani su došli i pokupili kosti, koje su preostale.[5]

Kršćanska zajednica u Filipima upoznala se s Ignacijem na njegovu putovanju u Rim. Preko Polikarpa željela je prenijeti zajednici u Antiohiji Ignacijevu čestitku u povodu prestanka progonstva, pa je ujedno zamolila Polikarpa da

joj pošalje prijepis Ignacijevih pisama. Šaljući taj prijepis Polikarp je vjernicima u Filipima napisao popratno pismo.[6]

U tom pismu on se obraća zajednici koju je utemeljio apostol Pavao. Najprije daje svima savjete za istinski kršćanski život (1–3), a zatim se osvrće na pojedina zvanja: majke, udovice, djakone, mladiće, djevice, prezbitere (4–6). Posebnu pažnju želi probuditi kod vjernika u odnosu na opasnosti što dolaze od zabluda (7–10). Na kraju žali zbog slučaja prezbitera Valensa koji je radi srebroljublja postao nedostojan svoje službe. Obećaje vjernicima poslati obavijest o sudbini Ignacija i njegovih suputnika i na kraju im šalje preporuke i pozdrave.

Pismo je jednostavno. Sastavljeno je na temelju navoda Svetog pisma Staroga a još više Novoga zavjeta. Kao uzor Polikarpu je služila poslanica Klementa Rimskog zajednici u Korintu. Može se reći da je o njoj posve ovisan.

Polikarp se veoma raduje zbog istinskoga kršćanskog života vjernika u Korintu (1,1–2). Oni vjeruju u uskrsnuloga Krista; premda ga nisu vidjeli, vjeruju u njega u neizrecivoj i divnoj radosti« (1,3; 1 Petr 1,8). Među njima je on nekoć »osobno boravio i ondašnje ljude točno i nesumnjivo poučavao u Riječi istine« (3,2). Također vjernici znaju da su spašeni ne po svojim djelima već po milosti Božjom voljom u Isusu Kristu (1,3), Krist je njihova nada i temelj pravednosti (8,1). On je primjer koji moraju u svemu slijediti (10,1; 8,2).

Krist je ne samo spasitelj nego on je i sudac. Pred njim će svatko polagati račun o sebi. Zato vjernici moraju biti »gorljiviji« i oduševljeniji za dobro (6,2–3).

Ni vjernici nisu izuzeti od opasnosti da padnu u grijeh. Posebna opasnost je gramzljivost. Ona je početak svakoga zla. U tom se moramo dati poučiti. Niti je tko što donio na svijet niti će odnijeti s ovoga svijeta (4,1).

Tko živi u vjeri, pouzdanju i ljubavi, ispunio je zakon pravednosti; »tko posjeduje ljubav, daleko je udaljen od svakoga grijeha« (3,3). Ljubav treba biti djelotvorna i

široka; »nikoga ne treba prezirati« (10,1). Ako neki sagriješe, »ne treba ih smatrati neprijateljima, nego ih treba kao bolesne i zalutale članove pozivati nazad . . . Ako tako budete postupali, služit ćete sami sebi na izgradnju« (11,4; 2 Sol 3,15).

Kao i ljubav tako i kršćanska molitva treba biti sveobuhvatna: »Molite se za sve svete. Molite također za kraljeve i vlastodršce i vladare i za one koji vas progone i mrze i za neprijatelje križa da bi vaš plod bio vidljiv svima i da biste vi bili savršeni kod njega« (12,3).

Papija iz Hierapolisa

Papija je bio biskup u Hierapolisu, u Frigiji. Bio je prijatelj Polikarpa iz Smirne, a vjerojatno učenik Ivana prezbitera. Oko 130. napisao je djelo u pet knjiga pod naslovom: »Tumačenja Gospodinovih izreka«. To je zbirka podataka o riječima i djelima Gospodina i njegovih učenika. Sakupljao ih je od učenika Isusovih apostola, čija se predaja prenosila od usta do usta. Među svjedocima od kojih je sakupljao ovu predaju Papija spominje Aristiona, prezbitera Ivana i kćerke apostola (ili, možda đakona?) Filipa. Šteta je što to djelo nije sačuvano u cijelosti. Sačuvani odlomci su vrlo zanimljivi, ali pružaju tek djelomičan uvid u duhovni svijet Papije i njegova kruga.

Povjesničar Euzebije služio se podacima koje je donio Papija, ali o njemu osobno nema lijepo mišljenje. Dosta grubo kaže za njega da je bio »zaista vrlo male pameti« zbog toga što ga smatra hilijastom. Čini se doista, da je Papija bio premalo kritičan; više je sakupljao gradivo raznih legendi i kasnoževidovskih apokaliptičkih struja nego pouzdanu predaju. Također je bio sklon hilijazmu, shvaćanju da će poslije uskrsnuća pravednika, a prije općeg suda, Krist zajedno s pravednicima vladati tisuću godina i uživati sva materijalna dobra.

Kako god bilo problematično Papijino učenje, iz sačuvanih odlomaka dade se naslutiti da je bio jednostavna i profinjena duša; možda naivan i pod jačim utjecajem idejnih struja u azijskom kršćanstvu, ali istinski odan Kristovu duhu Božjeg djetinjstva. On, na primjer, govori o uživanju materijalnih dobara u tisućgodišnjem Isusovu kraljevstvu, ali to nije grubi hedonizam. »Kad bilo koji od svetih htjedne uzeti grozd, svaki će grozd reći: 'Ja sam bolji, uzmi mene i hvali Gospodina preko mene'«. To je duboka istina kazana u naivnoj formi; sve što postoji, sva dobra ovoga svijeta, dana su da bi čovjeku bila putokaz prema Bogu.[7]

Temeljnu orijentaciju u svom spisateljskom radu Papija ovako određuje: »Ja ne uživam u obilju riječi – kao što je slučaj kod mnogih – nego u obilju koje govori istinu. Nadalje, ja ne uživam u bilo čijim naredbama, nego u naredbama Gospodina koje izlaze iz same istine«.[8]

Jednako je značajna i druga njegova primjedba: »Meni se čini da nisu baš knjige ono od čega ja imam korist, nego živa i trajna riječ«.[9] Osobni susret, prijateljski razgovor ne da se knjigom nadoknaditi.[10]

Poučljiva je i varijanta Judine sudbine koju Papija usvaja i opširnije prenosi: Juda nije, kao što se misli, završio život samoubojstvom, nego je nakon izdaje živio i dalje. Bio je živi primjer bezboštva u ovom svijetu. Njegov izvanjski izgled bio je strašan: tijelo mu je bilo toliko nateklo da nije mogao proći onuda kuda su teretna kola lako prolazila. Natekli su mu očni kapci toliko da nije mogao vidjeti svjetla. Umro je u mukama i patnjama. To mjesto ostalo je pusto i nenaseljeno do danas. Pored njega ne može se od smrada ni sada proći.[11]

Početkom drugog stoljeća židovsko-kršćanski misijski pokret stvorio je nekoliko međusobno različitih tipova: mezopotamijski tip koji se poziva na Jakova i Ivana; Petrova skupina koja obuhvaća Feniciju, Pont, Ahaju i Rim. Najveću životnu snagu pokazivalo je kršćanstvo toga razdoblja u Maloj Aziji, a bolje nam je poznat upravo onaj kraj u kojem

je djelovao Papija, tj. Frigija. Uz istinske kršćanske vrijednosti taj tip kršćanstva pokazuje sklonost prema apokaliptičnoj židovskoj tradiciji, što potvrđuje i činjenica da je Frigija bila ishodište montanizma.[12]

Pisac »Barnabine« poslanice

Klement Aleksandrijski, Origen i neki drugi stari kršćanski pisci pripisuju taj književni rad Barnabi. Danas se općenito smatra da njegov autor nije Barnaba, pratilac apostola Pavla, nego vjerojatno jedan kasniji obraćenik, učitelj iz Aleksandrije. Neki učenjaci misle da je spis nastao neposredno poslije razorenja Jeruzalema, jer se pretpostavlja da su uspomene na to kod čitatelja svježe. Drugi pomiču vrijeme njegova nastanka u prvu polovicu drugoga stoljeća.

Nas ovdje prvenstveno zanima duhovni profil pisca kao čovjeka i vjernika. Pisac je pod snažnim dojmom Kristove pojave i njegova ponovnog dolaska – objave božjeg suda.

Radost prožima pisca zbog svega što je Bog u Kristu učinio za ljude i dovodi ga do iskrene zahvalnosti i zauzetosti za druge (1,2–3; 5,3; 7,1; 9,9; 21,9). Krist stoji u središtu cjelokupne povijesti i tvori srž poruke Staroga zavjeta, te se zato pisac trudi da tu misao razvije i potvrdi činjenicama. Služeći se alegorijskom metodom on navodi pojedinosti iz povijesti Abrahama, Mojsija, Davida i Prorokâ i pokazuje kako se kroz njih najavljuje Isus Krist i njegovo djelovanje. Židovi su sve to suviše doslovno shvaćali i zato nisu ostvarili bogoštovlje koje bi bilo Boga dostojno, premda ih je Bog preko pojedinih proroka opominjao i poučavao.

Tako su Židovi, zavedeni zlim duhom (9,4), krivo shvatili Božju poruku o obrezanju. Bog je od njih očekivao duhovno obrezanje, a oni su se zadovoljili s fizičkim, tjelesnim obrezanjem i vidjeli u njemu znak i potvrdu svog saveza s Bogom. To je bilo pogrešno. Fizičko obrezanje imaju i neki drugi narodi, kao Sirijci i Arapi. Bog je htio nešto više čime

bi se potvrdio njegov savez s Izraelom – obrezanje srca (usp. Jr 4,4), ali Izrael nije ispunio Božje iščekivanje:

»Da, bezuman je moj narod,
ne poznaje me,
djeca su oni nerazumna,
ništa ne shvaćaju,
mudri su tek za zlodjela
al' činiti dobro ne umiju« (Jr 4,22).

Izraelovo pouzdanje u obrezanje bilo je pogrešno. Bog ga nije mogao potvrditi: »Evo, bliže se dani – riječ je Jahvina – kaznit ću sve koji su obrezani na tijelu: Egipat, Judeju, sinove Amonove i Moab, i sve one što briju zaliske i prebivaju u pustinji. Jer svi su ti narodi neobrezani, i sav dom Izraelov neobrezana je srca« (Jr 9,24).

Svetkovanje subote također se iskvarilo i Bog je prosvjedovao:

»Prestanite mi nosit ništavne prinose,
kâd mi omrznu.
Mlađaka, subote i zazive –
ne podnosim zborovanje
i opačine« (Iz 1,13).

Razlog i za to zastranjenje Izraela pisac vidi u njihovu neshvaćanju uloge svetkovanja subote i značenja slavljenja čistim srcem (15,1–9).

Izraelci su shvaćali da je materijalni hram kuća Božja. Stavljali su svoje pouzdanje u zgradu, namjesto da se pouzdaju u Boga koji ih je stvorio. U hramu su slavili Boga onako kako to čine pogani – nedostojno (16,1–2). Bog je zaprijetio da će taj hram biti razoren i novi sagrađen, što se i dogodilo. Nasuprot tom neshvaćanju Židova, pisac poziva svoje čitatelje da se raduju što im je Bog dao mudrost i razumijevanje svojih tajna. Darom Božjim mi možemo shvatiti, ističe

pisac, da je govor o Božjem djelu stvaranja kroz šest dana i slavljenju počinka sedmoga dana nagovještaj onoga što će se dogoditi u Isusu: ostvarenje istinskog čašćenja Boga.

S Isusom Bog stvara novi početak svega. Oprašta ljudima i oslobađa ih od grijeha; stvara im čisto srce i tako ih osposabljava da ga dostojno časte. U znak novog početka kršćani namjesto subote slave nedjelju, dan Isusova uskrsnuća i uzašašća. Kršćansko slavljenje Boga ne odvija se u materijalnoj zgradi. Namjesto porušenoga židovskog hrama Bog diže novi, duhovni hram. To je hram srca – sâm čovjek. »Jer smo primili oproštenje grijeha i pouzdali se u Gospodina, nanovo smo rođeni, iznova stvoreni; zato u nama uistinu stanuje Bog u prostoriji našega srca« (16,8). Zbog mnogovrsne povezanosti s Bogom čovjek uživa neprocjenjivo dostojanstvo. Tko želi postići spasenje, ne upire svoj pogled samo u čovjeka nego u onoga koji u njemu stanuje. Čovjek je »duhovni hram sazidan za Gospodina« (16,10).

Bog je dokinuo žrtve Staroga zavjeta i u duhu proročkog nagovještaja: »Žrtva je Bogu duh raskajan« (Ps 50,19) probudio u nama smisao za djela čovjekoljublja (2,8; 3,3).

Gospodinov ponovni dolazak i s time povezani sud jest neizostavan. Pogibelj zastranjenja i otpada nije prošla nego prijeti zadnjom propašću. Bog će suditi svijetu ne gledajući tko je tko. Vjernici se ne smiju povlačiti u sebe i stajati osamljeno, već se moraju okupljati na jednom mjestu i zajednički nastojati oko općeg dobra (4,107), posebice oko ispunjavanja Gospodnjih zapovijedi. Tim se stvara mogućnost da idemo putem svjetla. To je put koji vodi do proslave u Božjem kraljevstvu, a obilježen je svestranim nastojanjem oko kreposna raspoloženja: skromnosti, blagosti, iskrenosti, otpornosti zlu, miroljubivosti, odanosti i ljubavi prema Bogu te dobrih djela prema bližnjemu, kojeg treba ljubiti »više nego svoju dušu« (19,5).

Ljudi tomu protivna raspoloženja i suprotna djelovanja idu putem tame što vodi u vječnu smrt i kaznu.

Da bi vjernici sa svojim djelima izmakli toj propasti, pisac ih usrdno moli da ne propuste činiti dobro. Premda poznaju Gospodinove zapovijedi, zaklinje ih: »Budite sami sebi dobri zakonodavci, ostanite sami sebi dobri savjetnici, iskorijenite iz sebe svako pretvaranje!« (21,4). Svaki, naime, čovjek zna što u konkretnim okolnostima treba činiti samo ako iskreno o tom razmišlja. Pisac ih konačno na to upućuje: »Budite poučljivi učenici Gospodnji tim što ćete marljivo ispitivati što Bog od vas traži, i činite to da biste (kao takvi = poučljivi učenici Gospodnji, pravedni) otkriveni bili na dan suda« (21,6).

Herma

Herma je autor djela koje nosi naslov »Pastir«, prema imenu anđela, glasnika Božje poruke, koji je zaštitnik i propovjednik pokore.

Autor je jednostavan čovjek, iskren i pobožan, siguran u vjeri , ali bez temeljite izobrazbe. Nije ni pisac ni teolog, nego oduševljeni moralist kojemu je na srcu dobro svih ljudi, a napose obraćanje grješnika.

On sam o sebi donosi slijedeće podatke: bio je podrijetlom rob iz Grčke; kao mladić došao je u Rim i bio kod gospodarice Rode koja ga je oslobodila; obogatio se, oženio i imao djecu; u vjeri su bili mlaki, pa kad je otišao u progonstvo, djeca su mu se pokolebala; on je izgubio imanje, ali je ostao živ; promijenio je život na bolje i postao revnostan vjernik; njegov primjer slijedila su kasnije i njegova djeca. Ti podaci mogu se shvatiti kao elementi jednog općeg životnog modela, prema kojemu je sačinjen i njegov opis.

Spis je, naime, nastao vjerojatno oko 140. godine i napisan je u duhu židovsko-kršćanskih apokaliptičkih knjiga. Ta vrsta književnih radova razvijala se u razdoblju oko 200.

godine prije Krista do kraja 1. st. poslije Krista. Glavno obilježje je nastojanje da se Božje tajne prikažu u slikama i primjerima, u simbolima, nejasnim i teškim stilom i jezikom. Pretežno se u tim djelima govori o svršetku vremena i Božjem sudu. Često se u radnju uvode anđeli i nebeska bića kao posrednici koji vidiocima, odnosno čitateljima razjašnjavaju tajanstvene stvari. Najčešće je riječ o spisima krize, književnim tvorevinama nastalim u vrijeme nevolje i progonstava. Djelo su ljudî koji su s oduševljenjem prihvatili vjeru i odbacili sve ovozemaljske iluzije. Glavni im je cilj probuditi pouzdanje i hrabrost, utješiti i ohrabriti priproste, prosječne vjernike.

Ta bitna obilježja nosi i djelo Hermin Pastir. Pisac je ponesen željom da vjernicima prenese Božju poruku i osobni poticaj na pokoru.

Pod tim bitnim sadržajem koji prožima cijeli spis podjela na 5 viđenja (kratica v), 12 zapovijedi (z) i 10 usporedbi (u) gubi na svojoj važnosti, budući da i zapovijedi i usporedbe nose stvarno obilježje propovijedi o pokori u apokaliptičnoj formi kao i sama viđenja.

U središtu Hermina zanimanja i zauzetosti stoji čovjek. Bog je »radi čovjeka stvorio svijet i cijelo je djelo stvaranja podvrgao čovjeku i dao mu moć da zavlada nad svim što se pod nebom nalazi« (z, 12,4,2). I jer je u svijetu i životu sve veliko, uzvišeno i nedokučivo, prirodno je da se čovjek obraća Bogu (u, 9,14,4), a Bog u svojoj dobroti ima puno razumijevanje za čovjeka, objavljuje mu svoje tajne i pripćava naume, daje zapovijedi i smjernice, što je sve za čovjeka dobro i korisno (u, 6,1–3). Ako čovjek slijedi zapovijedi Božje, onda je zaista sretan (5,3,9).

Međutim, čovjek nije usmjeren samo prema Bogu i prema dobru. On je otvoren i prema zlu, prema grijehu; izvrgnut je utjecaju anđela pravednosti i anđela pokvarenosti (z, 6,2,1–10). Ako čovjek slijedi put pravednosti, izbjegava zlo i čini dobro, onda je »sličan maloj djeci koja ne poznaju pokvarenosti, što razaraju život ljudi« (z, 2,1,1).

I kad čovjek pođe putem pokvarenosti, put prema Bogu, u kojem je jedino čovjekovo spasenje, ostaje otvoren »jer Bog nije kao što su ljudi koji pamte zlo, nego naprotiv on oprašta i smiluje se svom stvorenju« (z, 9,1,3; v, 4,2,4). Potrebno je samo obratiti se Bogu punim pouzdanjem, a pouzdanje dolazi od Gospodina. Treba stoga moliti Boga i u strpljivosti ustrajati ojačan jakom vjerom (z, 9,1,4; 9.1.10–11). Gdje vidi dobru volju, Bog daje pokoru (u, 8,6,2).

Herma se osjeća pozvanim poput starih proroka da u jednom odlučnom povijesnom trenutku objavi radosnu vijest o potrebi pouzdanja u Gospodina i neodloživa obraćenja putem pokore. Njemu je jasno da u kršćanskoj zajednici postoje starješine – prezbiteri. Međutim, on djeljuje s poštovanjem zajednice i ne vidi se da postoji bilo kakva napetost, kao što je to kasnije bilo u vrijeme montanizma, između njega i vodstva kršćanske zajednice.

Početna, temeljna tvrdnja o mogućnosti oproštenja postavljena je široko: i oni, a takva su bila njegova djeca, koji su otpali od vjere mogu se ponovno upisati u knjigu života »ako svim srcem čine pokoru«. Jedino ako netko odbacuje pokoru ili je iskreno ne proživljava, ne može dobiti oproštenje grijeha (v, 1,4,2; u, 8,6,4; 8,7,2; 9,2,6,3).

Taj početni stav u smislu opće orijentacije doživljava određenu korekturu. U drugom, naime, viđenju Herma dobiva objavu da se dotadašnja mogućnost pokore ograničava: mogućnost pokore nije više vremenski neograničena i ona je poslije krštenja samo jednokratna, može se samo jedanput dobiti. Vremensko određenje pokore uvjetovano je kratkoćom ovoga života, blizinom suda Božjega, kao i nesigurnošću uslijed progonstva koje svaki čas može ponovno nastupiti. Jednokratnost pokore ističe se u dva pravca: najprije autor želi reći da se ne samo krštenjem čovjek oslobađa grijeha nego da za to postoji još jedna, druga mogućnost, stvarna kao i krštenje – pokora, ali jedanput. Nije sigurno je li Herma jednokratnost pokore zastupao zato što je bio uvjeren da se, kao i krštenje, i pokora podjeljuje samo

jedanput (z, 4,1,8; 4,3,6) ili je njezinu neponovljivost izvodio samo iz toga što nije vjerovao da čovjek koji je nakon krštenja po drugi put duboko pao može ponovno promijeniti svoje unutarnje razpoloženje i biti spreman za istinsku pokoru (z, 4,1,8; 4,5–7). Jedno je sigurno: za one koji su nakon krštenja teško sagriješili i pokorom se već jednom s Bogom izmirili pa onda opet ponovno duboko pali Herma tvrdi da »samo jedva« mogu postići vječni život (z, 4,3,6).

Za Hermu je od odlučne važnosti upravo to: postoji mogućnost da čovjek pokorom nađe svoj mir u izmirenju s Bogom i konačno postigne spasenje premda je poslije krštenja sagriješio, pa čak i od vjere otpao. To je nešto izuzetno veliko i dragocjeno te se u njemu rađa radost i sreća. Ne dolazi u obzir više od jedne pokore vjerojatno i zbog toga što je sad uvjeren da mu neće trebati – za nj bi bilo nezamislivo da bi ponovno pošao putem grijeha. Sve to vrijedi tim više što je Herma uvjeren da čovjek koji se jednom obratio i njeguje krepostan život može biti u stanju da obdržava Božje zapovijedi i ne ponavlja grijehe (u, 6,1,4). Preokret koji je u njemu nastao pokorom dubok je i snažan, oslobađa čovjeka od tjeskobe, vraća mu unutarnji mir i daje mu da s lakoćom čini dobro jer nosi Boga u sebi (z, 10,2,6; 12,4,3–6).

Kako duboko i dalekosežnu promjenu u čovjeku stvara pokora vidi se i iz toga što Herma veoma jasno i odlučno ističe čovjekovu situaciju prije, u grijehu, i poslije, nakon izbavljenja iz grješnog stanja. Značajna je njegova formulacija »ali sada« (z, 3,1,5) kojom podcrtava nastalu promjenu i daje naslutiti novi kvalitativni sadržaj.

Pokora nije jednostavno okajavanje grijeha. Nešto složenije i sadržajnije nastaje u čovjeku u djelu pokore; nastaje »velika spoznaja, jer grješnik upoznaje da je učinio zlo pred Gospodinom i u njegovu srcu javlja se djelo koje je počinio, on se obraća, ne čini više zla, nego se s oduševljenjem prihvaća dobra . . .« (z, 4,2,2). Raskid s grijehom i korjenito odvraćanje od zla samo je jedan elemenat u procesu pokore. Traži se još i usmjerenost prema dobru i zauzetost

za dobra djela, a među njima najprije je »vjera, strah Božji, ljubav, sloga, ispravan govor, istina, strpljivost; nešto bolje od ovoga ne postoji u ljudskom životu. Tko to čini a ne propušta, bit će sretan u svom životu (z, 8,1,9). Iz tih izviru djela čovjekoljublja: pomaganja udovica i sirota, pomaganje unesrećenih, gajenje gostoljubljivosti, iskorijenjivanje neprijateljstva, miroljubivost, poniznost, pravednost, poštivanje staraca, bratska ljubav, tješenje klonulih, strpljivost, ne uzvraćanje zla zlim, podizanje u vjeru posrnule i vraćanje mira duše, dovođenje zalutale na pravi put, neprogonjenje dužnika . . . i mnoga druga dobra (z, 8,1,10). I jer je život kratak na zemlji, a trajna domovima u zajedništvu s Bogom u nebesima, Herma posebno osuđuje svaku lakomost i prijanjanje uz materijalna dobra te živo preporučuje darežljivost (v, 3,1–10; z, 2,4).

Valja na kraju reći da se cjelokupna problematika pokore, kao i života čovjeka uopće, kod Herme razvija u kontekstu zajednice. Pokora je osobna ali nije privatna stvar pojedinca. Vjernik živi u zajednici, pa zato postoji uzajamno djelovanje pojedinca na zajednicu i zajednice na pojedinca. Kroz taj životni proces ugrađivanja u zajednicu čovjek ima pristup Bogu i vječnom životu u Bogu. Herma to simbolizira svojom vizijom kule, u kojoj nemaju mjesta oni vjernici koji ostaju u grijehu i ne čine pokore.

ZAKLJUČNE MISLI

Prošlo je gotovo dvadeset godina otkako je W. H. van de Pol objavio svoju knjigu »Kraj konvencionalnog kršćanstva«[1]. Sva proučavanja kršćanskih mislilaca pokazuju da su točna njegova zapažanja i dijagnoze u odnosu na stanje u sadašnjem kršćanstvu.

Naše kršćanstvo doživljava duboku krizu: što je u njemu nekoć bilo posve pouzdano, danas je dovedeno u pitanje. Kršćanske predodžbe i uvjerenja, način mišljenja i izražavanja, odnosi unutar kršćanskih zajednica i njihov stav prema suvremenom svijetu, izražajni oblici vjere i bogoštovlja, sve je to za suvremene ljude postalo manje-više neuvjerljivo i beživotno. Broj se kršćanskih praktikanata neprestano smanjuje, a one koji ostaju vjerni konvencionalnom kršćanstvu sve više prožima nesigurnost i malodušnost, osjećaj manje vrijednosti i tjeskobe.

To nas naizbježivo dovodi pred alternativu: ili će ovo naše kršćanstvo propasti ili će iz korijena obnovljeno zablistati novim sjajem.

Da bismo takvu obnovu mogli doživjeti, valja nam posve odbaciti polemike s ljudima izvan kršćanstva, odreći se svakog oblika neutemeljene apologetike kao i autoritarnih zahvata unutar svoje zajednice te se odvažno i predano otvoriti utjecaju Kristova duha.

Božja nazočnost u Isusu iz Nazareta nije prolazni događaj, nije neki »povijesni intermezzo« između dvaju perioda, nego trajan hod kroz povijest zajedno s nama u susret eshatonu. Ona je u svijetu živo vrelo snage kako bismo

mogli svoju egzistenciju među ljudima, svoju povijesnu odgovornost i svakodnevne odluke doživljavati kao susret s njegovim Ocem koji je u njemu postao i naš zajednički Otac.[2]

U ostvarenju tog cilja studij osobe i djela Isusa iz Nazareta, te ranog kršćanstva u cjelini, ima ključno mjesto i nezamjenljivu ulogu.

UPOTRIJEBLJENI LEKSIKONI I BILJEŠKE

1. LEKSIKONI

Bauer B. Johannes, **Bibeltheologisches Wörterbuch** I–II, Graz 1967[3].
Bauer Walter, **Wörterbuch zum Neuen Testament**, Berlin 1971[5]
Coenen Lothar, **Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament** I–III, Wuppertal 1972[3]
Der grosse Brockhaus I–XII, Wiesbaden 1977–1981
Enciclopedia della Bibbia 1–6, Torino 1969–1971
Enciklopedija Leksikografskog zavoda 1–6, Zagreb 1966–1969
Grabner-Haider, **Praktisches Bibellexikon**, Freiburg 1978[3]
Haag Herbert, **Bibel-Lexikon**, Einsiedeln 1968[2]
Herders Theologisches Taschenlexikon 1–8, Freiburg 1972–73
Kindlers Literatur Lexikon I–VIII, Zürich 1982
La Grande Encyclopédie 1–22, Paris 1971–1978
Leon-Dufour Xavier, **Vocabulaire de Theologie biblique**, Paris 1969[2]
Leon-Dufour Xavier, **Dictionnaire du Nouveau Testament**, Paris 1975
Lexikon für Theologie und Kirche I–X, Freiburg 1957–1965
Lurker Manfred, **Wörterbuch biblischer Bilder und Symbole**, München 1973
Maier Johann-Schafer Peter, **Kleines Lexikon des Judentums**, Stuttgart 1981
Osterloh Edo, **Biblisch-theologisches Handwörterbuch**, Göttingen 1964[3]
Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament I–IX, hrsg. von Gerhard Kittel und Gerhard Friedrich, Stuttgart 1933–1973

2. BILJEŠKE

Prvi dio: Povijesni i religijski okvir ranog kršćanstva

[1] Daniel Rops, **Geschichte des Gottesvolkes**, Freiburg 1950, 378
[2] Kurt Schubert, **Die jüdischen Religionsparteien in neutestamentlicher Zeit**, Stuttgart 1970, 39
[3] Arthur Nisin, **Die Geschichte von Jesus dem Christus**, Graz 1966, 115–116; 111–118
[4] Johann Maier, **Das Judentum**, München 1973[2]; Martin Hengel, **Juden, Griechen und Barbaren.** Aspekte der Hellenisierung des Judentums in vorchristlicher Zeit, Stuttgart 1976; David und Pat Alexander (Hesg), **Handbuch zur Bibel**, Wuppertal 1975; Eduard Lohse, **Umwelt des Neuen Testaments**, Göttingen 1974; Herbert Haag, **Das Buch des Bundes**, Düsseldorf 1980

5 Tukidid, **Spis o ratu Peloponežana i Atenjana,** II, 37,1
6 Günther Bornkamm, **Studien zu Antike und Christentum,** München 1970, 12
7 Platon, **Teetet,** 152 a
8 Ciceron, **De re publica** III, 33
9 Rudolf Bultmann, **Glauben und Verstehen** II, Tübingen 1968, 65
10 Karl Prümm, **Christentum als Heuheitserlebnis,** Freiburg 1939, 120–121
11 R.-P. Huby, **Christus,** Paris 1961, 483
12 A.-J. Festugiére, **Le Monde gréco-romain au temps de Notre-Seigneur** II, 183
13 Karl Prümm, **Der Christliche Glaube und die Altheidnische** Welt I, 399
14 Carl Clemen, **Religionsgeschtliche Erklärung des Neuen Testaments,** Giessen 1924, 33
15 Karl Prümm, N. dj., 311
16 Excerpta ex Theodoto, 78, nav. prema: Heinrich Fries (Hrsg), **Handbuch theologischer Grundbegriffe** I, München 1962, 563
17 Karl Prümm, **Gnosis an der Wurzel des Christentums,** Salzburg 1972; Karl-Wolfgang Tröger, (Hrsg) **Gnosis und Neues Testament,** Berlin 1973; Erik Peterson, **Früh-Kirche, Judentum und Gnosis,** Freiburg 1959
18 Friedrich Heiler, **Erscheinungsformen und Wesen der Religion;** Stuttgart 1961, 368
19 Will Durant, **Caesar und Christus,** Bern 1969[3]; Jérôme Carcopino, **Rim u razdoblju najvišeg uspona carstva,** Zagreb 1981; **Povijest svijeta od početka do danas,** Zagreb 1976; F. F. Bruce, **Zeitgeschichte des Neuen Testaments I–II,** Wuppertal 1975/76; Werner Dommershausen, **Die Umwelt Jesu.** Politik und Kultur in neutestamentlicher Zeit, Freiburg 1977; Helmut Köster, **Einführung in das Neue Testament,** Berlin 1980.

Drugi dio: **Isus Krist i rano kršćanstvo**

1. Isusovo djelovanje

1 Ernest Renan, **Život Isusov,** Zagreb 1921, LXV
2 **De vita caesarum,** 25,4
3 U Svetonijevom latinskom tekstu stoji izraz Chrestus namjesto Christus, jer su u to vrijeme Rimljani običavali zamjenjivati »i« s »e«, pa su govorili chrestiani namjesto christiani, Chrestus namjesto Christus.
4 **Annales,** XV, 44
5 Mnogi su učenjaci proučavali ovaj Tacitov izvještaj. Među njima posebno se istakao H. v. Soden u djelu: **Hat Jesus gelebt?** Berlin 1910. Danas je sigurno mišljenje da se u vjerodostojnost ovoga Tacitova izvještaja, koji je do nas došao u izvornom obliku, ne može sumnjati.
6 **Plinii Secundi Epistolarum** lib. X, 96
7 **Antiquitates judaicae,** XX, 9.1
8 Joseph Klausner, **Jesus von Nazareth,** Berlin 1934; 78; Vilko Fajdiga, **Teoretična apologetika,** Ljubljana 1963
9 Peter Stuhlmacher, **Vom Verstehen des Neuen Testaments,** Göttingen 1979; Vilmos Vajta (Hrsg), **Evangelium als Gesshichte,** Göttingen 1974; Willi Marxen, **Einleitung in das Neue Testament,** Gütersloh 1963; Herbert Haag (Hrsg), **Jesus in den Evangelien,** Stuttgart 1970; Johann Michl, **Fragen um Jesus.** Antworten aus historischer Sicht, München 1967; Joseph Sauer (Hrsg), **Wer ist Jesus Christus,** Freiburg 1977
10 John L. Mckenzie, **Die Botschaft des Neuen Testaments,** Luzern 1968; Helmut Köster, **Einführung in das Neue Testament,** Berlin 1980
11 Gerhard Ebeling, **Dogmatik des Christlichen Glaubens** III, Tübingen 1979, 17–22; 45–49; 479–508
12 Rudolf Bultmann, **Jesus,** München 1970, 56
13 Rudolf Pesch, **Jesu ureigene Taten?** Freiburg 1970, 135–158
14 Otto Böcher, **Das Neue Testament und die dämonischen Mächte,** Stuttgart 1972, 60–72
15 Eugen Duplessy, **Apologétique** II, Paris 1924, 228
16 Romano Guardini, **Menschliche Wirklichkeit des Herrn,** Würzburg 1958, 56
17 Karl Adam, **Jesus Christus,** Augsburg 1938[5], 147
18 Philipp Lersch, **Der Mensch als soziales Wesen,** München 1965, 12, 215–236
19 T. de Chardin, **Budućnost čovjeka,** Split 1970, 76–80.
20 Kao drastičan primjer mogu poslužiti liturgijske knjige sa svojim neprimjerenim jezikom koji nas ne samo vraća stoljeće unazad, nego Isusovu poruku čini nejasnom, a tu i tamo i smiješnom.
21 Možda je ovdje potrebno spomenuti jedan takav upadan propust: To je porazno nepoznavanje temeljnih kršćanskih vrijednosti – osobe Isusa Krista i njegovih zasada, kao i sve veće zaostajanje službenih predstavnika kršćanstva u općoj i teološkoj izobrazbi. Većina naših svećenika i studenata teologije ne prati razvoj suvremenog proučavanja Biblije, pa se jaz između teološke znanosti i mišljenja kršćana svakim danom produbljuje. Mi mehanički ponavljamo stare kršćanske izričaje, formule, koje su, izdvojene iz svog teksta i povijesnog konteksta, postale bezživotne, a ništa ili gotovo ništa ne poduzimamo da upoznamo biblijsku istinu u njezinoj autentičnosti.
22 Winfried Blasig, **Christ im Jahr 2000,** München 1984; Albert Görres, **Kennt die Religion den Menschen,** München 1984[2]; Walter Grundmann, **Die frühe Christenheit und ihre Schriften,** Stuttgart 1983; Heinrich Fries, **Fundamentaltheologie,** Graz 1985; Walter Kasper, **Der Gott Jesu Christi,** Mainz 1983[2]; Werner Georg Kümmel, **Einleitung in das Neue Testament,** Heidelberg 1983[21]; Franz-Josef Niemann, **Jesus als Glaubensgrund in der Fundamentaltheologie der Neuzeit,** Innsbruck 1983.

2. Prve kršćanske zajednice

1 Oscar Cullmann, **Petrus,** München 1967; John Bligh, **Kleine Zeitgeschichte zum Neuen Testament,** Freiburg 1969; Günther Bornkamm, **Bibel.** Das Neue Testament, Stuttgart 1971; **Judéo-Christianisme.** Recherches historiques et théologiques offertes en hommage au Cardinal Jean Daniélou, Paris 1972; Günther Schiwy, **Weg ins Neue Testament** II, Würzburg 1966; Karl Buchheim, **Der historische Christus.** Geschichtewissenshcaftliche Überlegungen zum Neuen Testament, München 1974; Otto Knoch, **Einer ist euer Meister,** Stuttgart 1966; Gerd Theissen, **Studien zur Soziologie des Urchristentums,** Tübingen 1983[2].
2 Josef Holzner, **Pavao,** Zagreb 1968
3 Josef Blank, **Paulus und Jesus,** München 1968, 246
4 Otto Kuss, **Paulus,** Regensburg 1971, 76

5 C. Fouard, **Saint Paul,** Paris 1925, 310
6 Leo Holzner, **Rings um Paulus,** München 1947
7 Leo Scheffczyk (Hrsg), **Erlösung und Emanzipation,** Freiburg 1973
8 Georg Muschalek, **Tat Gottes und Selbstverwirklichung des Menschen,** Freiburg 1974, 48–56
9 Werner Georg Kümmel, **Die Theologie des Neuen Testaments,** Göttingen 1976; Hans Conzelmann, **Geschichte des Urchristentums,** Göttingen 1976; Leonhard Goppelt, **Theologie des Neuen Testaments,** Göttingen 1975
10 G. Bornkamm, N. dj., 154
11 Rudolf Schnackenburg, **Das Johannesevangelium I–III,** Freiburg 1972–75; Edward Schillebeeckx, **Christus und die Christen,** Freiburg 1977; Josef Blinzer, **Aus der Welt und Umwelt des Neuen Testaments,** Stuttgart 1969
12 Lucien Cerfaux, **L'Apocalypse de saint Jean lue aux chrétiens,** Paris 1954, 206
13 Alfred Wikenhauser, **Die Offenbarung des Johannes,** Regensburg 1959^{2}, 43
14 Eduard Lohse, **Die Einheit des Neuen Testaments,** Göttingen 1973; Adreinne von Speyr, **Apokalypse,** Einsiedeln 1976^{2}

3. Apostolski oci

1 Usp. Manlio Simonetti, **La letteratura cristiana antica greca e latina,** Firenze 1969; Berthold Altaner – Alfred Stuiber, **Patrologie,** Freiburg 1978; Richard Klein (Hrsg), **Das frühe Christentum im römischen Staat,** Darmstadt 1971; Adalbert Hamman, **Die Kirchenväter,** Freiburg 1967; Carl Schneider, **Geistgeschichte der christlichen Antike,** München 1978; Wilhelm Krause, **Die Stellung der frühchristlichen Autoren zur heidnischen Literatur,** Wien 1958; Heinrich Kraft, **Die Kirchenväter,** Bremen 1966; Tomislav J. Šagi-Bunić, **Povijest kršćanske literature** I, Zagreb 1976
2 Philipp Vielhauer, **Geschichte der urchristlichen Literatur,** Berlin 1975, 529–540; Karl Suso Frank, **Grundzüge der Geschichte der Alten Kirche,** Darmstadt 1984, 5–9
3 Hans Küng, **Die Kirche,** Freiburg 1967^{2}, 485
4 Martin Dibelius, **Geschichte der urchristlichen Literatur,** München 1975, 115–116
5 **Historia ecclesiastica** V, 20, 6
6 Franc Lukman, **Martyres Christi,** Celje 1934, 52–62
7 Možda je riječ o dva pisma; vjerojatno je Polikarp bio napisao najprije jedno kratko pismo – popratno pismo Ignacijevim pismima, a poslije drugo, znatno opširnije, kojemu je nadodan završetak da odgovara i jednom i drugom
8 Usp. **The Fathers of the Church,** The Apostolic Fathers, New York 1948, 375
9 Usp. N. dj., 376
10 Usp. N. dj., 377
11 Usp. N. dj., 387
12 Usp. N. dj., 380–381
13 DR. L. J. Rogier, **Geschichte der Kirche** I, Einsiedeln 1963, 68–69

Zaključne misli

1 W. H. van de Pol, **Das Ende des konventionellen Christentums,** Freiburg 1967
2 H. van der Linde – H. Fiolet, **Neue Perspektiven nach dem Ende des konventionellen Christentums,** Wien 1968, 488

OBJAŠNJENJE VAŽNIJIH POJMOVA

alegorijska metoda – poseban način tumačenja Biblije, koji polazi od pretpostavke da svaki jezični izričaj kazuje samo jedan vid stvarnosti a nikada svu stvarnost. Pojedini biblijski tekstovi, neovisno o svom doslovnom značenju, imaju dublji smisao koji je potrebno izraziti slikovitim i znakovitim govorom da bi se razotkrilo njegovo značenje za suvremeni život. U kršćanstvu se tom metodom služio apostol Pavao (usp. 1 Kor 10,4), a posebice su je njegovali u najstarijoj kršćanskoj školi u Aleksandriji.

antropocentrizam – shvaćanje da je čovjek središte svemira i konačni smisao sveukupne stvarnosti.

antropologija – znanost koja proučava čovjeka biološki, filozofski i teološki.

apologetika – jedna grana znanosti u sklopu teologije kojoj je svrha da brani kršćansku vjeru, otvara je prema svijetu, odgovara na prigovore upućene kršćanskoj vjeri, rješava nastale nesuglasice i probleme. Na taj način ona razvija svijest kršćanskog poslanja svim ljudima svih naroda i svih vremena i ujedno njeguje odgovornost po kojoj se kršćanska vjera razlikuje od svih ideologija; ona se naime može širiti jedino istinom i ljubavlju, a nikako prisilom, pa je svaki vjernik pozvan da razloži temelj svoje nade, tko god ga za to bude pitao (usp. 1 Petr 3,15).

apokaliptika – književna vrsta tzv. apokalipsa – otkrivanja. Cvjetala je od II. st. prije Krista do kraja I. st. nakon Krista. Pisci apokalipsa zaodjevaju svoje objave u razna viđenja, snove, svemirska putovanja, susrete s nadzemaljskim bićima, kao anđelima i demonima; služe se slikovitim govorom i očituju bujnu maštu, oživljavaju prastare mitove, navode tajanstvene brojeve, priče o čudovišnim životinjama i svemirskim poremećajima. Ključna tema je kraj svijeta i tjeskoba koja tada nastaje, opći sud i uskrsnuće mrtvih, vječno blaženstvo novog svijeta ili nove zemlje te konačna propast i osudba na vječnu patnju odbačenih zlikovaca. Sljedbenika toga misaonog pravca bijaše na raznim mjestima među Židovima diljem Rimskog carstva. Obično se nazivaju apokaliptične skupine ili krugovi.

apostolski oci – pisci iz najranijega kršćanskog doba. Tako se nazivaju da bi se istakla njihova povezanost s apostolima i apostolskom predajom. Ti su pisci pisali svoje spise pučkim grčkim jezikom (tzv. koine) i stilski vrlo raznovrsno. Njihova je književna ostavština dosta skromna, ali je važna za poznavanje oblikovanja lika čovjeka-kršćanina, kao i za razvoj kršćanske misli te izgradnje kršćanske zajednice. Temeljne kršćanske zasade autori izlažu priprosto ponavljajući biblijske izričaje s jedva zamjetljivim elementima biblijsko-teološkog razmišljanja. Uočljivi su

također i izvankršćanski sastojci. Tako se u prvoj Klementovoj poslanici zapažaju tragovi helenističke etike, a Ignacije se u svojim pismima bori protiv židovsko-gnostičkog odbacivanja Isusove tjelesnosti (tzv. zablude doketa ili doketizma). Na poseban način spisi apostolskih otaca važni su za praćenje stvaranja zbirke (kanona) novozavjetnih knjiga, za razvoj klera unutar kršćanskih zajednica i njegova izdvajanja i isticanja u odnosu na obične vjernike, zatim za upoznavanje tijeka produbljivanja kršćanske svijesti o Isusu Kristu i njegovoj ulozi u povijesti, a najviše pak za sveukupnu problematiku kršćanskog naviještanja, za probleme što nastaju u sučeljavanju kršćanske poruke s cjelokupnom zbiljom konkretnoga kršćanskog života u određenom prostoru i vremenu.

areligiozan – bez religije, bez vjere, za razliku od antireligiozan (što znači: protuvjerski) i religiozan (što znači: vjeri odan).

Areopag – brežuljak boga Aresa, vrhovno sudište u staroj Ateni, a u prenesenom značenju: skup uglednih ljudi ili najveći zbor uopće.

askeza – vježba općenito, vježba u vrlinama; strog način života obilježen odricanjem i težnjom za moralnim usavršavanjem.

astrologija – proučavanje zvijezda. U staro doba bijaše raširen pokušaj da se u svezi s promatranjem zvijezda razloži čovjek, njegov život i njegova sudbina. Takvo nastojanje proizlazilo je iz uvjerenja da zbivanja na zemlji stoje u svezi s gibanjem zvijezda.

ataraksija – stanje duševne smirenosti, što je u staro doba bio ideal mudraca, a filozof Demokrit smatrao najvećim dobrom koje čovjek može postići u svom životu.

demijurg – Platon ga smatra graditeljem svijeta, a najčešće se tako naziva zamišljeni posrednik između božanstva i vidljivog svijeta, dok ga gnostici smatraju zlim tvorcem tvarnog svijeta koji ipak ostaje podređen vrhovnom Bogu.

demon – prema shvaćanju starih Grka demoni bijahu bića obdarena izuzetnom snagom poput bogova, koja su ljudima nekad naklona a nekad im škode. U židovskoj i ranokršćanskoj predaji demon je utjelovljenje čovjeku protivnih sila koje se bore protiv Božjih namisli.

dijaspora – raspršenost. Zbroj članova jedne vjerske zajednice koji žive raspršeni po raznim mjestima i predstavljaju manjinu u odnosu na ostale žitelje pripadnike drugih vjerskih zajednica i svjetonazora.

doketi – jedna skupina gnostika koji su kao izraziti sljedbenici dualizma mislili da je materijalno tijelo u sebi zlo pa da je, dosljedno tome, Isus bio uzvišeno duhovno biće i nije imao stvarno nego samo prividno tijelo.

dualizam – shvaćanje da postoje dva počela kao dva izvora duhovnog i tjelesnog, psihičkog i fizičkog, kao i dviju oprečnih sila: dobra i zla, svjetla i tame, koje se sukobljavaju i bore za prevlast u svijetu i u čovjeku.

egzistencijalna filozofija – niz filozofskih struja XX. stoljeća kojima u središtu zbivanja stoji čovjek, konkretan čovjek, njegova iskustva i doživljaji, posebice doživljaji besmisla i tjeskobe. Pristaše te filozofije daju prednost čovjekovu opstojanju (egzistenciji) pred njegovom biti (esencijom) ili tvrde da je čovjekova egzistencija zapravo sama njegova esencija.

emanacija – izlaženje, izdvajanje, izviranje manje savršenih bića iz najsavršenijeg, iz božanstva ili iz vrhovnog prabića.

eon – vijek, dugo razdoblje, vječnost. U gnostičkoj pak literaturi eoni su duhovna bića koja proizlaze iz vječnog uma i posrednici su između Boga i tvarnog svijeta.

eshatologija – znanost koja proučaje posljednje stvari; sve što se odnosi na sudbinu čovjeka poslije smrti pa je tu uključen i smisao čovjekova postojanja uopće. Zbog toga pridjev »eshatološki« može imati tanane razlike koje se samo u povezanosti s misaonom cjelinom mogu pobliže odrediti.

eshaton – posljednje vrijeme ili stanje, vječnost shvaćena kao ostvarenje smisla sveukupne povijesti i čovjekova postojanja u njoj.

evanđelje – radosna vijest: Bog u Isusu Kristu daruje ljudima svoje prijateljstvo i tako ih izbavlja iz tmine besmisla, grijeha i smrti. Pod tim se nazivom razumijevaju i četiri knjige u zbirci spisa Novog zavjeta koje govore o Isusu Kristu i predstavljaju ispovijest vjere u ranom kršćanstvu.

fatalizam – vjerovanje u sudbinu koja je čovjeku unaprijed određena i on je ne može izbjeći.

hedonizam – shvaćanje da se čovjekova sreća sastoji u užitku. Postoji umjereni ili profinjeni hedonizam koji ističe duhovne užitke, kao npr. prijateljstvo i gajenje znanosti, i grubi koji se zanosi tjelesnim užicima.

helenizam – povijesno razdoblje od Aleksandra Makedonskog (356-323) do rimskog cara Augusta (63 p. Kr. – 14. n. Kr.). U tom razdoblju stapala se grčko-rimska kultura s istočnjačkom pa je nastala mješavina koja se naziva helenističkom kulturom ili jednostavno helenizmom.

hermetizam – religijsko-mistična sekta u doba helenizma. Tako je nazvana po Hermesu Trismegistosu, jednom od bogova iz stare grčke mitologije.

hilijazam – vjerovanje da će Krist prije općeg suda, na kraju povijesti, uspostaviti tisućgodišnje kraljevstvo na zemlji (usp. Otk 20,1–6). Pristaše takva vjerovanja nazivaju se hilijastima.

humanizam – čovječnost. Tako se posebice zove pokret u XIV. i XV. stoljeću, nastao pod utjecajem grčko-rimske kulture s nakanom da se njeguje novi ideal izobrazbe i novo shvaćanje čovjeka. Inače se humanizmom smatra sveopće nastojanje da se prizna čovjekovo osobno dostojanstvo i omogući puni razvoj njegovih sposobnosti te izgradi čovječnije društvo. Kršćanski humanizam vidi u Isusu Kristu ostvaren lik savršena čovjeka: u tajanstvenoj povezanosti s Bogom ispunjen samopouzdanjem i mirom. Isus se neumorno zalaže za sreću ljudi, za njihovo dostojanstvo i slobodu; pri tom on odnos čovjeka prema čovjeku postavlja za mjerilo čovjekova odnosa prema Bogu i tim svakom čovjeku jamči nepovredivost i dostojanstvo ugledom samoga Boga: tko na bilo koji način ugrožava čovjeka, vrijeđa Boga i snosi nesagledive posljedice. U tom zalaganju za čovjeka Isus trpi i strada, ali se ne koleba nego ustraje do konca i na kraju doživljava najveću proslavu, koja je ujedno i potvrda ispravnosti njegova puta, zajedništvo života s Bogom u vječnosti.

inkarnacija – utjelovljenje. Pojava božanstva u ljudskom tijelu. U kršćanstvu je to vjerovanje da je Isus Krist vrhunac Božje objave ljudima.

kataklizma – velika nesreća, propast, neočekivan preokret, prijelom.

kult – štovanje Boga u kojem se unutrašnje čovjekovo raspoloženje vjere, pouzdanja i ljubavi prema Bogu očituje na vani vidljivim znacima, kao što su vjerski obredi.

legalizam – pretjerano isticanje pravnih odredaba, zakona i s tim u svezi

vjersko uvjerenje da samo izvanjsko opsluživanje zakona može čovjeku zajamčiti spasenje.

mag – u religiji starih Medijaca i Perzijanaca mag je svećenik, a inače se u starini tako nazivao učenjak, čarobnjak, vrač, liječnik, mudrac.

magija – čarobnjaštvo. Zbirni naziv za praznovjerje kojemu je svojstveno nastojanje da se određenim radnjama djeluje na više sile, na božanstvo, i tako nametne svoju volju te postigne željeni cilj, dok se u religiji očituje čovjekova odanost prema Bogu i želja da čovjek ispuni Božju volju.

mistik – pristaša misticizma ili mistike, tj. pobornik doživljaja unutrašnjeg sjedinjenja čovjeka s Bogom, kao i pobornik pokušaja da se taj doživljaj znanstveno izloži.

monaštvo – oblik života koji se u kršćanstvo razvija od III. stoljeća; pojedinci se iz vjerskih pobuda povlače u samoću ili u užu zajednicu i provode život u razmatranju i molitvi, radu i odricanju.

monoteizam – vjerovanje da postoji samo jedno neizmjerno i najveće duhovno-osobno biće, Bog, koji je stvaralački izvor čovjeka i svijeta i u kojemu je konačni smisao njihova postojanja.

montanizam – kršćanska sekta nastala oko 160. god. Nazvana je po Montanu, koji je sebe smatrao glasnikom i utjelovljenjem Duha Svetoga te je propovijedao strogi pokornički život i najavljivao skori kraj svijeta.

naturalizam – vrlo širok pojam. Obuhvaća razna shvaćanja, ali je svima svojstveno poistovjećivanje stvarnosti s prirodom, tj. s neposrednim doživljajem svakodnevna života, poistovjećivanje zakona prirode i zakona društva, što dovodi do odbacivanja filozofskog umovanja o zadnjim uzrocima svega postojanja, duše i Boga, kao i objavljenje vjere i etike koja bi bila nešto više od obične životne mudrosti.

opsjednuće – osjećaj bolesna čovjeka da ga je opsjeo demon i nad njim preuzeo vlast.

paleontologija – znanost koja proučava izumrle biljke i životinje.

panteizam – mišljenje da je Bog istovjetan sa svijetom, s prirodom.

patristika – znanost koja proučaje nauk starih kršćanskih pisaca, tzv. crkvenih otaca.

pneuma – tako su stoici nazivali životnu snagu u čovjeku. Biblija pod tim pojmom shvaća Božju djelotvornu nazočnost u svijetu i unutrašnje osposobljenje čovjeka za izuzetna djela u korist drugih ljudi, kao što je npr. moć ozdravljenja.

predestinacija – predodređenje. Vjerovanje da je čovjekova sudbina unaprijed određena. U kršćanstvu se pod tim nazivom ističe vjerovanje da je Bog unaprijed odredio svim ljudima darovati svoje prijateljstvo i vječni život. Ukoliko se pak neki svojom voljom suprotstavljaju toj Božjoj namisli, postoji ipak opasnost da ne budu baštinici Božje sreće u vječnosti.

prezbiter – u ranom kršćanstvu javlja se najprije kao ugledan član kršćanske zajednice, zatim kao vršilac određene dužnosti u službi zajednice, pa kao član zajedničke uprave, zbora starješina, i napokon, kao svećenik.

prokonzul – bivši konzul koji se nalazi na položaju carskog namjesnika u jednoj pokrajini Rimskog carstva.

prorok – donosilac Božje poruke ljudima koji se istodobno brine da se ona ostvaruje sukladno stvarnim potrebama ljudi kojima je namijenjena. U Bibliji se nalaze proročki spisi, tzv. četvorice velikih i dvanaestorice malih proroka.

providnost – Božja zauzetost za ovaj svijet. Bog je stvoritelj koji misaono prati tijek razvoja svog djela, svijeta i čovjeka, posebice prati tijek povijesti čovjeka i s ljubavlju bdije da se u svijetu ostvare njegove namisli, a da se pri tom ne povrijedi čovjekovo dostojanstvo i sloboda.

prozelit – novoobraćenik; ovdje se prvenstveno misli na novoobraćenike u starom vijeku koji su prešli na židovsku vjeru.

qumranski rukopisi – književna ostavština esenske zajednice u mjestu Qumran na obali Mrtvoga mora pronađena 1947. god. U njoj su pretežno spisi Starog zavjeta, npr. cjelovit rukopis proroka Izaije.

relativizam – shvaćanje da spoznaja i vrijednosti nemaju bezuvjetno značenje (apsolutnu vrijednost) nego samo uvjetno (relativno), tj. s obzirom na odnose i uvjete povijesno-kulturnog stanja.

sinagoga – židovska zbornica, mjesto kamo su se Židovi sakupljali na Božju službu, službu riječi: molitvu, čitanje i tumačenje Biblije. U Isusovo vrijeme bijahu sagrađene brojne sinagoge, bilo ih je po svim mjestima gdje življahu Židovi.

sinedrij – veliko vijeće; u Židova, sabor. U Isusovo doba to je bilo najviše židovsko upravno tijelo, koje su sačinjavali starješine (zastupnici uglednih obitelji), predstavnici svećeničkog staleža (ugledni svećenici), bivši veliki svećenici i pismoznanci (rabini), ukupno 71 na broj, a predsjedao je djelatni veliki svećenik.

sinkretizam – spajanje raznovrsnih nazora ili sastavnih dijelova raznih misaonih cjelina.

sinoptička evanđelja – Markovo, Matejevo i Lukino evanđelje nazivaju se sinoptičkim evanđeljima jer pokazuju stanovite sličnosti.

skepticizam – sklonost sumnji, sumnjičavost, nepovjerenje i uzimanje sumnje za načelno stajalište kao da je nemoguće doći do sigurne spoznaje.

sotona – đavao, protivnik koji u svojstvu tužitelja nastupa pred Bogom protiv čovjeka; protivnik Božji i poglavica od Boga odmetnutih duhova.

sublimacija – izmjena stanja u smjeru na bolje; pročišćavanje, oplemenjivanje, uzvisivanje.

teocentrizam – shvaćanje da je Bog središte, izvor i konačni cilj svega što postoji.

teologija – znanost o Bogu. Za kršćansku teologiju značajno je da ona svoje sustavno proučavanje Boga i Božjeg odnosa prema svijetu i čovjeku razvija na Isusu Kristu i Božjoj objavi koju od njega u vjeri prihvaća.

transcendentnost – područje koje je iznad prostorno-vremenski i iskustveno spoznatljiva svijeta, nadvisuje ga a ipak prema njemu stoji i u stvaralačkom odnosu i samo se iz tog odnosa svijet može razumjeti i osmisliti. Bezuvjetna zbilja – Bog.

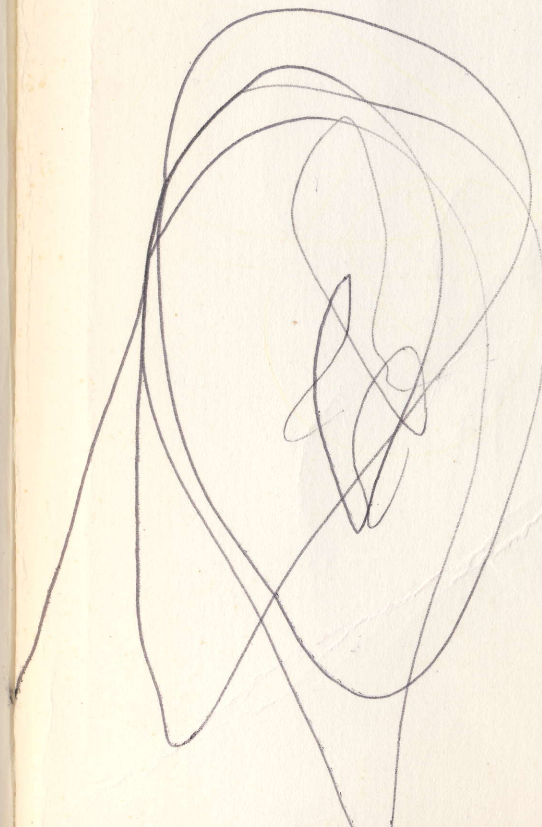
Izdavač:
BIBLIOTEKA »SLOVOZNAK« — PLEHAN

Za izdavača:
ANDRIJA ZIRDUM

Oprema:
ĐURO SEDER

Lektor:
MIJO BOSANKIĆ

Tisak:
ČGP Delo, Ljubljana 1986

Preporučujemo:

EVANĐELJE PO IVANU
Prijevod: Tomislav Ladan
Likovna interpretacija: Zlatko Keser
Povijesno-teološki komentar:
Vjeko-Božo Jarak
Sarajevo 1980

Günther Bornkamm
ISUS IZ NAZARETA
Prijevod: A. R. Šoljić
Sarajevo 1981

Heinrich Fries
IZAZVANA VJERA
Prijevod: M. Bosankić
Sarajevo 1983

EVANĐELJE PO LUKI
Prijevod: Tomislav Ladan
Likovna interpretacija: Đuro Seder
Povijesno-teološki komentar:
Vjeko-Božo Jarak
Plehan 1985

Narudžbe:
Biblioteka »Slovoznak« – Plehan
74416 Bunar/Derventa